
Sven Rosborn
Den skånska historien
Vikingarna

Fotevikens Museum Region Skåne

Sven Rosborn

Den skånska historien

Vikingar

Tryck: Wallin & Dalholm Boktryckeri AB.
Papper: 130 g Multiart silk.
Lund 2004.
ISBN:

Omslagsbilden: Lagmanssvärdet från Vikingareservatet i Foteviken (en kopia av ett vikingasvärd) samt en av plattorna från Tamdrups kyrka som visar Harald Blåtands dop.

Då inget annat anges kommer fotografierna i denna bok från författarens eget bildarkiv.

Innehåll

Förord

Denna bok är en fristående fortsättning på den första delen av Skånes historia, ”Den skånska historien. Före skrivkonsten”, som utkom 1999. Skåne är en rik provins vad det gäller mycket, inte minst arkeologi, historia och kulturhistoria. Med denna bok har jag nu nått fram till forntidens slut – till den period som innehåller så mycket spännande material men som också är överhopad av mytbildningar, feltolkningar och snedvridna associationer.

Slå upp de flesta populärvetenskapliga böcker som handlar om vikingatiden. Du finner snabbt att det nästan alltid är samma föremål som avbildas, samma platser som fotograferats och, vad värre är, texter med nästan samma innehåll. Efter att ha läst min bok hoppas jag att du inte kan placera denna i den genren. Genom att kombinera nytt och gammalt material, både arkeologiskt och historiskt, lanseras också ett flertal nya teorier som kan kasta helt nytt ljus över delar av vikingatiden.

Harald Blåtand blir i berättelsen en centralgestalt. Genom modern åldersbestämning av trä kan numera många spännande föremål och byggnadsverk kopplas till denne kung. Harald framstår i en helt annan dager än den tandvärksgnällige gamling som t.ex. Frans G. Bengtsson i romanform odödliggjorde honom som. Varför reste man runstenar? Vilka kontakter hade man med den östromerske kejsaren? Varför avbildas inte nordiska vikingaskepp på runstenarna? Fanns det fler ringborgar som grundats av kung Harald än de som nu är kända? Se där några av frågeställningarna som tas upp.

För insamling av faktamaterial såväl som bildmaterial vill jag tacka Historiska museet i Lund som genom sin personal på ett förtjänstfullt sätt alltid finns tillhands när det gäller. Här har Ulla Silvegren, Hampus Cinthio och Bengt Almgren varit till ovärderlig hjälp. Anders W. Mårtensson har bidragit med kunskap och bilder från Lund. Historiska museet i Stockholm har också varit behjälpligt med bildmaterial. Bland personalen på Malmö kulturmiljö har jag funnit stort stöd och mycken hjälp. Det speciella projektet ”Malmö 1692” har bistått med datateknik vid rekonstruktionen av Uppåkra templet.

Ett stort tack till Fotevikens Museum och all den personal som här varit behjälplig. Speciellt vill jag vända mig till historikern Karl Fredrik Wasén som från bl.a. latin och gammalgrekiska översatt relevanta källor som tidigare kanske förbisetts. Museichefen Björn M Jakobsen har varit en förutsättning för att boken nu ligger färdig. Utan hans idoga och fullständigt helhjärtade satsningar på Fotevikens Museum skulle basen för forskningen bakom boken inte ha existerat.

Boken har kunnat tryckas tack vare EU-projektet Destination Viking – Living History med Region Skåne som lead partner. Den mängd av institutioner med vikingatema runt Östersjön som deltagit i projektet har alla varit en sann inspirationskälla.

Foteviken 2004-10-10

Sven Rosborn

Norden under vikingatiden

Historiska utblickar

Karaby backar, 15 kilometer nordväst om Lund! En vidunderlig utsikt åt alla väderstreck. Öresund som ett brett, blått bälte i väster och vid horisonten i sydost vikingastaden Lund. Åt nordost, i riktning mot Dagstorp kyrka, möter den blånande himmeln skogstrakternas mörkgröna band. Åt exakt det hållet, riktning tagen över kyrkan, ligger långt bortom horisonten en helt annan vikingahistoria än den skånska. 155 km bort finns den småländska biskopsstaden Växjö där tre missionärer för tusen år sedan ska ha mördats. 350 km bortom horisonten ligger det på vikingatida fornminnen så rika Östergötland. 425 km från Karaby ligger Uppsa kulle som är Södermanlands mäktigaste gravhög från järnåldern och nära intill, vid ”Aspa löt”, står runstenen med texten: ”Astrid lät göra detta minnesmärke efter Anund och Ragnvald, sin son. Blev döda i Danmark, var rika i Rauninge och dugligast i Svitjod”. Se där! Både Danmark och Sverige omnämnda på en och samma runsten! 490 km bortom horisonten, sett från

Karaby backar, ett område av naturliga moränkullar med gravhögar. På en av gravhögarna växer en tornbuske. En dansk prinsessa sägs vila i gravhögen. Hugger du bort busken drabbas du av hennes vrede.

Karabys ståtliga backar, reser sig 1800-talets Ansgarsmonument på borgberget i den forna vikingastaden Birka på Björkö i Mälaren.

Det är fascinerande att stå så här och tänka på vad som döljs där borta bakom varje horisontpunkt. 490 kilometer fågelvägen är en lång sträcka, t.o.m. idag. På vikingatiden var den ännu längre, mätt i mänsklig restid. Vänder man blickarna mot sydväst avtecknar sig Köpenhamn vid horisonten, vikingastaden med anor ner i 1000-talet. 260 kilometer längre bort, men i samma riktning, låg i södra Jylland den största vikingastaden i Norden, Hedeby. Då var platsen en gränsstad mellan Danmark och sachsarna, i dag är den en stor äng omgiven av en jordvall några mil söder om den dansk-tyska gränsen. Ärkebiskop Rimbert i Bremen skrev i slutet av 800-talet att missionären Ansgar hade behövt 20 seglingsdagar från Hedeby vid Slesvig till Birka. Adam av Bremen skrev tvåhundra år senare att man landvägen fick färdas i en månad från Skåne för att nå Birka. Ofantliga tidsavsnitt för en resa som idag med flyg går på 50 minuter. Men dåtidens vägfarare lärde sig helt andra saker än det som vi resande nutidsmänniskor får ut av våra resor. För oss är det viktigt vilken gate, vilket spår eller vilken europaväg man ska välja. För dåtidsmänniskorna var det möjligheten att uppleva och lära känna varje udde, varje berg och varje vattendrag som betydde en säker och framgångsrik färd.

Tyvärr var det inte många människor för tusen år sedan som nedtecknade sina strapatser; som låter oss efterlevande se med samma ögon som de en gång såg sin omgivning med. Källmaterialet är så förtvivlat magert. Vi vet inte heller riktigt hur sant det är som står i de skrifter som blivit bevarade. De har ju under lång tid bara berättats innan de skrevs ner. Det kan väl knappast finnas något av värde i berättelser om händelser som nedtecknats först långt efter det att de utspelades? Lätt för oss att säga som lever i ett samhälle med så mycket överflöd av information. I en tid när man redan efter någon timme efter det att dagstidningen är läst kommer ihåg mindre än några promille av den text som lästes. Det var annorlunda förr.

På den tiden var inte informationsflödet så massivt. Man hade också bättre träning på att bevara berättelser som avvek från vardagen. Man hade också en miljö att bättre få lov att framföra det som man kom ihåg. Under de långa, mörka höst- och vinterkvällarna var berättandet en levande del av vardagen. Likväl är det ofrånkomligt att ju längre tid som förflutit mellan händelse och nedtecknade ju fler detaljer har suddats bort och ersätts av inslag som förhöjt spänningen i framförandet. Avsnitt som inte på något sätt har med verkligheten att göra. Huvuddragen i många av de gamla berättelserna kan vara sanna men detaljerna måste, hur ogärna vi kanske vill inse det, betraktas med skepsis.

Detta är självklart förödande att konstatera när jag nu ska gå åstad och berätta om en så spännande och mytomspunnen tid som vikingatiden. Samtidigt som vi inte kan blunda inför detta faktum är det emellertid ur dessa, historiens dimomslutna berättelser som vi får försöka gripa tag i personer och händelser och väga deras liv och leverne på akademisk guldvåg. Resultatet blir ofta någon lärd avhandling. Det tråkiga är bara att hur mycket akademisk möda och hur många litteraturhänvisningar som än bifogas, blir en hel del av resultaten bara vissa historieforskares mer eller mindre kvalificerade gissningar.

Jämfört med historikern har arkeologen det inte bättre ställt när en tusen år gammal historia ska

skrivas. Till skillnad från historikerna tillförs arkeologerna hela tiden nytt källmaterial i form av nya framgrävda fynd. Problemet är bara att nästan alla dessa jordfynd uteslutande följer ett stereotypiskt mönster. Spår efter hus i form av igenfyllda, mindre gropar, s.k. stolphål, eller igenfyllda större gropar s.k. grophus m.m.. Eller anonyma föremål från det dåtida prylsamhället i form av keramikskärvor, rostiga knivar, benbitar, hornkammar och jag vet inte vad. Prylar som man oftast inte kan sätta in i annat sammanhang än att de varit saker som någon okänd under en relativt obestämd tid tillverkat, som någon okänd har använt och som av okänd anledning har blivit kasserade, undangömda eller tappade.

Den historiska bild som ges för gemene man utifrån det arkeologiska resultat är därför nästan alltid totalt väldigt slätstruken och schablonmässig. Gå in på ett museum med arkeologiska samlingar. Försök förstå hur samhället en gång såg ut genom att titta på de föremål som ligger utställda i montrarna. Merparten är endast små saker som arkeologerna funnit under sina grävningar. Ingen ska tvivla på att dessa föremål givetvis är mycket viktiga som historiska pusselbitar men hur mycket säger de egentligen om människorna som en gång levde?

Berättar de om sådant som för dig och mig är liktydigt med mänskliga värderingar? Relationer mellan människor, politik både i stort som i smått, lagar och förordningar som man har haft att rätta sig efter, relationer mellan generationer m.m. Sådant som är viktiga för oss människor att greppa om för att förstå helheten. På våra museer är det faktiskt nästan alltid en slentrianmässig syn på historien som presenteras. Museibesökaren får klart för sig att man t.ex. tillverkade en massa järnföremål och att man uppenbart hade en förkärlek av att slå sönder sin keramik eftersom nästan all keramik som visas är trasig. Människoskelett visar att man dog och begravdes. I oftast långa texter klargörs att man bodde i hus, vävde, åt och sov. Det är genom benavfallet som besökarna får information om det fantastiska faktum att också människorna förr i tiden hade mat på borden.

Ibland blir den historiska informationen fullständigt banal, som t.ex. den gången Sveriges television

Utsikt från borgberget över området för den forna vikingastaden Birka i Mälaren.

skulle visa en utgrävning av en vikingagård vid stranden till Mälaren. En känd reporter frågade arkeologen om maten på den tiden och man visade fram djurben och fiskben:

-”Vad är det för fiskben?”
-”Det är från abborre?”
-”Näh! Från abborre! Vad kan de här benen berätta för oss?”
-”Att man åt abborre här på vikingatiden.”
-”Näh! Vad intressant!”

Vad var det för intressant i detta? Det torde vara självklart för var och en att man fiskat i vattnet direkt utanför gården och att man då fått upp abborre. Det behöver vi inga arkeologiska utgrävningar för att klargöra.

Ett stort problem som arkeologen har är att kunna sätta in de små fynden i de stora sammanhangen. Oftast är det bara att konstatera att detta är en omöjlighet. Efter att ha sett vikingatiden så som den visas på de flesta museer och sedan läst de dåtida skrifterna som omtalar livet under vikingatiden kan man i hög grad bli förvirrad. Lite bättre blir det på t.ex. Kulturhistoriska museet i Lund. I vikingastaden Lund har de tjocka och blöta kulturlagren under dagens moderna gatubeläggningar bevarat mycket trämaterial och fyndmaterialet är därför rikare. Den vikingatida bilden blir mera nyanserad. Men ”Kulturen” i Lund är tyvärr ett av de få illusoriska undantagen i museivärlden. Vikingatiden måste i verkligheten ha varit mycket mer än den enkelhet som förmedlas genom de flesta monterglas. Ett museibesök kan faktiskt, i värsta fall, ge en totalt missvisande bild av hur verkligheten en gång tedde sig. De skriftliga källorna, hur korta de än är, blir i detta sammanhang oändligt värdefullare för oss eftersom de ger en bredare, emotionell berättelse.

Vad för bild av dåtiden speglar egentligen de traditionella museernas föremålsexposéer?

Detta låter ju förfärande negativt, men jag tycker att det är lika bra att ha sagt det så här i början av boken. Så är det avklarat. För trots dessa konstaterանden är ju verkligheten egentligen helt fantastisk. För tusen år sedan stod människor av kött och blod här på Karaby backar och skådade i stort sett samma naturformationer och samma glittrande havsvatten som du själv kan göra i dag. Självklart måste vi, trots alla begränsningar i källmaterialet, kunna våga oss på att berätta det vi tror oss veta om livet på den tiden. Jag gör det dock med det förbehållet att det kvarlämnade materialet kan tolkas på många sätt. Min bild av det som vi kallar vikingatiden får du om du fortsätter att läsa boken.

Det vikingatida Danmark

Sagornas folk

Det som täcks i dimma blir otydligt och suddigt – om det alls syns. Så är fallet med vår nordiska historia om vi vill gå längre bort i tiden än tusen år. När författare kring Medelhavet under århundradena efter Kristi födelse beskrev de nordiska folken uppräknades en mängd folkslag med märkliga namn. Det behövs inte mycket fantasi för att av dessa källor skapa den ena mera otroliga historien än den andra. Ofta glömmer man dock att gå tillbaka till primärkällan. Ta t.ex. historieskrivaren Jordanes som ca 550 e.Kr. kom ut med sin ”Historia om goterna”. Här har moderna författare sett det återgivna ordet ”Skandia” som Skåne. Läser man originalet framgår det emellertid att Skandia är en stor ö med många folkslag. I norr bor ett folk som på vintern under fyrtio dygn saknar sol och där solen under lika många dygn på sommaren aldrig går ner. Det är alltså frågan om hela den Skandinaviska halvön.

Vissa av dessa äldsta skriftliga källor kan vara historiskt pålitliga men många har säkert hämtats ur den muntliga och fantasifulla berättarkonst som föregått nedtecknandet. Fallet med kung Skjold eller Sköld är t.ex. ett sådant berättarbelägg. Jag tar med den här eftersom den måste ha varit en levande berättelse i Sydskandinavien för tusen år sedan.

En gång för länge sedan, berättar sagan, kom det ett skepp utan åror indrivande till Skånes kust. Där fanns endast ett levande väsen ombord, en liten pojke som låg och sov på en sköld med huvudet vilande på en halmkärve. Runt omkring barnet hade någon lagt vackra vapen och smycken. Innevånarna i Skåne tog väl hand om barnet och de gav honom namnet Skjold efter den sköld han vilat på. När barnet blivit en vuxen man valde danskarna honom till

Ett av vikingatidens många symboliska föremål. Svärdet har ett fäste av förgyllt silver. Funnet år 1870 i en torvmosse på Dybecks mark, Östra Vemmenhög. Foto Historiska Museet, Stockholm.

sin kung. Kung Skjold blev en regent med heder och ära. Det var en lycklig tid för landet. I stället för att supa sig fulla i mjödhallarna fick ungdomen öva sig i olika bedrifter och snart blev landet så mäktigt att omgivande länder fick betala skatt till kung Skjold. Sachsarna var bland dessa sedan kungen egenhändigt dräpt deras jarl Skate.

Det var ingen hejd på hur skicklig Skjold var i att regera. Han avskaffade gamla lagar som var dåliga och gav i stället nya och goda. Gamla människor tog han hand om och givmildhet var ett kännetecken. Sina hövdingar belönade han väl. Efter varje slag fick de dela på bytet utan att kungen blandade sig, för, som Skjold ska ha sagt, ”för en kung räcker det med äran”. Med den inställningen är det inte att förundra sig över att Skjold kom att bli sagornas grundare av Danmark. Hans arvingar skapade den mytomspunna skjoldungaätten med säte i Lejre invid Roskilde på Själland.

Rundspänne av guld. Depåfynd funnet i Lackalänga år 1920. Foto Historiska Museet, Stockholm.

Praktsvärd. Lösfynd från Dybeck, Östra Vemmenhög. Foto Historiska Museet, Stockholm.

Denna detaljerade berättelse om barnet i skeppet kommer från ett manuskript som skrevs i 1100-talets England. Berättelsen måste emellertid gå tillbaka på äldre, numera försvunna handskrifter. I varje fall finns en del av sagan om Skjold redan omtalad i Beowulfsdikten, ett verk som några menar kan ha nedtecknats i England redan på 700-talet. Slutet på Skjolds historia blir i Beowulfskvädet till ett ståtligt skådespel. Här följer ett citat ur Björn Collinders översättning:

”Då tiden var inne gick Skjold till sina fäder,
den mäktige man gick att möta sin Herre.
Till havet bar de honom, hans kämpar
som han, danernas härskare, hade befallt
medan han ännu kunde tala.
Högtälskad hade han styrt sitt land i många år.
Vid havet låg skeppet med ringprydd stäv,
kungaskeppet, isande kallt och segelklart.
Djupt ner i skeppet lade de honom,
sin älskade drott, ringgivaren, hjälten vid masten.
Stora skatter där,
äretecken från när och fjärran sattes upp.
Ej i mannaminne låg något skepp så stolt
med krigarens vapen och kämpens rustning,
med brynja och med svärd;
där vid hans hand otaliga kostbarheter som följe.

De gav honom i hemfärd ej färre härliga vapen
än de som fordom i fjärran land
sänt honom ut på havet ensam och nyfödd.
Åt havet gav de drotten att bäras,
dystra var de, sorgsna till sinnes.”

Det är självklart att inte glömma bort sagan om Skjold från 1100-talet när Danmark och Skånes vikingahistoria ska berättas. Det var ju här han, enligt en version, drev i land. Skjold tillhör sagornas värld. För att få fram verkliga fakta om Danmark under vikingatiden är det emellertid viktigt att föra fram de mera historiskt pålitliga berättelserna. Beowulfkvädet innehåller t.ex. berättelser varav vissa med en rimlig sannolikhet kan åsyfta verkliga händelser. Kvädet anses som en av den fornengelska litteraturens mera märkliga verk. Tidsmässigt bör händelserna ha ägt rum på 600-talet. Tack vare Beowulfs farbror, Hygelak, menar vissa forskare att man kan koppla samman Beowulfkvädet med en känd årtalshändelse. Hygelak kan nämligen vara identisk med den geatiske eller gautiske kung som besegrades och dräptes någon gång år 515-525 e.Kr. under ett krigståg mot den frankiska kusten. Namnet Hygelac svarar till det fransk-latinska namnet Chochilaich. Om denna händelse skriver den samtida Gregor av Tours:

”Emellertid kom danerna med deras kung vid namn Chochilaich seglande över havet till Gallien. De gick i land och härjade ett av Theodoriks landområden och tog många fångar. Då de hade fått skeppen fyllda med fångar och annat byte, ville de vända hem, men deras kung blev kvar på stranden. Först när skeppen hade kommit i rum sjö, skulle han följa efter. Det hade emellertid sänts bud till Theodorik att hans land härjades av främlingar. Han sände då sin son Theodobert dit med en stor och välrustad här. Kungen dräptes och fienden blev slagen och tillintetgjord i ett sjöslag, och området fick allt bytet tillbaka.”

I Beowulfkvädet omtalas händelsen på detta sätt:

”Ovänskap bitter uppstod hos hugarna, då Hygelak
kom farande med flottan till frisarnas land.
Där vart han av hetvarars här anfallen,
fram gingo de ivrigt, med övermakt,
där fick han sin bane, brynjeklädd kämpe –
han föll ibland fotfolket.”

Beowulf sägs själv ha varit med i slaget men överlevde genom att simma hem. Även om vikingarna kunde simma ska vi inte tro på uppgiften. Släktrelationerna kring hjälten Beowulf är däremot förvånansvärt detaljerade och sträcker sig över flera generationer. Beowulf var son till hövdingen Eggtheow. Hans mor var dotter till gauternas kung Hredel och hans morbror var Hygelak. Bland fantasifulla simmarbragder och andra överdåd gömmer sig alltså i kvädet troligtvis delar av en dåtida verklighet.

Beowulfkvädet grupperas kring tre hjältedåd som Beowulf stod bakom. Med sina gauter seglar han över till danerna för att befria dem från odjuret Grendel som härjar i danerkungen Hrodgar stora gilleshall. Den andra kampen sker mot Grendels mor, ett fruktansvärt vidunder. Beowulfs sista kamp står mot en grym drake som vaktar över en stor skatt. Det är bl.a. i denna slutdel av kvädet, när Beowulf dödat draken, och, själv dödligt sårad, sitter och försöker blicka både bakåt och framåt i tiden som en mängd intressant information dyker upp. Hjälten är bekymrad för vad som ska hända efter hans död. Ska franker och friser ta hämnd för Hygelaks framfart? Också svearna har hämnd att fordra på Hygelak. Mellan svear och gautar hade nämligen utkämpats stora slag och vänskapen var inte given:

”Detta är den fejd och den fiendskap,
den mordiska ofred jag oroas för –
månne svearnas folk skall söka oss med härnad,
så snart de få höra att vår hövding är död,
han, som hållit sin hand över riket
och håvorna fredat mot fienders anfall.”

I Beowulfkvädet omtalas ett flertal folk. Gauterna bor i Vädermark och när Beowulf seglar ut för att

På de gotländska bildstenarna från ca 700-talet återges för oss numera tyvärr mestadels anonyma berättelser. Bildsten från Bunge Museum, Gotland.

göra sina hjältedåd är det till västdanerna han styr skeppet. I kvädet omtalas också Hrodgar som östdanernas drott. Under striden mot Grendel står norddanerna utanför gilleshallen och hör oroligt ljudet av kampen inomhus. I dikten omtalas också att Beowolfs fader i unga år tvingats att fly från gauternas land till syddanerna. Danerna verkar således ha varit uppdelade i olika grupperingar. Den stora frågan, som alltid ställts i samband med detta unika kväde, är emellertid var gauternas folk bott? Att det svårligen kan vara frågan om väst- och östgöter framgår av att man färdas över havet i alla kontakter med detta folk. Därmed kan både Västergötland och Östergötland bortföras ur resonemanget. Är gauter lika med gotlänningar? Kan kanske så vara men det verkar inte rimligt att dessa fört krig mot friserna och frankerna i Nordsjön på andra sidan Jylland. Däremot skulle Jylland svara väl till de beskrivningar som finns på gauternas land Vädermark. Att Jylland dessutom inte vid början av vikingatiden varit en självklar del av Danmark framgår av en mycket säker ögonvittneskälla.

Mansfigur av trä från den norska båtgraven i Oseberg, daterad till 830-talet e.Kr.

Två sjöfarares berättelser

Till kung Alfred den stores hov i England kom ca 870 e.Kr. en norrman vid namn Ottar. Han var handelsman från Hålogaland norr om nuvarande Trondheimområdet i Norge och han kunde detaljerat berätta om sina seglatser i nordliga vatten. En sådan färd utgick från en handelsplats som låg i sydligaste Norge:

”Han berättade att han från Skiringssal på fem dagar reste till den handelsstad som heter Hedeby. Den ligger mellan venderna, sachsarna och anglerna och tillhör danskarna. Då han seglade dit från Skiringsal hade han på babord sida Danmark, på styrbord sida det öppna havet i tre dagar. Och så, två dagar innan han kom till Hedeby, hade han på styrbord sida ´Gotland´ och Sillende och många öar. I dessa trakter bodde anglerna innan de kom till England. Och under dessa två dagar hade han om babord de öar som tillhörde Danmark.” I Ottars text framgår också att vid Elbes mynning ligger Frisland och norr därom ”är det land som kallas Angel och Sillende och, till en viss grad, danerna.”

Ottar seglade alltså utmed Bohusläns och Hallands kust under tre dagar, vilka områden tillhörde danerna. Därefter gick han över till Jylland, vilket i originaltexten blir kallat Gotland. Ottar färdades vidare genom Lilla Bält ned till staden Hedeby vid Slesvig. Öarna Själland och Fyn passerades på babord sida och det är dessa som tillhörde Danmark.

Karta över de sjövägar som Ottar och Wulfstan berättade om för kung Alfred i England ca 870 e.Kr.

Jylland, troligtvis Gautland, inbegrips inte i detta land. Danskarna ägde emellertid den stora handelsstaden Hedeby men staden sägs samtidigt vara omgiven av venderna, sachsarna och anglerna.

Ottar nämner också, liksom i Beowulfkvädet, att danerna är uppdelade i olika grupper. Väster om syddanerna är en del av det världshav som omflyter Britannien och norr om dem den havsarm som kallas Östersjön. Denna beskrivning överensstämmer med verkligheten om syddanerna placeras i Hedeby. Öster om dessa och mot norr bor norddanerna, både på öarna och på fastlandet. Med fastlandet måste här menas Skåne och kusten upp mot Norge.

Vi är nu i den tursamma situationen att vi har ytterligare ett ögonvittne från samma tid, alltså ca 870 e.Kr. Handelsmannen Wulfstan berättade om en resa han företog från Hedeby vid Slesvig till våra dagars Polen: ”och om babord hade han Langeland, Lolland, Falster och Skåne, dessa land hör alla till Danmark. Så hade vi Bornholm om babord och de har deras egen kung. Så efter Bornholm hade vi de land som heter först Blekinge, Möre, Öland och Gotland till babord och dessa land tillhör svearna.”

Av dessa källor från slutet av 800-talet verkar det alltså som om svearna innehade de stora öarna i Östersjön samt kustområdena utmed Kalmarsund (Möre) och Blekinge. Bornholm var ett eget rike. Danmark innefattade de nutida stora danska öarna samt Skåne, Halland och Bohuslän. Mitt- och Nordjylland verkar däremot inte ha ingått i begreppet Danmark.

Kontakten med frankerna

Strax söder om våra dagars Jylland ligger Slesvig och resterna efter den berömda och mycket stora vikingastaden Hedeby. Det är ingen tvekan om att Hedeby har spelat en avgörande roll i det politiska spelet i vikingatidens Danmark. Staden låg på den tiden i danskarnas land men många hårda kamper stod under 800- och 900-talen om vem som skulle vara herrar på platsen. En viktig handelsrutt mellan västra Europa och Östersjön/Ryssland gick nämligen vid denna tid den korta landvägen över södra Jylland där landet är som smalast. Här fanns också det mäktiga försvarsverket Danevirke som än i dag minner om områdets storhetstid. Från Hedebys halvcirkelformade stadsvall sträckte sig Danevirke med ett antal försvarsvallar västerut. Längre inåt land gick vallarna sedan samman i en enda vall vilken löpte ända fram till sumpmarkerna invid havet i väster. Genom bevarade träkonstruktioner och s.k. årsrings- eller dendrokronologi har man kunnat datera den äldsta av dessa vallar tillbaka till i varje fall året 737 e.Kr. medan de yngsta träproverna i en av de anslutande vallarna visar på byggnadsverksamhet under 950- och 960-talen.

Tyvärr sviker oss källorna om vilken kung som kan ha stått bakom bygget av den första vallen redan i början av 700-talet. Danevirke har varit ett för den tiden väldigt byggnadsverk som uppförts genom en kombination av kraftiga timmerkonstruktioner och höga jordvallar. Endast en stark kungamakt har kunnat skapa ett sådant skydd; arbetet har under lång tid fordrat tusentals arbetares svett och svordomar. Vallen har tjänat som ett säkert skydd mot inträngande fiendestyrkor söderifrån men har givetvis också stått som en symbol för en dansk härskarklass och dess beskydd av en av Nordens viktigaste internationella handelsvägar över land; den som förband Nordsjön med Östersjön.

Om vikingarnas bedrifter utanför Norden finns många källor bevarade medan skrivna berättelser när det gäller hemförhållandena är betydligt färre. Detta är fullt logiskt. Här uppe i Norden satt ju inte alltför många skrivkunniga män som kunde nedteckna vad som hände. Genom de krig som i slutet av 700-talet och början av 800-talet fördes mellan danskar och franker har dock en liten men ack så värdefull information om danerna på hemmaplan sparats till eftervärlden.

Det hela började med att frankernas mäktige Karl den Store året 768 e.Kr. kommit till makten och tre år senare blev ensam härskare av frankerriket. År 772 började han utvidga sitt väldiga rike åt nordväst, in i sachsarnas land. Samma område är i dag tyska Sachsen, Westfalen, Hannover och Oldenburg norr om Lübeck. Inte mindre än arton fältslag kom att stå mellan franker och sachsare innan fred kunde uppnås. En av sachsarnas ledare, Widukind, tvingades år 777 att fly till danskarnas kung Sigfred. Även om danskarna inte direkt var inblandade i kriget blev det förhandlingar mellan kung Sigfred och Karl den Store. Att den segerrike frankerhärskaren med sina stora styrkor inte attackerade Sigfred kan tyda på att danskarna har varit så starka att detta inte låtit sig göra. Karl den Store verkar dock inte ha haft några höga tankar om sin granne i norr, vilket framgår av hans ord till en av sina fredsmäklare: ”om ej heller du vill träda fram för den uppblåste Sigfred som med gudalös stav nu styr ett förpestat rike”.

Widukind fick snart tillfälle att återvända hem till sachsarna. Karl den Store hade nämligen lidit nederlag i Pyrenéerna. Sachsarnas uppror misslyckade emellertid totalt och många år senare kapitulerade Widukind och lät sig döpas. Åren 804-805 tvingade kejsare Karl tusentals sachsare i gränsområdet till Danmark att flytta till andra delar av fran-

kerriket. De ersattes av ett slaviskt folkslag, obodriterna, som slog sig ner i det övergivna landområdet. I Danmark härskade sedan ca år 800 kung Godefrid. År 804 samlade kungen både flotta och armé vid staden Hedeby i södra Jylland för att vara beredd om Karl den Store skulle gå till anfall. Denna gång blev det fred. Året 808 attackerade Godefrid med sin flotta obodriterna, trängde in i landet och ödelade också deras blomstrande handelsstad Reric. Denna stad har antagligen snabbt växt sig stor och blivit en konkurrent till danernas stad Hedeby. Godefrid lät bortföra stadens handelsmän; troligen har de tvångsförflyttats till Hedeby.

År 810 mördades kung Godefrid av en av sina hirdmän. Brorsonen Hemming blev ny kung. Han dog visserligen redan två år senare men hann trots detta sluta fred med Karl den Store. Det är under dessa fredsamtal som Skåne plötsligt stiger fram i historiens ljus. Visserligen blir det bara som en blixt från klar himmel och i form av ett namn, men ändå. Med i fredsförhandlingarna hade nämligen Hemming i sitt följe sin bror Hankwin och Angandeo, Osfrid med smeknamnet Turdimulo, Warstein, Suomi, Urm, Osfrid - Heiligens son, Osfrid från Schonen, Hebbi och Aowin.

Osfrid från Skåne! Inget mer, bara ett namn! Vem var denne Osfrid, vad hade han för rang? Eftersom han speciellt omtalas med sitt namn och varifrån han kom, kan man tolka det som att han varit härskare över just Skåne. Kanske antyder denna notis

Den mäktiga vikingastaden Hedeby var Skandinaviens största stad fram till dess den ödelades på 1000-talet. I dag återstår en hög försvarsvall och en naturskön ängsmark invid den forna hamnbassängen.

att Skåne vid denna tid inte varit en självklar del av Danmark men att befolkningen trots detta räknat sig som daner varför man stod på Hemmings sida i kampen? Eller var det så att man ingått i det territorium som kallades Danmark men inte räknade sig till danerna? Eller …? Som synes är frågetecknen många och tyvärr kommer de aldrig att rätas ut.

Det är viktigt att klargöra att nästan all den skriftliga kunskap som vi har om Danmark under 800-talet, med undantag av Ottars och Wulfstans beskrivningar, endast berör de geografiska områdena i södra Jylland samt de härjningståg som man företog västerut mot frankerriket och mot de engelska öarna. Det var utanför Danmark som historieskrivarna fanns; det var här som motståndarna nedtecknade vad som hände. Det finns med andra ord ofantligt stora kunskapsluckor i vårt skriftliga material från den äldre vikingatiden. Detta gäller för nästan hela Skandinavien. Jag vill påstå att kunskapen enbart utifrån det skrivna ordet tyvärr är i det närmaste nattsvart. Det är därför i detta sammanhang mycket lätt att få en felaktig bild av t.ex. den dåtida politiska situationen i Sydskandinavien. Det som var en realitet i gränslandet mot frankerna och sachsarna i sydväst har definitivt inte behövt gälla längre österut, på t.ex. Själland eller i Skåne. Ska sanningen fram har vi faktiskt ingen som helst kunskap om vilken makt de danska kungarna som regerade i södra Jylland hade i övriga Danmark.

År 826 stiger en av dessa syddanska kungar fram i ljuset på ett mycket detaljerat sätt. Av en ödets nyck har det bevarats en omfattande dikt som berättar hur det gick till när den danske vikingakungen Harald Klak besökte den frankiske kejsaren Ludvig den fromme för att låta döpa sig. Det var munken - kanske var han abbot - Ermoldus Nigellus som samtidigt med händelsen skrev en längre dikt för att förhärliga kejsaren. Den gode Ermoldus hade all anledning att ställa in sig i leden eftersom han råkat i onåd. Verket är skänkt till Ludvig den frommes son Pippin, underkung i Akvitanien, dvs. han var härskare i Sydfrankrike. Själva dikten var antagligen tänkt att framföras till musik men Ermoldus menade själv att den enda passande musiken var det enformiga pipet från den typ av flöjter som bonddrängar lätt kunde skära sig!

Trots Ermoldus påtagliga blygsamhet får vi vara glada för att dikten skrevs och att den har bevarats. I denna finner man som vikingaintresserad läsare nämligen många spännande saker av utomordentligt intresse. Den ger också en bra bild av det storslagna liv som faktiskt levdes av överklassen under vikingatiden:

”Dessa folk man förr kallade med ett namn, som är gammalt,
danerna, fortfarande ännu kallar man dem så;
men normanner det frankiska språk dem ofta benämner,
rappa och raska de är, vapnen använder de flinkt.
Detta folkslag känner man vitt och brett,
skeppet är deras omsorg, havet de nästan bebo,
fagra i åsyn de är, och växten och hållningen ädel.
Sagan berättar, från dem härstammar frankernas ätt.”

En biskop Ebo hade fått kejsarens uppdrag att resa till kung Harald i Danmark och försöka omvända honom till den kristna tron. Uppdraget lyckades och stolt kunde biskopen rapportera till sin härskare att Harald själv skulle komma till Ingelheim, kejsarens mäktiga borg vid Rhen för att låta sig döpas. Nu var det säkert ingen överdriven och plötslig kristen hängivenhet som drabbat den danske vikingakungen. Snarare behövde han i stället kejsa-

rens hjälp för att slå ner sina medtävlare om kungatiteln i hemlandet.

”Se, där svävar på Rhens böljor väl hundra sneckor (vikingaskepp),
vackert är vart enda skepp prytt med snövitt segel.
Det är den sändefärd stolt, som kommer från danernas stammar,
Harald, som drott, står på det första skepp.
Dig, kejsar Ludvig, han söker och bringar dig hyllning som sig bör.
…
De närmar sig stranden och styr inåt hamnen,
Från sin väldiga borg Ludvig den fromme det ser.
…
Hästar han sänder i mängd med tömmar och täcken av purpur,
Så att var nykommen gäst hastigt kan nå till hans borg.
Harald närmar sig allt, på en frankisk gångare han rider,
medan hans hustru och folk gör sig redo därtill.
Och i sin härliga hall honom kejsaren mottog med glädje
Bjuder att mat bäres fram, bland gästerna delas ut.”

När väl Harald med hela sitt följe tagit dopet och alla festligheterna var överståndna återvände han till Danmark. Med sig på resan tillbaka hade kungen två munkar; den ene hette Ansgar. Det är nu som ”Nordens apostel” för första gången på allvar träder fram på den kristna missionens arena. Ansgars missionärsliv började i Danmark. Här kom han att verka i staden Hedeby i tre år innan han kallades att missionera i vikingastaden Birka uppe i sveonernas land. Harald Klak blev emellertid redan år 827 förjagad från Danmark och en ny kung trädde fram, Horik den äldre, en av gamle kung Godefrids söner. Denne tvingades år 847 till fred med kejsare Ludvig. Samtidigt började han uppvaktas av Ansgar, som då hunnit bli biskop i Bremen. Den danske kungen blev välvilligt inställd till de kristna och en träkyrka byggdes året 849 i Hedeby.

Horik stupade år 854 under ett inbördeskrig. Ny kung blev Horik den yngre. Några stormän kring den nye kungen försökte driva bort de kristna. I Hedeby gick jarlen Hovi så långt att han stängde kyrkan. Prästen flydde staden. Kungen blev emellertid förbittrad över detta tillvägagångssätt och fördrev sin jarl samtidigt som han lät meddela Ansgar att han ville att den kristna församlingen skulle återuppstå i Hedeby. Det fick t.o.m. finnas en klocka i kyrkan, vilket hedningarna tidigare motsatt sig. I staden Ribe ett par mil norr om Hedeby tillät kungen samtidigt de kristna att bygga en kyrka och där hålla en egen präst.

När Horik den yngre dog vet vi inte men det måste ha varit efter år 864. Han mottog nämligen detta år ett brev från påven. Påven uppmanade i detta den danske kungen att låta sig döpas. Går vi tio år framåt i tiden, till året 873, verkar det ha funnits två kungar i Danmark, bröderna Halvdan och Sigfred. Uppgifter om dessa härstammar från handskrifter som skrevs i klostret Fulda. En fred slöts med kejsar Ludvig den tyske. Adam av Bremen skrev om detta på 1070-talet:

”Sigfred regerade samman med sin bror Halvdan. De sände gåvor till kung Ludvig, nämligen ett svärd med fäste av guld samt andra ting och bad om fred. Efter att det från bägges sidor var sänt förhandlare till Ejderfloden, svor de på sina vapen – sådant är seden hos detta folk – att de ville hålla en obrytbar fred. Det fanns också andra kungar hos danerna eller nordmännen, som på den tiden härjade Gallien med sjörövarangrepp”.

Sju år senare var eden glömd och danskarna gick med en stor flotta upp i floden Ejdern. I den följande kampen mellan danskar och sachsare blev sachsarna nedhuggna i tusental, däribland den mäktige sachserhertigen Bruno med stormän och nio biskopar. År 891 förlorar danskarna ett stort slag vid Dyle i Brabant och två kungar, Sigfred och Godfred, stupade. Av dessa händelser förstår man att det inte är helt lätt att hålla ordning på alla dessa danska kungar med samma namn. Namnet Sigfred åsyftar tydligen två, kanske tre personer, Godefrid har troligtvis varit namnet på två olika kungar, likaså de som bar kunganamnet Horik. Kanske levde kungarna under olika tider, kanske är det så att de dåtida återberättarna blandat ihop dem. Men sådan är nu tyvärr verkligheten bakom den tidiga danska vikingahistorien.

Om den politiska situationen i södra Jylland och Hedeby under början av 900-talet skriver Adam av Bremen: ”Följande har jag hört direkt av den pålitlige danske kungen Sven, när han på min begäran räknade upp sina förfäder. Efter nordmännens nederlag, sade han, härskade, så vitt jag har mig bekant, Helge, som var älskad av sitt folk på grund av sin rättvisa och helighet. Han efterträddes av Olof, som kom från sveonernas land och med vapenmakt erövrade danernas rike. Han hade många söner, av vilka Chnob och Gurd bemäktigade sig tronen efter faderns död.”

Två runstenar från Hedebyområdet stödjer faktiskt Adams uppgifter om sveadynastin i Hedeby. Båda är resta av Asfrid, dotter till en trolig dansk vid namn Odinkar. Hon var gift med Gnupa (Chnob) och hade med honom sonen Sigtrygg. På den ena stenen omtalas dessutom att Sigtrygg varit kung. I början av 900-talet skulle det alltså ha funnits tre generationer av ättlingar från sveonernas rike som satt som kungar i Hedeby - Olof, Gnupa och Sigtrygg. Vi tror oss veta när detta välde tog slut. Enligt samtida källor förde kejsar Henrik I år 934 krig mot danerna och tvang då deras kung Gnupa att döpa sig. Biskop Unni från Bremen besökte danerna året efter och försökte då få kung Gorm att låta sig döpas, något som helt misslyckades. Gorm hade uppenbart tagit över kungamakten i södra Jylland. Med honom lämnar vi för tillfället Danmark.

I Hedebys hamnbassäng påträffades vid utgrävningar denna vikingatida kyrkklocka.

Det vikingatida Sverige

Sveonerna

När det gäller förhållandena norr om Skåne, hos svear och göter, är bilden än mera svårtydd och motsägningsfull än vad fallet är i Danmark. Låt mig först försöka beskriva sveonerna som de stiger fram i det ynkligt lilla källmaterial från den äldre vikingatiden som står till vårt förfogande. Vilka områden är det som vi med tämligen stor säkerhet vet att sveonerna härskade över? Några av de yttre gränserna för deras välde under andra hälften av 800-talet har redan omtalats genom Ottars och Wulfstans berättelser. Enligt Wulfstan tillhörde Gotland, Kalmarsund med Möre samt Blekinge sveonerna. Ottar bekräftar detta genom att konstatera att norr om ön Bornholm fanns sveonerna.

Vid Vendel kyrka i Uppland, på den plats där man fann unika båtgravar från 600-talet, finner du denna staty.

Ottar bodde själv i Halgoland, dvs. någonstans norr om nuvarande Trondheim. Mot öst låg vilda fjäll bebodda av ”finnas”, dvs. lapparna. Dessa kallades också för ”skridfinnar”. På andra sidan fjällen gränsade ”Sweoland” till Norges södra del och i norr gränsade landet till ”Cwena land”, kvenernas land. Ottar berättade också om en sjöfärd som han gjorde norrut, förbi våra dagars Nordkap, vidare österut under fyra dagar och därefter söderut under fem dagar. Han måste alltså under sin färd ha rundat Kolahalvön och gått söderut ner i Vita havet.

Sveonernas landområden gränsade således åt norr till kvenernas land. Var detta gränsområde gått fram är tyvärr omöjligt att närmare bestämma. Tittar vi på sveonernas östra gränsområde, finns från 800-talet en antydan om att väldet inte enbart innefattade Gotland mitt ute i Östersjön. Uppgifterna kommer från ärkebiskop Rimbert i Bremen. Han skrev i slutet av århundradet sin föregångare Ansgars levnadshistoria såsom Ansgar själv berättat den för honom. Ansgar kände givetvis väl till förhållandena i sveonernas land. Han ska t.ex. två gånger ha färdats sjövägen till Birka. Under den första resan blev hans skepp överfallet av sjörövare och han tvingades gå en lång sträcka innan han nådde fram till vikingastaden. För Rimbert har Ansgar emellertid också berättat om en händelse som är av stor vikt för oss när det gäller att förstå storleken på sveonernas välde i Östersjön. Rimbert skriver:

”Vi ska inte underlåta att berätta om hur Herrens makt uppenbarades för sveonerna efter Ansgars avresa. Det fanns nämligen ett folk som kallades kurer och som bodde långt borta från sveonernas land och förr i tiden hade lytt under deras välde. Men redan för länge sedan hade de gjort uppror och vägrat acceptera sveonernas överhöghet.” Rimbert berättar vidare hur danskarna efter det att Ansgar

När man talar om vikingatiden i Sverige är fokus ofta satt på Gamla Uppsala. Längre västerut, i Västmanland, har emellertid också funnits rika järnåldersbygder. Invid Västerås, eller Västra Aros som det då kallades, ligger den mäktiga Anundshögen med runsten och skeppssättningar.

kommit till Birka på sin andra resa, vilket skett något av åren 851-854 e.Kr., attackerat kurerna. Kurerna segrade, högg ner halva danska hären och plundrade halva fiendeflottan. Kung Olof och sveonerna samlade då en flotta och avseglade mot Kurland. Man härjade landet, brände bl.a. ner en stor stad som hette Seeburg och belägrade en annan stad Apulia med femtontusen mans försvar. Detta vikingatida Kurland bör ha motsvarat det nuvarande Lettland runt Rigabukten. Sveonerna ansåg uppenbart att i varje fall delar av den östra Östersjökusten ingick i deras intressesfär.

Vilken roll har då den rika ön Gotland spelat i sveonernas välde? Enligt Wulfstan tillhörde Gotland sveonerna i slutet av 800-talet. Går vi lite längre fram i tiden kan vi med den s.k. Gutasagans hjälp försöka förstå situationen på den stora ön. Gutasagan nedtecknades på 1100-talet och den ger en troligtvis god bild av relationerna mellan öborna och det svenska fastlandet strax innan ön kristnades på 1000-talet:

”Många kungar stred mot Gotland, medan det var hedniskt. Dock behöll gutarna alltid segern och

rätten sin. Sedan sände gutarna många sändebud till svearnas rike, men ingen av dem fick fred förrän Avir Strabain från Alva socken. Han var den förste som slöt fred med sveakungen.”

Avir kom överens med sveakungen om att denne varje år skulle erhålla 40 mark silver och jarlen 20 mark silver. ”Så gick gutarna av egen fri vilja under svearnas kung, så att de kunde fritt och utan risk fara till alla platser i sveariket utan tull och andra avgifter. Så äga ock svearna att fara till Gutland utan kornband och andra förbud. Skydd och hjälp skall kungen ge gutarna, när de behöver det och själva begär det. Sändebud ska kungen och även jarlen sända till gutarnas ting, och där taga skatt sin. Dessa sändebud ska lysa frid för gutarna att fritt fara över hav som Uppsala kung tillhör och detsamma gäller de som söka sig till Gotland.”

Gotland är rikt på fornminnen, inte minst från den yngre järnåldern. Här de två bildstenarna vid Änge. Bilderna på stenarna är dock sedan länge försvunna.

I texten omtalas alltså att det före den kristna tiden varit många strider om Gotland. Hade det nu varit som texten anger, att gutarna alltid segrat, kan man med fog fråga sig vad det var som gjorde att man till slut tvingades att förhandla sig fram till att underkasta sig svearna. Intressant är också upplysningen om att man fick rätten att handla på de hav som låg under Uppsala kung. Uppgiften är unik eftersom den inte följer det samtida maktspråket. När det gällde makt i de tidiga texterna talas det nämligen enbart om landområden, inte vatten.

Det som komplicerar bilden av vikingatiden inom det som senare skulle bli det medeltida Sverige är att kvenerna, skridfinnarna och svearna inte är de enda folkslag som bebott området. Vi har även goterna eller göterna, uppdelade i västgötar och östgötar. Namnet på de två folkslagen goter och sveoner kan föras långt tillbaka i tiden. Redan den romerske historieskrivaren Jordanes omtalade ca 550 e.Kr. att det bodde ett flertal folk i Skandza, dvs. i Skandinavien. Bland de uppräknade kan noteras Suehans eller Suetidi, som väl åsyftar sveoner, samt Ostragothae och Vagoth som bör åsyfta öst- och västgoter. Ett stort problem för att förstå relationerna mellan goter och sveoner är att goterna helt saknas i det skriftliga källmaterialet mellan mitten av 500-talet fram till slutet av 1000-talet. I t.ex. både Ottars, Wulfstans och Rimberts berättelser från slutet av 800-talet nämns endast sveonerna. Samtidigt som denna totala tystnad är irriterande för oss som vill förstå dåtiden är den också intressant då den faktiskt indirekt kan kasta ljus på maktförhållandena.

En sammanhängande röd tråd när det gäller de tre 800-tals resenärernas beskrivningar är att de alla återger situationen sedd från relingskanten på en båt.

Av detta kan man våga dra slutsatsen att sveonernas maktsfär, förutom ett relativt begränsat område runt Mälaren och in mot norska riket i väst och nordväst, i huvudsak utgjorts av havet och dess kustområden. Jag skulle vilja uttrycka det så att sveonernas välde mer har varit baserat på ett sjövälde i Östersjön än på ett traditionellt landvälde.

Med denna bild som utgångspunkt blir det logiskt att göterna på allvar stiger fram i det skriftliga källmaterialet först på 1070-talet med Adam av Bremen. Han tar nämligen, till skillnad mot de äldre skribenterna, upp resor även till lands. Adams beskrivning av de nordiska folken är ovärderlig som samtidskälla för den senvikingatida perioden. Han var präst i Bremen och tack vare hans detaljerade handskrift ”Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar” har vi ett relativt trovärdigt källmaterial till vårt förfogande. Adam skriver själv att han fått flera av sina uppgifter under långa och många samtal med danernas kung Sven Estridsen, död år 1074. Här har vi en säker sagesman. Sven var nämligen i sin ungdom i landsflykt hos sveonerna. I inte mindre än tolv år tjänade han i sveonernas land under kungen Anund Jacob.

I Adams beskrivning berättas om landskapet Skåne och, skriver han, ”öster därom bebor götarna ett vidsträckt område upp till Birka. Därefter kommer sveonerna, som härskar över stora områden ända fram till Kvinnolandet (Finland)”. Adam har ett genomgående fel i sina väderstrecksangivelser. Vid läsning av hans skrift ska man vrida alla väderstrecksuppgifter ett kvarts varv motsols för att de ska svara till verkligheten. Göterna bodde alltså inte öster utan norr om Skåne. Enligt Adam härskar sveonerna också över det redan på 800-talet omtalade Kurland. Sveonernas huvudområde beskrivs av Adam på följande sätt:

”I väster (dvs. söder) innefattar det götarna och samhället Skara, i norr (dvs. väster) värmlänningarna med skridfinnarna, som styrs från Hälsingland, i söder (dvs. öster) det förut omtalade baltiska havet (Östersjön) i hela dess längd. Där ligger det stora samhället Sigtuna. I öster (dvs. norr) slutligen gränsar det till de ripheiska bergen, där det finns väldiga ödemarker och höga snömassor.”

Om göternas bygder

När Adam skrev sin historia ca 1070 hade uppenbart sveoner och goter enats under endast ett begrepp, sveoner. Exakt hur och när detta gått till är emellertid inte känt. Om man utgår från att sveonerna makt varit baserat på ett sjövälde skulle man om göterna kunna våga påstå att deras makt istället varit baserat på ett typiskt landvälde. Ingen av centralbygderna i Västergötland och Östergötland når nämligen ut till kusten. Detta framgår med önskvärd tydlighet av den kyrkotäthetsanalys som författaren utförde på 1980-talet.

Kartan på nästa sida visar den tidigmedeltida kyrkotätheten i Sverige – Danmark. För varje sockenkyrka har beräkningar gjorts hur många och hur nära varandra grannkyrkorna har legat. Då man kan förutsätta att det i folkrikare bygder byggts betydligt fler kyrkor än i glesbygder, visar alltså kartan var de olika befolkningskoncentrationerna funnits för tusen år sedan. För Östergötlands del finns merparten av befolkningen i den västra och mellersta delen av landskapet. Kustbygden ut mot Östersjön står med sin glesbygd i stark kontrast mot övriga delar av landskapet. Vad det gäller Västergötland finns två huvudbygder, dels runt Husaby invid Vänern, dels vid Falköping längre söderut. Kartan antyder också att Vättern måste ha spelat en viktig roll som sammanbindande länk mellan de två götiska regionerna.

Karta över den tidigmedeltida kyrkotätheten i Sverige och Danmark. Ju mörkare områden desto tätare med kyrkor. Kartan är också en grafisk bild över hur befolkningsfördelningen varit under medeltiden men också under vikingatiden. Mörkröda punkter anger kända ringborgar från Harald Blåtands tid under sent 900-tal, ljusröda punkter troliga ringborgar från samma tid.

Liksom fallet varit i östra Östergötland har det i den västra delen av Västergötland också funnits en befolkningsgles områdesbarriär med endast mindre och spridda bebyggelseområden som här legat ut mot Halland och havet. Kartan visar tydligt hur Ättrans floddal varit förbindelseled mellan den rika Falköpingsbygden och Kattegatt. Med Ottars uppgift om att Halland och Bohuslän på 870-talet tillhörde Danmark öppnar analysen av kartan en spännande tolkningsmöjlighet. Falköpingsområdet har nämligen genom sina naturliga transportvägar mot kusten varit direkt riktat mot danernas välde. Husabyområdet i norra Västergötland har bl.a. genom vattenvägen över Vänern via Värmland och den här befintliga Byälven haft en naturlig kontakt med gränsområdena in till det forna Vikenområdet, dvs. Oslofjorden och Vestfold. Redan i den s.k. Ynglingasagan berättas t.ex. om de nära kontakter som det fanns under perioden strax före vikingatiden mellan bosättarna i Värmland utmed norra Vänern och just detta norska fjordområde.

Även i texterna på Västergötlands runstenar kan du avläsa kontakterna med det dåtida danska väldet. Nästan samtliga stenar är av dansk typ, troligtvis resta i slutet av 900-talet. Fem runstenar omtalar långfärder österut. Dessa finns alla inom ett område på endast en mils avstånd från varandra just i landskapets sydliga del. Runstenarna ligger här på en lång rad utmed Ättran. Här finns också, ristad på en runsten, den praktfullaste återgivningen i Västergötland av det s.k. stora djuret. Denna bild var sannolikt en speciell symbol för den danska kungamakten och de danska stormännen. Liknande typiska danska maktsymboler på runstenar finns i nordöstra Västergötland nära Husabyområdet.

För att förstå göternas område under den sena vikingatiden måste man ta i beaktande denna orientering mot danernas välde. Det kan t.o.m. vara fog att ställa frågan om inte Västergötland styrts av en ”skattekung”, dvs. av en eller flera härskare som haft lojalitetsband till danerkungen. Det finns fak-

Gravhögen i Högsäter vid stranden till Byälven i Värmland. Enligt lokal tradition är högen uppkastad över sveakungen Olof Trätälja som på 600-talet invandrade till Värmland och befolkade landskapet.

tiskt en mycket tydlig antydan om att så varit fallet. Jag tänker på två alldeles speciella ord som finns inhuggna i vissa runstenar.

Det rör sig om två högre titlar som framträder i det nordiska runstensmaterialet från sent 900-tal. Ett av orden är ”dreng” (trik, trak, trek) vilket förekommer på en mängd runstenar. Titeln finns spridd över hela det svenska och danska runstensområdet. Den andra titeln, thegn (þiakna, þiakn, þikn), förekommer mera sparsamt och endast i begränsade områden i Sverige och Danmark. Att det varit frågan om en hög titel framgår av att den nästan alltid är kopplad till ordet ”velbyrdig” (kuþn, kuþan). I det på runstenar så enormt rika Uppland saknas emellertid titeln helt vilket ger tydliga bevis på att den inte alls har att göra med sveonernas maktorganisation. I Danmark och Västergötland finns det emellertid en stor mängd av thegnstenar. Titeln är alltså en tydlig och säker koppling mellan dessa områden. I just denna titel kan man skymta de nära relationerna mellan göterna och den danska kungadynastin under slutet av 900-talet; troligtvis under kung Harald Blåtand regenttid.

De flesta av våra runstenar är resta av missiontidens kristna stormän eller deras släktingar. Om det nu har funnits nära relationer mellan stormännen i Västergötland och Harald Blåtand är det logiskt att kristendomen redan under Haralds tid vunnit fäste i landskapet. Haralds maktsfär har troligtvis också innefattat Vikenområdet, dvs. området runt Oslofjorden, varför han så att säga haft kontroll över båda huvudvägarna in till göternas land. Efter Harald Blåtand har det under 1000-talet fortsatt att komma missionärer till göterna, dels anglosaxiska från Norge, dels tyska från Danmark och Skåne. Tyvärr känner vi bäst missionärerna från söder, vilket vi har Adam av Bremen att tacka för. Problemet

Karta över existerande runstenar med den vikingatida värdighetstiteln ”thegn”.

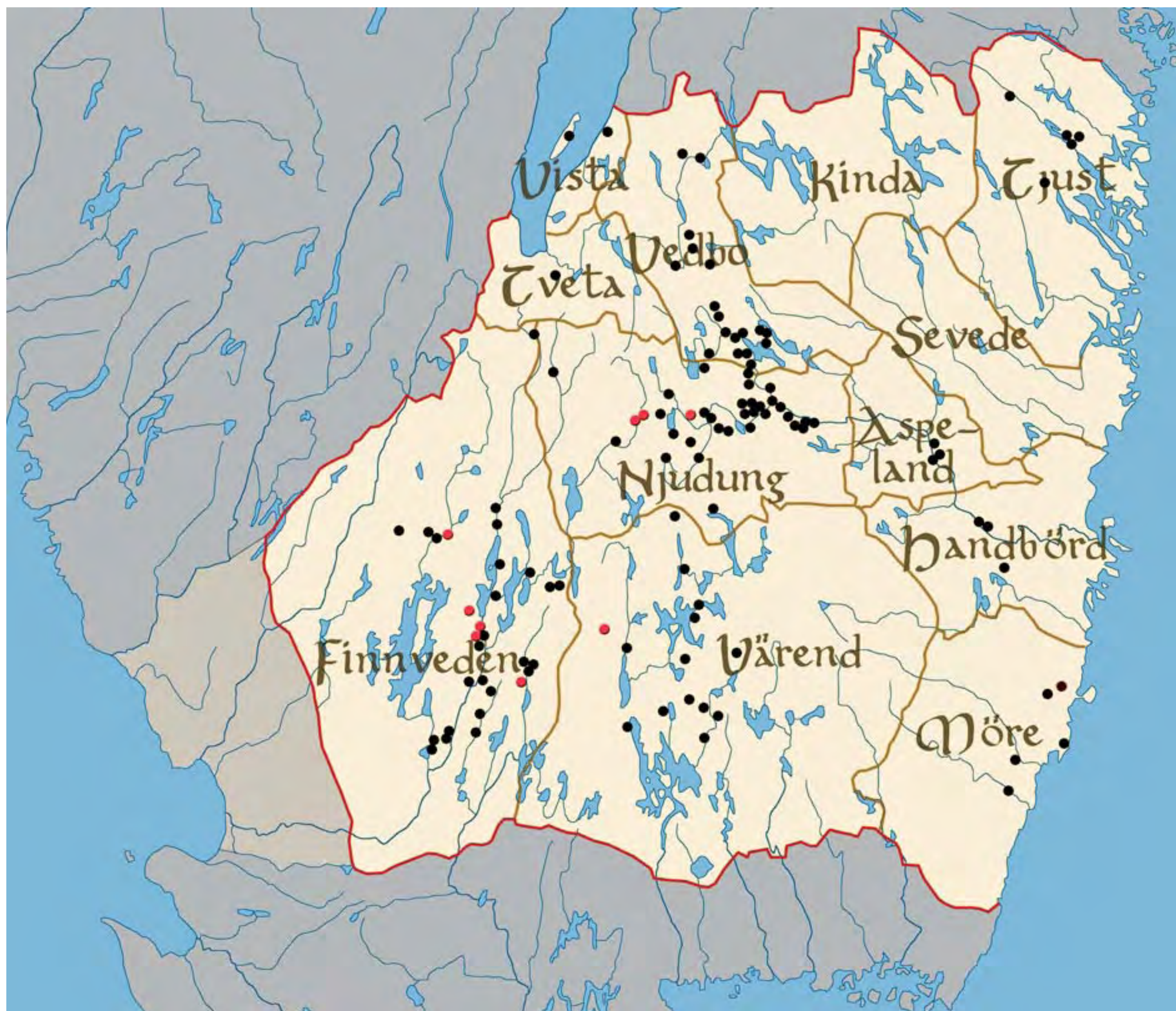
är att Adam inte ”torgförde” missionärer som inte utsänts av ”hans” tyska ärkebiskop. Kan kanske detta förklara det märkliga förhållandet att Östergötland inte alls omtalas av Adam? Kanske verkade här missionärer från anglosaxiskt område?

Kanske är det också en maktkamp mellan de anglosaxiska missionärerna och de tyska som gör att vi har motstridiga uppgifter vad det gäller de första biskoparna i Skara? Enligt Adam var tysken Thurgot Skaras förste biskop, i tjänst i varje fall året 1013. Sedan följde fyra biskopar, alla tyskar: Gottschalk, Adalvard den äldre, Acilinius och Adalvard den yngre. Jämför man nu med den s.k. biskopslistan som nedtecknats i en avskrift av den äldre Västgötalagen blir bilden däremot en annan. Här är det Sigfrid som var den förste biskop som kristnade Västergötland. Han kom från England. Efter honom följde Unni som också vigts i England, Astmund,

Stenfind; Adalvard den gamle, Adalvard den unge, Rokolvard, Rikulf från England och Hervald från England. Dessa två olika biskopslistor kan alltså tyda på att Västergötland under 1000-talet hamnat mitt i en kristen maktkamp mellan kyrkliga ledare långt utanför Nordens gränser.

Om Småland

Småland betyder ”de små landen”, dvs. områden som tidigt räknats till mer eller mindre självständiga områden och där befolkningen haft en stor inre kulturell samhörighet. Även i Danmark hade man fram till 1600-talet begreppet ”smålanden” vil-

De olika ”smålanden” i Småland. Med ljusare färg är markerat den del av Hallandskusten som i forntiden kan ha ingått i Finnveden. Svarta punkter anger runstenar, röda punkter runstenar med texter om långväga färder.

Den s.k. Inglingehögen ingår i ett större gravfält i södra Värend. På högens topp står en bautasten och bredvid denna ett ornerat, runt s.k. gravklot.

ket här syftade på de stora öarna söder om Själland och Fyn. Med stor sannolikhet har det under vikingatiden och tidigare funnits kungar eller stormän som självständigt styrt i dessa små landområden.

Småland har varit uppdelat i inte mindre än 12 ”småland”. Tre utmärker sig i storlek och genom en förtätad fornlämningsbild. I sydväst finns Finnveden och direkt öster om detta ligger Värend. Norr om Värend hittar du Njudung. Av dessa ”centralområden” skulle Värend komma att bli det kyrkliga centret när biskopsdömet i Växjö upprättades under slutet av 1100-talet. Det är också till detta område som några tidiga missionärslegender är knutna genom den s.k. Sigfridslegenden. Missionären Sigfrid sände i början av 1000-talet sina brorsbarn att missionera i området men dessa led martyrdöden. Då anlände Sigfrid själv till platsen, byggde kyrka i Växjö och han och brorssönerna kom senare att räknas som lokala helgon.

Intressant är att konstatera hur bygderna i Småland fördelar sig på de stora sjösystemen och de stora

åar som finns i landskapet. Finnveden i sydväst är koncentrerat till den stora sjön Bolmen och dess utflöde västerut genom ån Lagan. Värend koncentreras kring Helgasjön och Åsnen och dess flöden söderut genom nordöstra Skåne och västra Blekinge. Njudung och dess granne i norr, småriket Vedbo, har ett centrum kring bl.a. de sjöar som bildar källor för Emån vilken rinner ut i Kalmarsund.

Vad det gäller Finnveden i sydväst har arkeologer kunnat konstatera att bebyggelsemönstret radikalt förändrades mellan den äldre och den yngre järnåldern, dvs. ca 400 - 500 e.Kr. Bebyggelsen övergavs på vissa områden och i stället koncentrerades befolkningen kring Lagan och de stora sjöarna Bolmen och Vidöstern. Antalet gravar på gravfälten ökade vilket tyder på en befolkningsexpansion. I Finnveden finns t.ex. flera bevarade gravfält med mer än hundra gravar där Kånna gravfält på ca 250 stycken är det största.

Sättet hur man begravde sina döda förändrades också vid samma tid i Finnveden och i Njudung. Den äldre järnålderns olika gravtyper med resta stenar ersattes av endast den mindre, uppkastade gravhögen. På många av gravfälten i Finnveden från den yngre järnåldern uppgår speciellt gravhögarna till runt 90% av gravtyperna. Skillnaderna med förhållandena i t.ex. Värend längre österut är här påtagliga. Förtätningen av bebyggelsen och införandet av en enhetlig begravningsform tyder på att en stark centralmakt bildats i början av vikingatiden.

Redan historieskrivaren Jordanes på 500-talet omtalar ett folkslag som kan vara identiskt med finnvedingarna. Han nämner nämligen både ”finnaithe” och ”theustes”. De sistnämnda skulle kanske kunna vara folket i Tjust i östra Småland. Kännetecknande för de äldre beskrivningarna med en mängd uppräknade, troliga nordiska folkslag, verkar nämligen vara att de alla har varit bosatta utmed kusterna. Skeppen var ju vid denna tid viktiga vid långväga kontakter. Om vi nu från Finnveden vänder blickarna österut mot landet Värend har med stor sannolikhet detta område före den svenska överhögheten haft sina handelskommunikationer utmed vattendragen rakt söderut till den blekingska kusten. Utmed denna vägsträckning finns ett större järnåldersgravfält med Inglingehögen som praktfullt blickfång. Gravhögen är troligtvis från 500-talet eller 600-talen. I det aktuella kustområdet i Blekinge söder om detta gravfält finns från samma tid också en av landets större ansamling av tidiga runstenar.

Om Inglingehögen markerar den eventuella förhistoriska kungsplatsen och kultplatsen för Värend är motsvarande område för Finnveden Bolmsön i sjön Bolmen. Här finns en storhög, ”Kungshögen” samt i närheten av denna flera gravhögar med s.k. vapengravar. Även rika kvinnogravar har påträffats i anslutning till området. Här finns också ortnamnet ”Hov” som tyder på en forntida kultplats. Även ortnamn som ”husa” och ”Husaby” visar var kungen av Finnveden en gång i tiden haft sitt säte.

Det är endast kring dessa tre stora ”småland” som man kan tala om runstensresning i större skala. Detta framhäver områdenas betydelse redan under slutet av 900-talet och början av 1000-talet, den tid då de flesta av landskapets runstenar är resta. Kartan på sidan 29 visar de runstenar som berättar om färder till främmande länder. Intressant att konstatera är att dessa endast finns i två smärre områden, ett i Finnveden i sydväst och ett i Njudung i norr (en sten finns också i västra delen av Värend). Stenarna i Finnveden talar om döden i England och västerut samt en runsten om en död viking i Grekland. De tre stenarna i Njudung talar om död västerut och i

England. En av dessa berättar dessutom att den döde ligger i stenkista i engelska Bath.

Bilden av Finnveden som ett område som öppnat sig mot södra Halland och danernas vikingavälde är helt klar. Den form som Finnvedens gränser bildar gör det dessutom möjligt att antaga att området i äldre tider nått ända ut till Västkusten. Förbindelseleden utmed Lagan måste ha spelat en väsentlig roll. Vid denna tid fanns inget av det enade Sverige som under 1100-1200-talen skulle komma att markera en gräns mellan Småland och Halland. Visserligen finns ett tidigt gränsdragningsavtal men en mycket stor osäkerhet råder om detta dokument är tillkommet på 1000-talet eller 1200-talet.

Om Blekinge och Skåne

Det hände sig en gång att kungarna i Danmark och i Sverige beslöt att sätta gränsstenar mellan sina riken. Vi läser med gammal text inledningen på denna gränstraktat:

”Hær byrias landamærke mællin Danmark ok Suerike. Ømundær slema uar konung i Opsalum ok Suen tiuhuskæg i Danmark.” Tolv män utsågs som skulle bestämma platserna: ”Rangaldi af Tinda landi, Botuiþær af Hælsingga lande, Bote af Fiæþrundæ lande, Grimalde af Østræ gøtlandæ, Tole ok Tote ok Tokke af Iutlande, Gunkkil af Sialande, Dan af Skane och Grimmulf af Grimitunum af Hallande.”

Stenarna sattes med början vid den norra gränsen till Halland på en plats som kallades ”Snutruase”. Exakt var denna plats legat är omtvistat. Den andra stenen stod i ”Danabæk”, dvs. troligtvis nära Danebäck mellan Fagereds och Älvsereds socknar. Den tredje blev ”Kirkiy sten”. Detta kan vara en felskrivning för den Kinna sten som var erkänt gränsmärke år 1555 och som bör ha stått nära Kinnared. Sten nummer fyra stod i ”Uraksnæs”, dvs. i Vrångsnäs i Femsjö socken 35 kilometer nordost om Halmstad. De två övriga stenarna har troligen bildat gränsmärken mot Blekinge. Den femte är nämligen ”Huite sten”. Placeringen bör sökas på gränsen söder om Inglingehögen invid den forna vägen in till Värend söderifrån. Här finns på gränsen i norra Kyrkhult, mellan byarna Farabol och Bjellerhult ”Vitasten” som gammal benämning. Denna utgjorde gränsmarkering på 1700-talet och kallades då ”Whidastajn”. Det ska dock noteras att inga äldre källor knuter denna sten till den som omtalas i gränstraktaten. Den sista gränsstenen var ”Brimsæ sten mællin Blekong ok Møre”. Stenen, som stod nära Kalmarsund, är välkänd, inte minst från krigen mellan Sverige och Danmark på 1600-talet.

Problemet med gränsläggningsdokumentet är att de åberopade kungarna inte verkar ha regerat samtidigt. Sven Tveskägg dog redan år 1014 och Edmund slemæ kan vara den Emund pessimus som Adam av Bremen omtalar som verksam ett fyrtiotal år senare. Några forskare menar t.o.m. att dokumentet kan avse 1200-talet. Jag ska låta den frågan vara obesvarad och i stället rikta in fokus på en historisk företeelse som brevet helt säkert återger. Tidigare forskare verkar inte ha noterat frågan vad det var som gjorde dessa sex platser lämpliga som gränsmarkeringar? Det är emellertid självklart att en gränssten måste stå invid en huvudväg. Att ställa en sten mitt i skogen är tämligen meningslöst. När det gäller vikingatid – tidig medeltid ska vi alltså räkna med fem huvudvägar från Västergötland/Småland direkt ut till kustbygderna. Fyra vägar skulle då ha nått ut till Västkusten och en från Värend söderut till Blekingekusten.

De vikingatida bygderna låg som klungor invid de blekingska åarnas utlopp i Östersjön. Längst i

väster fanns bygden från Sölvesborg norrut. I detta område återfinner vi flera runstenar från ca 500-talet, en indikation på en gammal centralbygd. Dessa runstenar har svårtydda texter som vållat huvudbry för många forskare. Några har velat se en bakgrund i folkvandringarna ute i Europa runt 500 e.Kr. Bl.a. skulle det av äldre historieskrivare omtalade folket ”erulerna” ha slagit sig ner här. Att ett mansnamn ”Hathuwolf” återfinns på tre stenar skulle tyda på en högt uppsatt ledare, kanske en kung. Dessa tolkningar är givetvis omöjliga att kunna bekräfta och får därmed tas med stor källkritisk skepsis.

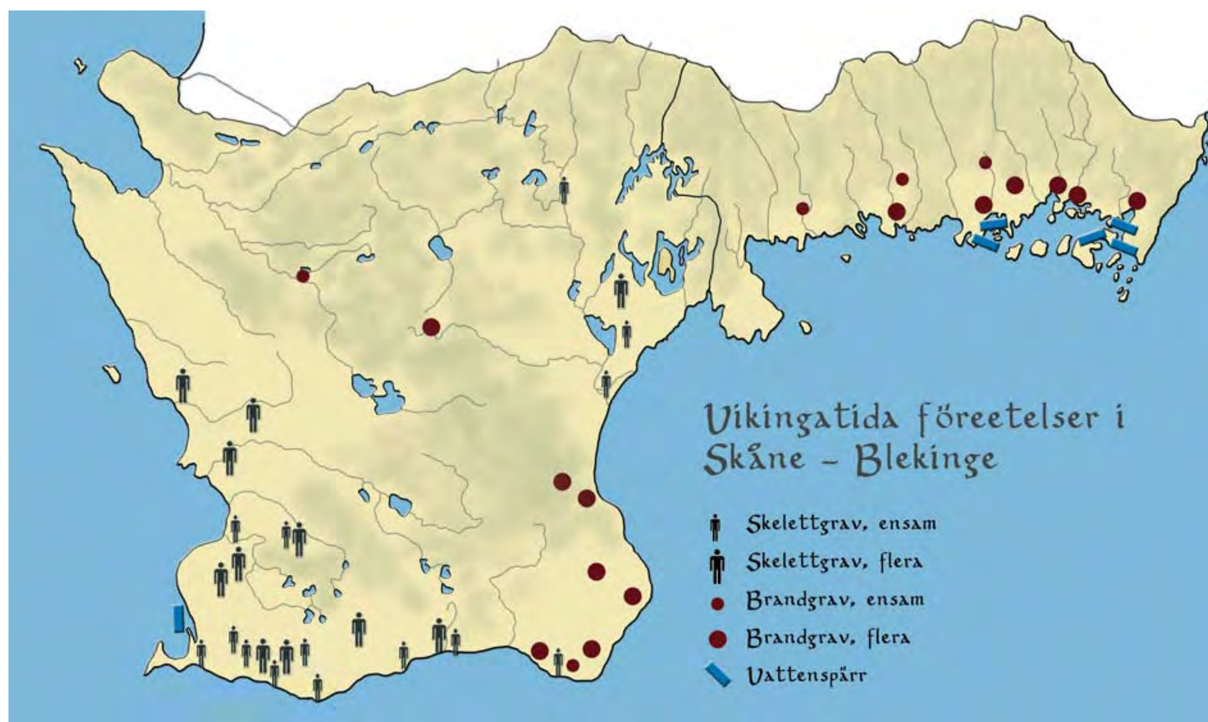
Lite längre österut, strax öster om Ronneby, ligger Hjortsberga och Hjortahammar, två mycket stora järnåldersgravfält i Blekinge. Hjortsberga ligger några kilometer in från kusten utmed en gammal väg upp mot Småland. Gravfältet är placerat i centrum för en gammal kulturbygd med många ålderdomliga ortsnamn och ett flertal fornlämningar både från brons- såväl som järnåldern. Gravarna har anlagts på krönet av en rullstensås. Genom sitt läge har de varit väl synliga för vägfarande i det under järnåldern säkert öppna landskap som skapats av betande tamdjur. Inte mindre än ca 110 gravar finns i Hjortsberga, samtliga troligen från den yngre järnåldern. Här finns en rik provkarta på olika gravmonument: gravhögar, resta stenar, stensamlingar utlagda i treuddsform, fyrkantiga stensättningar samt skeppssättningar.

Gravfältet vid Hjortahammar ligger i direkt anslutning till kusten på en låg ås som avskiljer vatten på båda sidor. Ca 120 synliga fornlämningar är bevarade. Den norra delen av gravfältet har anlagts under den äldre järnåldern medan den södra delen har brukats under den yngre järnålder. Bland de yngre gravarna finns treuddar, högar, skeppssättningar och både fyrsidiga såväl som runda stensättningar.

Den danske fornforskaren Worsaae besökte gravfältet år 1844 och berättade två år senare om detta

Gravfältet vid Hjortahammar ligger på en ås med vatten på båda sidor. Till vänster skymtar den vikingatida hamnbassängen.

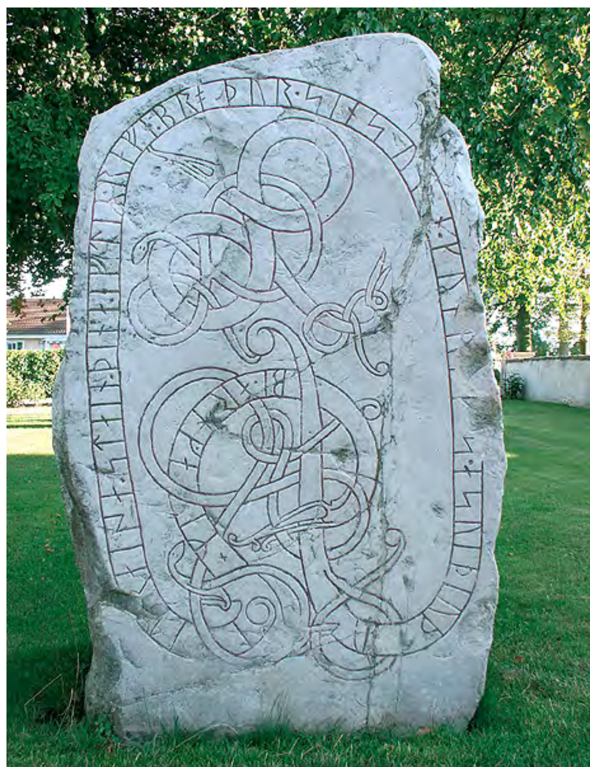
och övriga fornminnen i Blekinge i sin bok ”Blekingske Mindesmærker fra Hedenhold”. Tidigare forskning förknippade gärna forntida gravfält med stora fältslag men Worsaae konstaterar att detta inte kan ha varit fallet eftersom det finns både kvinno- och barngravar på gravfälten. År 1885 reste en dansk folkskollärare förbi och passade även han på att gräva lite i gravfältet. I tre gravar, bl.a. i en skeppssättning, påträffades brända ben. I en tresidig stensättning hittades en spjutspets, ett knivblad, ett ringspänne av brons, järnnaglar samt keramikskärvor. I flera mindre gravkullar hittades däremot bara aska och brända ben.

Hjortahammar var långt fram i tiden en av de större bondehamnarna i Blekinge. Gravfältet visar att denna tradition går mer än tusen år bakåt i tiden. Ute i vattnet finns också pålspärrar som försvårat för en fiende att sjövägen attackera den inre hamnbassängen invid gravfältet. Sådan här system av pålspärrar har även påträffats någon mil längre österut strax utanför Lyckeby samt ytterligare en mil österut vid Hallarumsviken. För Hallarum och Hjortahammar finns C14-prover som anger att spärrarna troligtvis tillkommit under 1000-talet.

En intressant fråga är under vilket vikingavälde som Blekinge legat? Landskapet tillhörde ju Danmark under medeltiden men så kan det näppeligen ha varit under vikingatiden. Som vi sett ovan hade sjöfararen Wulfstan på 870-talet väldigt klart för sig att ”Blekinge, Möre, Öland och Gotland … till-

hör svearna”. Om biskop Egino och blekingarna berättar Adam av Bremen ca 1070 följande:

”Sålunda vann denne man för Kristus många av de folkstammar, som ännu var hängivna åt avgudsdyrkan, framför allt det vilda folkslag som kallas blekingar samt de som bor på ön Holm (Bornholm), granne till götarna. När de hörde hans predikan, sägs de alla ha rörts till tårar och visat ånger över sin villfarelse på så sätt att de genast slog sönder sina gudabilder och självmant tävlade om att bli döpta. Sedan kastade de sina skatter och allt vad de hade för biskopens fötter och bad ivrigt att han skulle värdigas ta emot det. Men biskopen avböjde detta och uppmanade dem att för dessa pengar bygga nya kyrkor, mätta de behövande och friköpa fångar, som det finns många av i dessa trakter.”

En av de två svenska runstenarna vid Simris kyrka.

Egino verkade runt år 1060. Eftersom Harald Blåtand redan i slutet av 900-talet lade Skåne under sitt välde och införde kristendomen har vi här en mycket stark antydan om att Blekinge, som uppenbart först kristnades knappt hundra år senare, inte tillhört det som under Haralds tid räknats till Danmark. När Adam på 1070-talet berättar om Danmark nämns Jylland, Fyn, Själland och Skåne medan Blekinge över huvud taget inte omtalas i annan form än dess innevånare i citatet ovan. För Skåne heter det dessutom att ”Skåne är den yttersta delen av Danmark och utgör en halvö.”

I Gutasagan, omtalad tidigare, möter oss uppgiften att gotlänningarna fick rätten att handla på de hav som låg under Uppsalas kung. Min tolkning, att sveaväldet till stor del varit baserat på ett sjövälde i Östersjön, stämmer väl in på den historiska bilden av Blekinge. Ett sjöfararefolk har givetvis varit intresserat av i första hand stödjepunkter utmed kusterna där handel kunde bedrivas och makt utövas. Det mäktigaste exemplet på detta torde vara den dynasti av svear som satte sig som härskare i Hedeby i början av 900-talet. I Blekinge kan vi troligtvis också skönja detta system av stödjepunkter vid kusten. På tre platser i landskapets östra del har landningsplatser för skepp skyddats genom stora pålverkssystem under vatten. Dessa verkar alla vara byggda under 1000-talet. Runt dessa landningsplatser fanns rika kustbygder som motiverade befästa stödjepunkter.

Hur långt västerut har då detta troliga sveavälde i Blekinge sträckt sig? Arkeologen Fredrik Svanberg har analyserat alla kända gravar från vikingatiden i Skåne och Blekinge och funnit fram till int-

ressanta resultat. Jag har valt att sammanställa några av dessa på kartan på föregående uppslag. Utmed Öresundskusten finns i stort bara gravar där de döda lagts ner utan att kremeras. I Blekinge och på Österlen i Skåne är det däremot nästan enbart kremering av de döda som varit aktuellt. Ett mindre område kring Helgeå svarar dock till begravningsskicket i västra och sydvästra Skåne. Det verkar således som om svearnas maktsfär under den yngre vikingatiden även kan ha innefattat Österlens kustbygder. Detta förklarar de två märkliga runstenar som står invid Simris kyrka nära Simrishamn. Av alla skånska runstenar är dessa de enda som skiljer sig genom att de är huggna av en svensk runristare, troligtvis en god bit in på 1000-talet. En sten bär t.o.m. ordet ”Svitjod”, dvs. sveariket: ”Bjarnger lät resa sten denna efter Ravn, broder sin, svenn hos kun(u)-s i Svitjod”. Vem han varit svenn hos är omtvistat. I äldre litteratur är det ofullständiga ordet ”kun(u)-s” översatt som ”Gunn(ulf)”, i senare skrifter som ”konung”. På den andra stenen står ”Sigrev lät resa sten denna efter Forkun -, fader (till) Asulv, Knuts dreng. Hjälpe Gud ande hans.” Knut åsyftar säkert den danske kungen Knut den store, död år 1035.

Ytterligare en skånsk runsten bör nämnas i sammanhanget. Denna påträffades år 1965 i Elleköpinge kyrkoruin invid Helgeå. Stenen är mer än tre meter lång men texten ack så korthuggen: ”Billing reste efter Skröte denna sten”. Det som ändå gör stenen intressant är att runorna är huggna på ett sätt som är helt främmande för Skåne och Danmark. Stilen återfinns i stället i Sverige och på Bornholm. I sammanhanget ska noteras att alla runstenarna på Bornholm tillhör 1000-talet och att även dessa har likheter med de svenska runstenstexterna.

Den bild som de litterära källorna, gravfynden och runstenarna ger oss i Blekinge och östra Skåne är spännande. Uppenbart kan vi när det gäller Skåne under vikingatiden inte tala om det kulturellt sammanhängande landskap som vi är vana att se det. Österlen, Blekinge och Bornholm har genom sina kontakter med havet varit influerade av sveaväldet. Delar av Skåne under sveavälde för tusen år sedan! För en del moderna skåningar torde sådana tankar vara likvärdigt med att svära i kyrkan!

Runsten vid Simris kyrka.

Nordmännens välde

När jag talar om det vikingatida Norden måste givetvis också Norge och Atlantöarna tas med. Detta område har den unika förutsättningen att det finns bevarat väldigt mycket skrivet material från tiden som berättar dess historia. Den rika skatt av isländska sagor och historieberättelser som nedtecknats under 1100-talet och det tidiga 1200-talet är ovärderlig när det gäller vår vetskap om vikingatiden. Inte minst en persons författarmödor har vi att tacka för detta. På Island föddes år 1178 ett gossebarn som fick en så märklig levnad att han aldrig kommer att bli bortglömd. Hans namn var Snorre Sturlasson. Fadern var en av öns mäktiga hövdingar, Sturla Tordsson, och modern var Gudny Bödvarsdotter som kom från förnäm ätt. Som treåring överlämnades Snorre för uppfostran utanför hemmet; han kom då till gården Udden på Island. Här fick han insikt i den litterära världen. Udden var nämligen vid den tiden en av Islands mest ansedda gårdar och många kända skribenter hade vistats här.

Snorre var en produkt av sin tid. Svärdet och yxan hängde löst på väggen; det var en tid av intriger och blodsdåd. Samtidigt var han allmänt känd och aktad för sin skolning och sin lärdom. År 1215 blev han lagman på Alltinget, dvs. Islands stora ting, och tre år senare finner vi honom vid den norske kungens hov i Nidaros, dvs. Trondheim, som ”skutilsven”, dvs. han hade den hedervärda tjänsten som bordsuppassare. Bistra tider skulle emellertid snart komma. Relationerna mellan islänningarna och norrmännen tog sig våldsamma former och Snorre erbjöd sig att medla genom att bli norske kungens betrodde man på ön. Härigenom kom han i strid med många mäktiga män på Island. Snorres liv under hela 1220- och 1230-talen var invävt i ett enda stort intrigspel om makt och ära, vilket vi inte ska gå in på här. Vi kan endast konstatera att Snorre,

Gravfältet vid Borre invid Oslofjorden uppvisar flera storhögar från vikingatiden.

gammal och orkeslös, år 1241 blev ihjälhuggen i badstugan på sin gård Rökahult.

Bland Snorres mest kända litterära verk finner vi Eddan, en lärobok i skaldekonst samt Heimskringla. Den senare, som innehåller en mängd norska kungasagor, anses vara skriven runt året 1230. Heimskringla börjar i tidernas gryning och beskriver sedan de norska kungarnas historia fram till kung Sverre på 1170-talet. En omfattande del av verket behandlar Olof den heliges saga, dvs. historien om den kung som fram till sin helgondöd i slaget vid Stiklestad år 1030 behärskade Norge under många år. I Heimskringla finns också utförliga berättelser om Olav Tryggvason, död vid Svolder år 1000 samt om Harald hårfagre, Norges store kung runt 900. Till sin hjälp inför det stora arbetet med Heimskringla har Snorre haft en mängd redan då nedtecknade sagor och berättelser. Snorres uppväxttid på gården Udden har säkert satt sina spår i detta sammanställningsarbete. Så var t.ex. Olav Tryggvasons saga tidigare skriven av Udd och Gunlög, båda munkar. Gunlög var klosterbroder i Tingöre kloster och han hade på sin tid visat sin handskrift för den lärde islänningen Gissur Hallsson, vilken Snorre under sin uppväxt ofta måste ha träffat. Heimskringla utgår alltså från en mängd skrivet material som i början av 1200-talet alltjämnt existerade på Island. Självklart är det viktigt att inte tro att de återgivna händelseförloppen bokstavligen utspelats som de nedtecknats. Men att inte ta till sig många av uppgifterna som intressant källmaterial är att göra Snorre Sturlasson en stor otjänst.

Heimskringla börjar med Ynglingasagan. Denna berättelse kastar ljus över kungarna i sveariket från 600-talet upp i 800-talet. Tyvärr är mycket som berättas just sagor. Ju längre fram i tiden berättelsen kommer desto troligare är det att mer faktamaterial insmugit sig i texten. De få uppgifter som kan vara historiskt riktiga är emellertid omöjliga att säkerställa. Intressant är själva upplägget i Ynglingasagan. Första delen handlar helt om sveariket runt Mälaren. Denna del slutar med Olof Trätälja som går i landsflykt och skapar en stor bosättning i Värmland. Till honom kommer en så stor mängd svear att landet inte kan föda dem alla. Kungen blir då mördad och många bosättare drar västerut, in i Norge.

Karta över några av de viktigaste platserna med vikingatida fynd kring Oslofjorden.

Berättelsens andra del handlar om kungarna i sydöstra Norge, runt Oslofjorden och härifrån några tiotal mil vidare uppåt landet. För första gången stiger nu de stora bygderna i denna del av Norge fram ur historiens dimmor: Vestfold, Romerike, Oppland,

Hedmark, Toten och Hadeland. Det hela börjar med kung Halvdan Kvitbein någon gång i slutet av 600-talet och slutar med Halvdan Svarte vid mitten av 800-talet. Med Ynglingasagans kända kungar och drottningar har forskare försökt att placera in de märkliga båtgravar från både Oseberg och Gokstad som påträffats i området. Modern åldersbestämningsteknik av trä har t.ex. visat att de två kvinnorna i Osebergsgraven dog år 834. Gokstadskeppet är på samma sätt daterat till året 901. Att knyta de döda till sagans personer har dock inte lyckats.

Utmed Oslofjordens västra strand ligger de vikingatida fornlämningarna tätt. Längst i söder finner du Kaupang, den stora vikingatida handelsplatsen som omtalas redan av Ottar på 870-talet. Norr härom finns Gokstad med sitt berömda gravskepp och några mil längre norrut Oseberg med ytterligare ett praktskepp. Ytterligare en bit in i den långa fjorden ligger Borre. En mängd bevarade storhögar vittnar här om den forna makten hos härskarklassen i Vestfold. Redan år 1852 utgrävdes en av högarna som visade sig innehålla ett gravskepp med bl.a. en praktfull hästutrustning. Av skeppet återstod dock endast rostiga nitar och små träfragment.

Det är i Heimskringla som vi möter kung Harald hårfagre, den kung som man menar var den förste

På 1100-tals dopfunten i den skånska kyrkan Löderup på Österlen finns scener ur den norske kungen Olof den heliges strid vid Stiklestad år 1030.

På den plats i Stiklestad där det stora slaget stod år 1030 och där kung Olof stupade restes snart en kyrka. Till platsen vallfärdade pilgrimer redan på 1000-talet.

som var härskare över hela Norge. Enligt sagan ville Harald äkta den norska kungadottern Gyda. Hennes svar var att hon endast ville gifta sig med den man som lagt hela Norge under sig. Harald tog då det märkliga löftet att han inte skulle klippa sig förrän så hade skett. Först efter slaget vid Havsfjord ca 870 infriades löftet, kungen kunde bli av med håret och få Gyda i säng. Resultatet av deras sängaläge blev både söner och döttrar. Nu var Harald en stor kvinnokarl och hade många andra hustrur och barn. Med t.ex. Ragnhild den stora, en dotter till danerkungen Erik, fick han Erik Blodyxa, som med järnhand skulle komma att fara fram i Norge.

I sydvästra Norge ligger Stavanger ute vid kusten. Strax norr om staden finner vi Karmöy. Vid det smala sund som skiljer ön från fastlandet anlade Harald hårfagre en kungsgård i Avaldsnes. Platsen skulle komma att bli ett norskt center för rikets tidiga kungmakt. En mängd stora gravrösen från både bronsålder och järnålder visar platsens strategiska betydelse under flera tusen år. Det var också här som Harald hårfagre, enligt Heimskringla, höglades någon gång på 930-talet.

I slutet av 900-talet framträder nästa store kung i Norge, Olav Tryggvason. Under denna tid påbörjades bl.a. uppbyggandet av det som snart skulle bli två av Norges stora vikingatida städer, Oslo och Trondheim. Genom att kung Olof den digre (den helige) år 1030 stupade i slaget vid Stiklestad strax norr om Trondheim började en blomstrande period för denna stad. Kungen fick nämligen snabbt helgonrykte och hans grav blev välbesökt. Adam av Bremen berättar följande om pilgrimstrafiken till Trondheim vid mitten av 1000-talet:

”Där ligger kvarlevorna efter den salige kungen och martyren Olof. Vid hans grav låter Herren ännu i dag märkliga helbrägdagörelser ske, varför de som hoppas på att bli hjälpta genom helgonets förtjänster strömmar dit från fjärran orter. Resan går sålunda: om man går ombord på ett fartyg i danernas Ålborg eller Vendel, kan man på en dag segla över

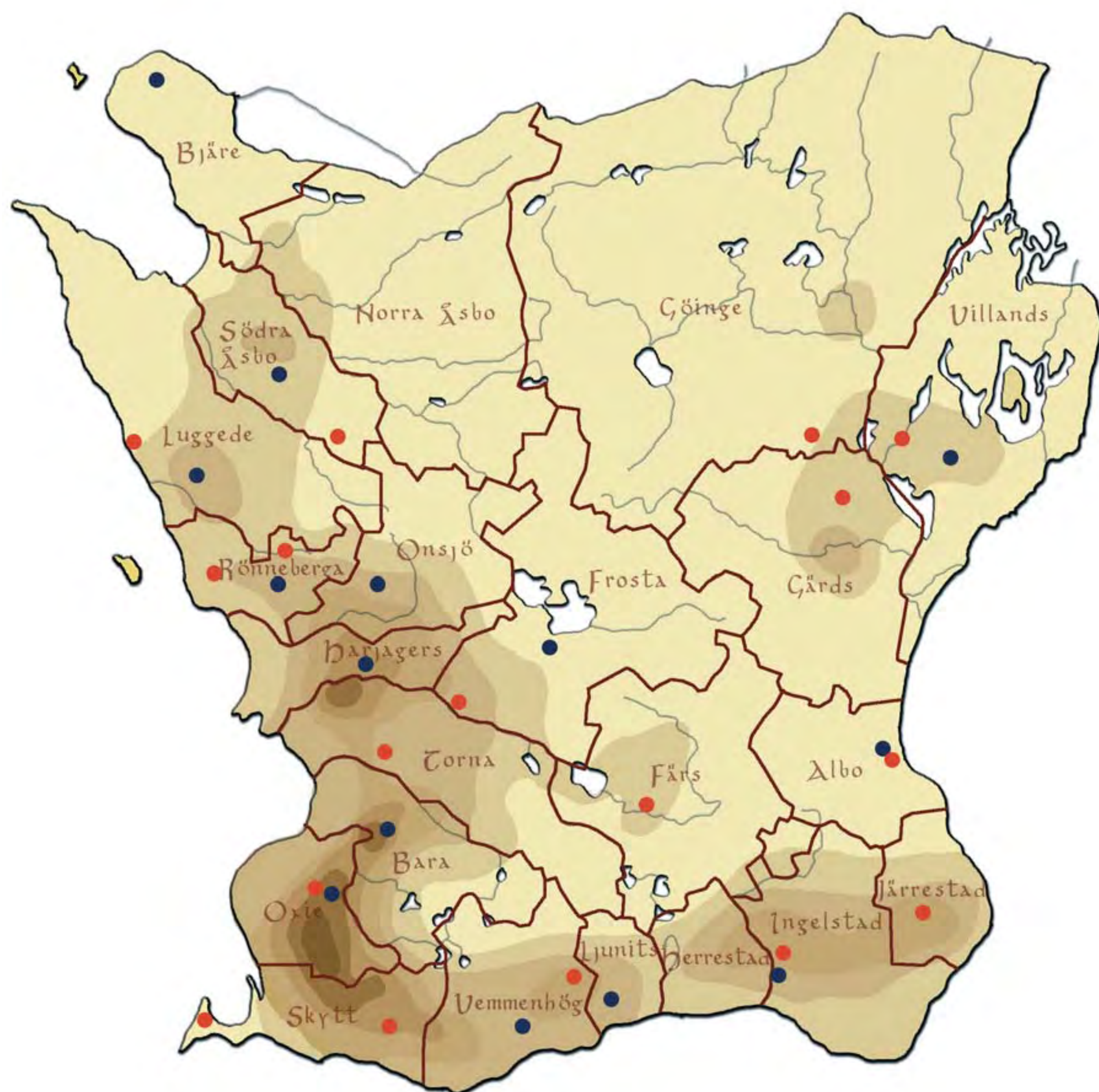
till Viken, ett samhälle hos nordmännen. Därefter seglar man till vänster utmed Norges kust och når på femte dagen det samhälle som heter Trondheim. Man kan också färdas en annan väg, som leder från danernas Skåne och vidare landsvägen fram till Trondheim. Men den tar längre tid på grund av fjällen, och eftersom den är riskfylld, undviks den av resande."

Även om det ligger kanske väl långt avlägset för denna boks tema måste ändå också nämnas den kolonisation av Atlantöarna som speciellt norrmännen sysslade med. Färöarna verkar ha börjat befolkas i början av 800-talet. Island blev aktuellt från 860-talet. Norrmannen Nadd-Odd och svensken Gardar Svavarsson förde nyheten om upptäckten av den stora ön till fastlandet. Gardar seglade själv runt ön och efter honom kallades den Gardarholm. I samband med Harald hårfagers hårda styre i Norge utvandrade tusentals familjer till det nya landet. I slutet av 900-talet kom en landsflyktig viking, Erik den röde med hela sin familj och tog land på Island. Efter ett dråp tvingades han år 982 att fly från ön. Han seglade västerut och upptäckte då Grönland. Hans son, Leif Eriksson, var sedan den förste som landsteg på Canadas kust ca år 1000. En koloni grundades här men den dukade snart under.

Efter dessa, mina långa geografiska utfärder, vilka alla har haft avsikten att ge dig läsare ett nog så viktigt perspektiv på vikingatiden i Norden, återvänder jag nu till den feta skånska myllan.

På nordspetsen av Newfoundland i Canada ligger L´Anse aux Meadows. Här påträffades år 1960 lämningar efter en vikingatida bosättning. I dag finns på platsen en rekonstruerad vikingagård.

De skånska häraderna utlagda på en karta som också visar författarens analys av den tidigmedeltida kyrkotätheten. De röda punkterna anger kungsgårdarna i början av 1200-talet. Blå punkter visar de äldre tingsplatser som är kända i bevarat skriftligt material.

Skåne under vikingatiden

Bygderna

Skåne och Danmark är sedan urgammal tid uppdelade i olika härader. Ett härad var en administrativ enhet, skapad av kungamakten till uppgift att underlätta myndighetsutövningen. Exakt när häradsindelningen infördes i Skåne är inte känt. Kung Knut den helige gjorde år 1085 en stor donation som bildade grundkapital till Lunds blivande domkyrka. I denna donation skänktes till lundaprästerna kungliga egendomar både i Skåne och i övriga Danmark. Intressant i detta sammanhang är att alla de orter som låg utanför Skåne är angivna med tillhörande häradsnamn medan dessa helt saknas för orter i Skåne. Detta har tagits som belägg på att häradsindelningen vid denna tid ännu inte etablerats i Skåne. Under ärkebiskop Eskils tid, åren 1138-1177, omtalas emellertid Skytts härad i landskapets sydvästra del. Uppgifterna antyder således att de skånska häraderna uppstått i början av 1100-talet.

Detta betyder inte att många av de centralbygder som häraderna representerar inte existerat redan innan häradsindelningen. Redan på 1980-talet sammanställde författaren en karta över den medeltida kyrkotätheten i Danmark och Sverige. Arbetet initierades av en önskan att undersöka var mera exakt Skånes olika bebyggelsekoncentrationer låg under vikingatiden. Genom att analysera förekomsten av de senmedeltida kyrkorna skapades en statistiskt sett mycket säker bild. Merparten av dessa tegel- och stenkyrkor har ju haft föregångare i träkyrkor på exakt samma platser. Genom att för varje kyrka beräkna närheten till andra kyrkor fick de olika kyrkorna ett mätvärde. Dessa kunde sedan lätt omvandlas till en grafisk karta. Eftersom en sockenkyrka rimligtvis har stått i proportion till storleken på den omgivande befolkningen, gav den erhållna kartan en bild av den dåtida befolkningstätheten.

Ur mina kartor och beräkningar skapades på detta sätt en nygammal bild av Skåne för tusen år sedan, dvs. vid tiden för kristendomens införande. Adam av Bremen skrev på 1070-talet att Skåne då ägde trehundra kyrkor vilket antyder att den sockenindelning som vi möter under medeltiden redan var införd. Det resultat som kyrkotäthetskartan visar går alltså tillbaka till i varje fall sen vikingatid. En jämförelse mellan kyrkotäthetskartan och häradskartan ger ytterligare indikationer på de forna skånska centralbygderna. I nordväst finner vi en bebyggelsekoncentration i Södra Åsbo härad söder om Rönne å. Namnet ”södra” respektive ”norra” för två härader belägna direkt invid varandra antyder att det ursprungligen funnits endast ett Åsbo härad. Söder om Helsingborg finner vi centralbygden i Luggede härad. Strax norr om Lund ligger nästa centralbygd, Torna härad, som också sträcker sig in i Harjagers härad norr om den breda Löddeå - Kävlingeå. Söder om Lund finns Bara härad. Utmed sydkusten ligger en centralbygd i Vemmenhögs härad. På Österlen löper en förtätning av kyrkor som ett band utmed sydkusten från Ystads inland österut upp mot Tommarp strax invid Simrishamn. Detta är central-

området för Ingelstads härad. På Skånes östsida finns bebyggelsecentret för Gärds härad söder om Kristianstad. En bra bit uppströms Helgeå och norr om Kristianstad ligger centralbygden för Göinge härad. Mitt i Skåne avtecknar sig också Färs härad öster om Vombsjön med en förhöjd kyrkotäthet.

Det absolut kyrkotätaste området ligger emellertid i sydvästra Skåne. Detta sträcker sig från södra Malmö ner mot Trelleborg. Vid den statistiska beräkningen upptäcktes att detta område ligger på främsta plats även om man innefattar kyrkotätheten i hela Norden. Den kyrka som fått det absolut högsta mätvärdet av Nordens alla kyrkor är Hököpinge som ligger mitt i denna centralbygd. När häradsindelningen genomfördes verkar det ha varit angeläget att splittra upp denna stora och rika centralbygd i två administrativa delar, Oxie härad och Skytts härad. Att den utlagda gränslinjen mellan de båda häraderna är ”konstruerad” syns tydligt. Till skillnad från de flesta andra häradsgränser används nämligen inte här någon å eller något mindre vattendrag som en naturlig gräns. Från kusten utgår häradsgränsen i stället från en rund vallanläggning som anlagts på stranden vid Foteviken norra del. Gränsen följer sedan Vellinges norra bygräns österut.

Tar man i skärskådande de centralbygder som kartan avslöjar och som funnits innan häradsindelningen på 1100-talet, behövs det inte någon större slutledningsförmåga för att förstå att det varit tillgången till brukbar och bördig jord som skapat denna befolkningsfördelning. Det talas ofta om hur viktiga kommunikationslederna har varit när det gäller våra centralbygder. Frågan är emellertid hur mycket detta egentligen spelat in. I Göinge ligger visserligen centralbygden i skärningen mellan den breda Helgeå och ett av dess anslutande, större vattendrag. Här kan ån ha haft en viss betydelse som transportled. För övriga byggelsecentra verkar däremot åarna inte ha spelat någon större roll – utom i ett viktigt hänseende. Invid vattendragen låg centralbygdernas speciella marknadsplatser mot omvärlden. Dessa finner vi i de s.k. ”köpingarna”. Innan

Ute vid Öresundskusten, nära gränsen mellan Skytts och Oxie härader, finns på Eskilstorps ängar denna runda vattengrav, ursprungligen ett möjligt landmärke för insegling genom stenspärren vid Foteviken.

En av de ursprungligen tre gravhögar som funnits i Uppåkra kyrkby. Framför högen ses den urgamla landsväg som löpt söderut genom hela Söderslätt fram till den skånska sydkusten.

jag berättar om dessa måste dock den spännande bebyggelsen i Uppåkra söder om Lund lyftas fram.

Uppåkra

Söder om Lund rinner Höje å. På höjden på andra sidan om ån finner du Uppåkra kyrkby. Uppåkra är ett namn som under det senaste decenniet ofta förekommit i dagspressens spalter. Numera är den tämligen oansenliga byn också ett stort namn i arkeologiska sammanhang. Detta beror på de fantastiska fynd man gjort; fynd som har placerat Uppåkra i samma klass som t.ex. vikingastaden Birka i Mälaren. Sedan länge kände man till att det hade existerat en järnåldersbebyggelse på platsen. Det var emellertid bl.a. tack vare skickliga danska amatörarkeologer från Bornholm som intresset att utforska vad jorden gömde åter kunde väckas till nytt liv. Med sina metalldetektorer avsökte de det översta jordlagret på en stor yta invid Uppåkra kyrka. Fyndmaterialet var överväldigande. Drygt tretusen småföremål kunde tillvaratas, merparten i brons men också åtskilliga i silver och guld.

Efter många års utgrävningar har bilden av bosättningen på platsen klarnat betydligt. I tid sträcker

den sig från 100-talet e.Kr. till 900-talet e.Kr. Kulturlagerdjupet varierar. I de forna svackorna kan lagret vara upp till två meter djupt. Detta särskiljer den forntida bebyggelsen i Uppåkra från andra vikingatida och forntida boplatser i Skåne, där ju kulturlager i allmänhet nästan helt saknas eller är ytterst tunna. Tolkningen kan endast bli att det i Uppåkra har varit frågan om ett relativt tättbebyggt område med en alldeles speciell karaktär.

Uppåkra verkar att som centralort ha upphört under slutet av 900-talet. Av påträffade vikingatida mynt är arabiska silvermynt rikt förekommande. Det yngsta arabiska myntet är präglat året 959. Sådana mynttyper som är vanliga i skattfynd från tiden närmast före och efter år 1000 saknas helt. Det borde alltså inte vara omöjligt, snarare sannolikt, att se Uppåkras försvinnande i samband med att kung Harald Blåtand anlade staden Lund på andra sidan ån. Tyvärr ligger övergivandet av Uppåkra strax före den tidpunkt då det skrivna källmaterialet börjar flöda. Tolkningarna kring vad som hände här för lite mer än tusen år sedan kommer därför bara att bli mer eller mindre kvalificerade spekulationer.

I diskussionerna om det äldsta Lund har det allt sedan slutet av 1500-talet figurerat en speciell marknad - ”Tre högars marknad” - vilken skulle ha existerat redan långt före stadens tillkomst. Herman Chytræus berättade år 1599 i sin ”Monumenta Scanensia” om ett hedniskt kultställe, bestående av en ljuvlig lund med många klara källor som fordom skulle ha funnits i trakten av tre högar öster om staden. Dit strömmade folket samman för att dyrka de tre gudarna Tor, Oden och Frigga, vilka stod som bilder på högarna. Nu ska vi ta Chytræus berättelse med en nypa salt. Givetvis är framställningen en fantasiprodukt av sin tid där man friskt blandat med kända uppgifter om hednatemplet i Uppsala.

Vid undersökningarna i Uppåkra har arkeologerna kunnat gräva i djupa kulturlager med rika fynd från den skånska järnåldern.

Då framstår Mogens Madsen lite mer saklig när han på 1580-talet nedtecknade den tradition som då fanns. ”Det sägs att engelsmän fordum i stora skaror för köpenskaps skull strömmat samman till denna trakt av Skåne och särskilt till Lund, där det då långt före Malmös och Köpenhamns grundläggning skall hava funnits en bekant handelsplats.”

Vid medeltidens slut och långt senare hade Lund märkligt nog två stora årsmarknader. Den ena in-

föll den 10 augusti och var festdagen för domkyrkans skyddshelgon Laurentius. Den andra marknaden, som bar namnet ”Tre högars marknad”, hölls på våren. År 1504 anges marknadstiden för denna till ”näst efter påska” och året 1516 till måndagen näst efter Kristi himmelsfärdsdag.

Att ”Tre högars marknad” mycket väl kan ha varit en marknad som har sitt ursprung långt innan staden Lunds uppkomst tyder namnet på. Före utgrävningarna i Uppåkra hade man kopplat denna ursprungliga marknadsplats till ett område några kilometer öster om Lund. Här låg tre gravhögar och området kallades år 1569 för ”Östre-” respektive ”Vestre trehöij berg agir”. Det faktum att Lunds jordar på 1700-talet tämligen omotiverat varit utdragna åt öster varvid dessa högar kommit innanför stadens jordar gör att man kan tänka sig att marknaden legat här. Utgrävningarna i Uppåkra har emellertid nu gett en mer trolig lokalisering av den ursprungliga Tre högars marknad. Även om det i dag endast finns två gravhögar vid Uppåkra kyrka har det nämligen ursprungligen funnits tre. Rester efter den sedan länge försvunna tredje gravhögen har avslöjats vid de arkeologiska undersökningarna.

Höje å och dess dalgång har spelat en viktig roll under vikingatiden. Ett antal betydelsefulla orter finns utmed ån. Vid åmynningen ligger Lomma, ett troligt senvikingatida, stadsliknande samhälle. Längre uppströms, sett från Uppåkra och Lund, ligger Dalby norr om ån. Året 1060 förändrades den danska kyrkoorganisationen och ett antal nya stift inrättades. I Skåne blev Lund men också Dalby biskopsstift. Dessa två orter ligger mindre än två mil från varandra, en till synes fullständigt ologisk placering så tätt tillsammans. Både Lund och Dalby kan ses som samhällen vilka etablerats av kungamakten. Vad det gäller grundandet av Dalby är det inte omöjligt att Harald Blåtand eller i varje fall hans son Sven Tveskägg haft ett finger med i spelet. Väster om och direkt intill den stora stenkyrkan i Dalby - påbörjad vid mitten av 1000-talet - har nämligen legat en mycket tidig kungsgård.

Hur ska man då kunna förklara stiftsorterna Lund och Dalby i förhållande till Uppåkra? För att förstå helhetsbilden saknas några pusselbitar. Ytterligare ett troligt forntida bebyggelsecenter bör nämligen lyftas fram. Jag talar om det forna Heddinge på den södra sidan av Höje å mitt emot och endast några kilometer från Dalby. Den forntida bebyggelsen indikeras här än så länge endast genom kraftigt förhöjda fosfathalter i jorden.

Att det funnit en mäktig forntida bebyggelse i Uppåkra har varit känt sedan året 1934. Då publicerade nämligen Sockerfabriksbolaget en karta över Skåne på vilken man sammanställt fosfathalten i de skånska jordarna. Jordar med hög fosfathalt är nämligen bra för odling av sockerbetor. Vad man fick på köpet var ett forntida bebyggelsemönster eftersom mänsklig aktivitet genom urin och gödsel ska-

Fågelsmycke från Uppåkra. Under den yngre järnåldern utvecklas många vackra stilar med speciellt djur i olika former. Foto Bengt Almgren, LUHM.

pat höga fosfathalter. På kartan framstår området runt Uppåkra kyrka som det i särklass mäktigaste fosfatområdet i hela Skåne. Två andra större områden med kraftigt förhöjda fosfatvärden ligger emellertid i just Heddingeområdet. Det ena finns direkt söder om Kyrkheddinge utmed Höje å, det andra strax bredvid, intill Kornheddinge. I en nyligen gjord undersökning över området påpekas att det inte finns några anmärkningsvärdt höga fosfatvärden i detta område utan att de befintliga, förhöjda värdena kan förklaras av den gödsel som man under århundradena kört ut på åkrarna i byarnas närhet. Om detta skulle var fallet borde emellertid bilden varit lika för många andra skånska byar. Så är det inte. Jag menar att när det gäller Heddinge kan vi stå inför ett alldeles speciellt historiskt fenomen.

Vikingatida bronsnyckel från Uppåkra. Foto Bengt Almgren, LUHM.

Tre platser med namnet Heddinge ingår i Kyrkheddinge socken: kyrkbyn själv, Kornheddinge och Mossheddinge. Namnformen tillhör en grupp som man allmänt anser för mycket gammal. Tre orter med samma namn tyder på att de en gång bildat en sammanhängande bebyggelse som senare splittrats. Denna bebyggelse utmärker sig under medeltiden på ett alldeles speciellt sätt. Av socknens alla gårdar ägs inte mindre än 75% av domkyrkan i Lund. En sådan samlad ägobild är mycket ovanlig och kan tyda på att kungamakten i ett tidigt skede skänkt många av gårdarna till kyrkan, alltså att kungen ägt stora egendomar i området. Något som också styrker tanken om att det funnits en större forntida bebyggelse i Heddingeområdet är den tidigmedeltida kyrkotätheten som här söder om Höje å bildar en utlöpare från Bara åt öster inåt landet.

Är det kanske så att Heddinge varit en större ort i forntid och vikingatid, en bebyggelse som senare delats upp i mindre bebyggelseenheter? Har kungen från början haft ett stort inflytande i Heddinge? Har relationen Heddinge - Dalby varit liknande det som är fallet för Uppåkra - Lund? Att området legat i fokus för den styrande makten är höljt över all tvivel. Under medeltiden finns t.ex. uppgifter om att Skånes landsting samlades mellan Lund och Dalby. Den äldsta skånska kyrkolagen är dessutom på 1100-talet antagen i området. Tingsplats - kultplats - handelsplats är kanske de tre faktorer som spelat stor roll i det senvikingatida bebyggelsemönstret utmed Höje ås dalgång.

Låt mig nu återvända till Uppåkra. Om Uppåkra varit Lunds föregångare, vilket allt tyder på, förkla-

Runstenen i Hjärup nära Uppåkra är en av Skånes mera anonyma. Sedan 1800-talet står den i en trädgård.

rar detta kanske vad en isländsk saga har att berätta. Islänningen Egil Skallagrimsson levde vid mitten och slutet av 900-talet. Han var en ytterst brutal viking som företog många vikingafärder och deltog i åtskilliga krig och fejder. En gång hade han med sina följeslagare varit på härjningståg i Östersjön. På hemväg genom Eyrasundet, Öresund, frågade Egil sin skeppskamrat Ake om eventuella platser vid sundet där det kunde vara rikt byte att vinna. Ake kände väl till förhållandena i Danmark. Han kunde då berätta att det uppe i landet låg en stor köpstad, som hette Lund. Där fanns möjligheter till gott byte men det var troligt att de skulle möta motstånd från köpstadsmännen. Egil kvad då följande:

”Vasst ska våra
svärd i sommar vina,
vi, som ulvtand ofta färgat,
dåd må öva.
Upp till Lund envar av
härmän brått må ila,
att oskön svärdsång sjunga
innan solen sjunker.”

Hur det sedan gick berättar sagan ingående. ”Därefter rustade sig folket till landgång och de drog mot köpstaden. När köpstadsmännen blev varse att ofred nalkades, samlades de till motstånd. Runtom staden var en träborg. På den satte de män till motvärn, och där blev det strid. Egil trängde först innanför träborgen. Då tog köpstadsmännen till flykten och det blev stort manfall. Vikingarna plundrade staden och brände den innan de drog bort. Därefter återvände de till sina skepp.”

Även om den stora handelsplatsen vid Uppåkra verkar ha försvunnit i slutet av 900-talet, har säkert inte platsen helt avfolkats. Kung Knut den helige skänkte t.ex. år 1085 en mängd kunglig mark till den blivande domkyrkan i Lund. I det berömda gåvobrevet, som bevarats i original, omtalas att kyrkan bl.a. fick mark i Uppåkra: ”I södra Uppåkra 4½ bol, i det andra Uppåkra lika många bol.” De två Uppåkra syftar på dagens kyrkby Uppåkra och det en kilometer söder därom liggande Lilla Uppåkra. Här fanns alltså ett starkt kungligt intresse vid slutet av vikingatiden. 4½ bol är faktiskt bland de största egendomarna som omtalas i gåvobrevet. Kungen har således ägt mycket stora markområden i Uppåkra även efter det att platsen minskat i betydelse i slutet av 900-talet.

En bevarad runsten från runt år 1000 visar också att en storman bott kvar i området. I Hjärup strax

väster om Uppåkra står nämligen en runsten i en trädgård. Den är inte helt lätt att finna. Det var först när jag gick igenom fornforskaren Nils Gustaf Bruzelius gamla papper som jag fick klart för mig runstenens existens. Han skriver att stenen flyttats från sin ursprungliga plats: ”Det är många år sedan. Då låg han lite inne på planen. Och då hade Hans Bengtsson flyttat honom fram till gården, och han la upp en stenhög i haven och satte stenen där, och gården fick namnet Stenshög. Men förut hade jag hört att där var en som hette Ola Nelsen, som hade den gården. Och han flyttade stenen hem och skulle ha den till grindstolpe. Men det blev oro i gården, så de hade ingen riktig fred, och de måtte flytta den ut igen. Det spökade på nätterna och där blev rent fullt med krigsfolk i gården. Hans Bengtsson låg mycket sjuk på gamla dar och de skyllde på att det var av att han hade flyttat stenen.”

Runstenen står fortfarande kvar i trädgården till gården Stenshög där den restes i slutet av 1880-talet. Inskriptionen lyder: ”Navne reste denne sten efter sin broder Toke. Han fann döden västpå.” En god vän till mig äger nu huset och trädgården. För att förbipasserande ska kunna se stenen har ett titthål klippts upp i häcken åt gatan! Runstenen är i dag det sista spåret ovan mark som vittnar om Uppåkraområdets vikingatida storhet.

Köpingarna

Från Uppåkra ska vi nu gå att skärskåda de s.k. köpingeorterna. I Skåne finner vi dessa utmed kusterna. Redan tidigt antog de lärde att dessa köpingar varit någon form för centrala handelsplatser innan städernas uppkomst under den sena vikingatiden. Bilden klarnar väsentligt om man nu jämför köpingarnas läge med Skånes ovan omtalade tidiga centralbygder. Samtliga kustbygder, med ett undantag, har en köpingeort. Undantaget är Vemmenhögs härad vid Skånes sydkust. Alla köpingorterna ligger i närheten av större vattendrag. Söder om Helsingborg, i anslutning till Råån, finns Köpinge. Vid Löddeå ligger Löddeköpinge, vid Pilebäcken Hököpinge och vid Dalköpingsån öster om Trelleborg finner du Dalköpinge. Öster om Ystad ligger Stora Köpinge invid Nybroån och söder om Kristianstad finner vi Gärds Köpinge en bra bit uppför den seglingsbara Helgeå. Nära åns mynning har man vid orten Transval hittat en omfattande bebyggelse av både långhus och grophus från den yngre järnåldern. Rester efter olika hantverk, t.ex. glaspärletillverkning, visar att platsens befolkning verkar ha varit mera specialiserad på särskilda varor vilket inte är känt från andra skånska boplatser.

Kartan visar förhållandet mellan de kyrktäta bygderna och de gamla handelsplatserna med köpingenamn.

Två köpingeorter finns på Söderslätt i sydvästra Skåne. Detta kan rimligtvis förklaras av den rika

bygd som det här är frågan om. Marknadsplatsen i Hököpinge har varit riktat västerut mot Öresundskusten medan Dalköpinge riktat sig söderut mot Östersjön. Det ska noteras att det, liksom i fallet Heddinge ovan, direkt invid Dalköpinge finns andra orter med namnet köpinge.

Just Hököpinge har fascinerat mig en längre tid. Låt mig ge en svunnen situationsbild från byn. Väster om mig dånade den intensiva trafiken på motorvägen från Malmö söderut mot Trelleborg. Öster om mig, bakom ett mäktigt drivhus, stack Hököpinges kyrka upp mitt i den trädridå som omger Hököpinge gamla kyrkby. Själv gick jag på nyplöjd åker. Med jämna, stegade mellanrum kröktes det rygg för att gräva ett hål i marken och ta upp ett jordprov. Proverna lades i märkta plastpåsar. Jag hade fått lov av bonden att på detta sätt förringa volymen på hans jord. Det hela skedde året 1984 och var ett led i ett försök att hitta en vikingatida handelsplats.

Genom att analysera jordproverna på Malmö museum kunde fosfathalten bestämmas. Ju högre värden, ju mer troligt att det i forntiden funnits en intensiv mänsklig aktivitet på platsen. Resultatet av fältarbetet visade att det i just Hököpinge bys nordvästra del, på sluttningarna ner mot Pileån, finns en förhöjd fosfatkoncentration i marken. Det var också i detta område som den stora marknadsplatsen under vikingatiden kan ha legat. Det var ju här som man år 1820 hittade den stora silverskatten!

Truls Pålssons två drängar var ute och grävde i en åker nära intill själva bondgården. Plötsligt låg de bara där, de 422 silvermynten. Truls tog genast hand om skatten men förde den snart in till Malmö för att få mynten värderade. Guldsmeden Christian Silow tog mynten till landshövdingen och på så sätt hamnade dessa slutligen i Kungliga Myntkabinettets samlingar i Stockholm. Det är en storstilad skatt. Två av mynten är bysantinska, präglade under kejsare Konstantins regering fram till året 959 e.Kr. 195 mynt är anglosachsiska, 223 kommer från Tyskland och två från Sverige, präglade under Olof Skötkonungs tid. Dessa mynt är också de yngsta och anger den bakre tidsgränsen för skattens nedgrävande till åren runt 1000 e.Kr.

Plottar man nu ut den mark som Truls Pålsson hade i anslutning till sin gård i Hököpinge, låg denna utmed Pileån på samma plats som visade sig ha förhöjda fosfatvärden. Nog måste det vara här vi ska söka efter Hököpinges vikingatida handelsplats? Än har inga arkeologiska undersökningar skett i området men med tanke på Hököpinges geografiska roll som centrum för den största kyrkotätheten i Norden torde framtida utgrävningar kunna ge spännande resultat.

Hököpinge ligger relativt långt från kusten, närmare fyra kilometer. Många teorier har därför funnits om att Pileån en gång varit så stor att man kunnat segla eller pråma upp varor till marknadsplatsen. Dessa spekulationer tror jag inte alls på. Pileåns mynningen i Öresund kan däremot ha utgjort en utmärkt landningsplats för handelsskeppen. Kanske är det i detta sammanhang som man ska se den ringvall med dubbla vallar och vattengravar som finns på strandmarken vid åmynningen. När denna ringvall anlagts vet vi tyvärr inte. Jag ledde själv under någon vecka på 1980-talet en mindre utgrävning för att försöka utröna detta men utgrävningsområdet visade sig vara i det närmaste fyndtomt. Troligt är dock att vallen går tillbaka till sen vikingatid - tidig medeltid. Det finns nämligen två efterföljare till denna försvarsanläggning. Endast något hundratal meter längre uppåt ån lokaliserades en större, kvadratisk vallkonstruktion. Någon kilometer uppströms

ligger dessutom Pile medeltida sätesgård, också denna med en kvadratisk försvarsvall, möjligtvis anlagd redan på 1200-talet.

Blickar vi utanför Skåne på jakt efter köpingeorter finns det i östra Blekinge en rik järnåldersbygd ute vid kusten kring Lösens kyrka. Här hittar man ett namn som ”köpingegården”. Namnet kan givetvis ha en helt annan bakgrund än att vara en indikation på en vikingatida handelsplats. Så länge inga arkeologiska lämningar framkommit får därför köpingeorten här anses som osäker. Ett helt annat förhållande är det för Köpingsvik på norra delen av Öland. Köpingsvik har haft en mycket stor vikingatida bosättning som avsatt rika kulturlager. På andra sidan Sverige, i Halland, finner vi ytterligare en köpingeort. Endast några mil norr om den skånska gränsen, i direkt anslutning till den breda Lagan, ligger samhället Köpinge. Närheten till den medeltida staden Laholm och denna orts tänkbara vikingatida betydelse är företeelser som kommer att tas upp längre fram i boken under avsnittet om de s.k. trelleborgarna.

Både i Stora Köpinge och Löddeköpinge har det företagits utgrävningar. I båda fallen har man kunnat hitta spår efter internationellt präglade handelskontakter. Köpingeplatserna verkar ha varit i bruk under hela vikingatiden men försvinner under 1000-talet. Troligtvis beror detta på uppkomsten av ett mera organiserat samhälle med av kungen styrda handelsaktiviteter inne i de äldsta städerna.

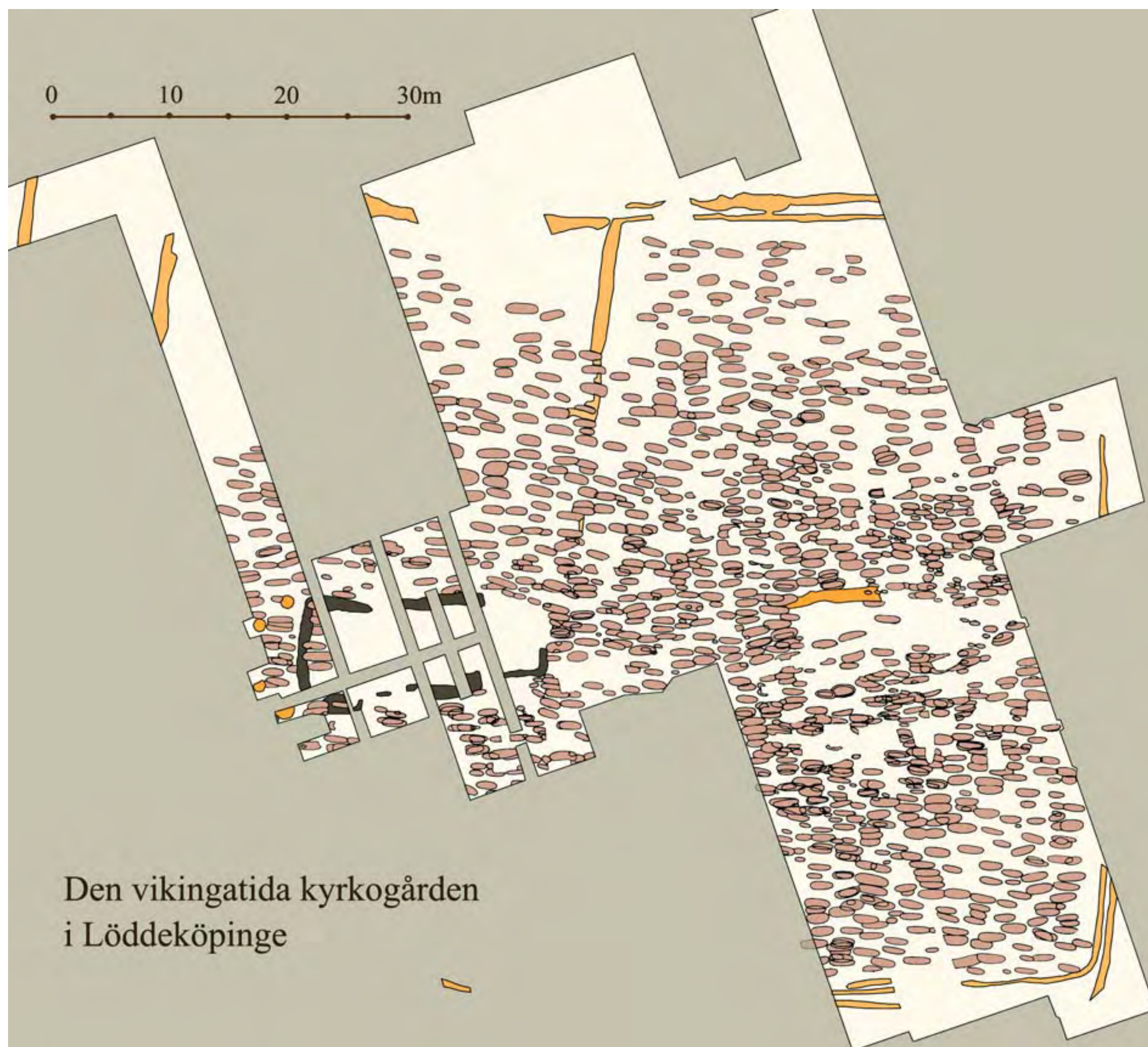
Ett av de vikingatida grophusen från Löddeköpinge. Husets form avtecknar sig som en rektangulär, jordfylld grop. I de vid utgrävningen sparade jordbänkarna ses de olika översandningslagren. Foto LUHM.

Vikingatida skepp inristat på en skifferplatta, funnen i Löddeköpinge. Foto Bengt Almgren, LUHM.

De första vikingaspåren i Löddeköpinge upptäcktes av en cyklist år 1965! Vid avschaktning inför en villabebyggelse hade det blottats stora svarta fläckar i marken. Arkeologer kom till platsen och så startade ett formidabelt detektivarbete. Mycket omfattande utgrävningar genom åren har gjort att denna handelsplats numera är den bäst kända av alla köpingeorterna. Det var i slutet av 700-talet som bebyggelsen i området radikalt förändrades från att ha varit av en vanlig agrar typ till att bli en säsongsmässig handelsplats. Denna handelsplats uppstod drygt två kilometer uppför den breda Lödde å. På platsen har funnits en stor mängd grophus; dvs. små hus delvis nedgrävda i marken. Storleken varierade kraftigt, från ca sex till tjugo kvadratmeter. Sandlager i flera hus visar att de periodvis stått övergivna. Mycket av keramiken som hittades var också av en typ som inte var vanlig här hemma, s.k. slavisk keramik. En rest av en vall har avslutat området norrut, en vall som kan ha bildat en försvarslinje mellan ån och ett befintligt sankmarksområde.

Bara någon knapp kilometer längre uppströms, också vid åns norra sida, har samtidigt med handelsplatsen funnits en mera ordinär bondbebyggelse. I varje fall har man tolkat de huslämningar som påträffats här som mera permanenta bostäder. Medan handelsplatsen längre ut mot kusten upphör runt ca 900 e.Kr. fortsätter denna bebyggelse och under andra hälften av 900-talet ökar t.o.m. aktiviteterna påtagligt. Söder om ån uppförde Harald Blåtand vid denna tid en större ringborg i Borgeby. Denna maktsymbol har givetvis betytt mycket för framväxten av en större och fastare bosättning med handeln som viktig drivkraft. Harald Blåtand erövrade delar av Skåne och han införde kristendomen. Som jag ska visas längre fram har hans ringborgar, s.k. trelleborgar, spelat en viktig roll i denna process. Invid alla borgar restes också en träkyrka som bör ha använts av borgens besättning och innevånare. I Löddeköpinge byggdes runt år 1000 även en träkyrka för bosättningen norr om ån. Till denna kyrka har hört en mycket stor kristen kyrkogård.

Planritning över alla de senvikingatida gravar som påträffades i Löddeköpinge. Gul färg markerar rännor som avgränsat de två kyrkogårdarna. Svart färg visar syllstenarna till den yngre träkyrkan. Till höger om denna finns ett gravtomt område där den äldsta träkyrkan stått. Av denna återstod endast en del av ett dike för plankorna till den norra träväggen.

Arkeologerna kom den vikingatida kyrkogården på spåren genom en något udda händelse. Året 1974 meddelade en historisk intresserad byinnevånare att han vid markarbeten på en åker strax öster om kyrkbyn på 1940-talet funnit ett kranie. Platsen besiktigades och bondens medföljande hund passade då på

att attackera ett kaninbo. Den ivrigt krafsande hunden sprätte på detta sätt fram delar av ett kranie, människotänder och andra människoben. En av Skånes största kristna begravningsplatser från vikingatiden var avslöjad!

Efter en lång utgrävning kunde arkeologerna blicka tillbaka på ett hårt slit med att gräva och putsa fram inte mindre än 1412 döda. Samtliga är begravda på det kristna sättet där kroppen ska vila på rygg i öst-västlig riktning med huvudet åt väster. På detta sätt är huvudet riktade mot soluppgången i öster där Gud Fader ska visa sig på uppståndelsens dag. De döda har dessutom inga gravgåvor med sig vilket är en avgörande skillnad från hedniskt begravningsskick. Ett litet föremål kan dock förekomma, speciellt bland de första kristna gravarna – ett silvermynt. I Löddeköpinge påträffades sådana silvermynt i 13 gravar varav åtta endast var halva mynt. Traditionen bakom mynten var att den döde inför färden över dödsrikets gränsflod Styx skulle behöva betala färjemannen Karon. Seden kom från Grekland där de döda fick ett silvermynt i munnen. Intressant att notera är att denna betalningstradition levt kvar långt fram i tiden. Förre riksantikvarien Glob i Danmark kunde en gång personligen berätta för mig att fiskare i Jylland under hans barndom hade guldringar i öronen för att vara säkra på att ha något att betala med om de drunknade.

Tack vare dessa mynt har vi en uppfattning om datering av kyrkogården i Löddeköpinge. Fyra stycken av de inhemska mynten är slagna under Sven Estridsens tid (1047-1074) och sedan följer mynt från olika regenter fram till det yngsta som är från Oluf Hungers tid (1086-1095). Eftersom mynten är så få i förhållande till antalet gravar ger de dock inga säkra dateringar på själva kyrkogården mer än att den verkar ha fungerat fram till runt år 1100.

Under kyrkogårdens brukningstid har det funnits två träkyrkor på platsen. Spåren efter den yngsta är relativt tydliga. Kyrkan har stått på den västra delen av kyrkogården. Här markerar ett antal större och mindre stenar platsen för byggnadens ytterväggar. Träväggarna har varit fastsatta i en träram som vilat uppe på stenarna, en s.k. träsyll. Genom detta förfaringssätt har man skyddat virket från att ruttna. Denna yngre kyrka har haft ett långhus på 14 me-

En påkostad kvinnograv inne i den yngsta träkyrkan visar vem som under 1000-talet varit med och bekostat kyrkans uppförande. Foto LUHM.

ters längd och ett mindre kor i öster på fem meters längd. Bredden har varit 7 meter. Det är alltså frågan om en relativt ansenlig byggnad. Männens ingång i långhusets sydvästra del verkar ha varit lite mera påkostad med en utskjutande portaldel.

Dåtidens kristna begravningsplatser utmärker sig av att intensiteten i begravningarna ökat ju närmare själva kyrkobyggnaden man kommer. Det var helt enkelt fint att ligga i närheten av de tjärdoftande träväggarna. Speciellt småbarn fick gärna sina gravar direkt invid kyrkväggarna. Samtidigt fick inte

Barngrav från Löddeköpinge. Barnen begravdes oftast intill kyrkans sydvägg. Foto LUHM.

det vanliga folket begravas inne i själva kyrkan. I Löddeköpinge är denna bild tydlig. Inne i kyrkan, utmed dess västvägg, finns endast några få gravar. Två stenkammargravar med en kvinna i den norra och en man i den södra avslöjar här var initiativtagarna till kyrkans byggande har fått sin sista vila.

På kyrkogården längre österut finns också ett öppet område med relativt få gravar, omgivet av en förtätning av gravar samt av ett flertal barngravar. Här har den äldsta träkyrkan legat. Eftersom marken här i öster använts som kyrkogård efter det att den yngre kyrkan byggts, har de flesta spåren efter den äldsta träkyrkan försvunnit. En bevarad ränna i marken är troligtvis en rest efter denna äldre kyrkobyggnad. I Löddeköpinge står vi alltså inför två träkyrkor varav den yngre rivits i samband med byggandet av Löddeköpinges nya stenkyrka i början av 1100-talet. Den yngre kyrkan har legat på en träsyll vilket gett den en längre brukningstid. Det är således möjligt att tänka sig en datering av den äldsta kyrkan till åren runt 1000 e.Kr., kanske t.o.m. lite ner i 900-talet.

Kyrkotäthetskartan över Skåne ger tydliga belägg för att köpingeorterna har varit centralbygdernas ”portar” mot omlandet, dvs. mot havet. Om vi ska våga generalisera utifrån de arkeologiska resultaten från Löddeköpinge har dessa internationella handelsplatser uppstått i början av vikingatiden, strax innan 800 e.Kr. På frågan varför de uppstått kommer vi aldrig att kunna ge ett säkert svar. Kanske har de varit naturliga samlingsplatser för de många vikingatågen mot England? Kanske har kontakterna över havet plötsligt ökat och som en följd av detta har marknadsplatser invid större åmynningar uppstått av sig själva? Kanske har det legat ett stormannaintresse bakom idén att dra samman bygdens större handelsaktiviteter till en plats?

Kungsgårdarna

Har kungen nöjt sig med maktutövning koncentrerad till sina garnisonsplatser, dvs. till området i närheten av ringborgarna? Vad det gällt Harald Blåtand, som dog redan ca 986, är det väl rimligt att tro så. Med häradsindelningen möter vi emellertid en ny administrativ organisation. Enligt en förordning från år 1284 förutsattes att det på Själland och i Skåne fanns en kungsgård per härad. Kungsgårdarna var knutna till s.k. kungalev, dvs. egendomar som låg under kungaämbetet och som inte kunde fördelas vid t.ex. arv inom den kungliga familjen. För att utöva makt var ju kungen tvungen att kunna kontrollera riket. Kungsgårdarna, som fanns placerade på strategiska punkter, var i detta sammanhang viktiga stödjepunkter. Här satt kungens förtroendemän och det var hit som kungen ofta kom. På kartan på sidan 42 finner du de skånska kungsgårdarna utmarkerade.

Som vi möter kungarna under medeltiden var dessa ständigt på resande fot. Efter speciellt uppgjorda, återkommande resrutter besökte man med några få års mellanrum sina kungsgårdar och här höll kungen, i egenskap av landets högste domare, speciella ting i ärenden som inte kunnat tas upp på de vanliga tingen. De medeltida kungarnas resor genom landet kan följas utifrån när och var de utfärdat sina brev och förordningar. Även om detaljerna på detta sätt blir allt otydligare längre bakåt eftersom mindre antal brev är bevarade, framgår det med önskvärd tydlighet att kungarna i varje fall redan under 1200-talet ständigt satt på hästryggen. De fordrade därför säkra övernattnings- och tillfälliga vistelseställen runt om i riket. I den s.k. ”Kung Valdemars jordebog” från år 1231 finns en förteckning över allt kungalev med kungsgårdar i Danmark. Jämförs dessa platser med de kontinuerliga kungliga inspektionsresorna i Skåne som detaljerat är belagda under flera tillfällen från slutet av 1400-talet och början av 1500-talet finns stora likheter. Tabellen här ovan visar detta förhållande.

Kungsgård år 1231	Senmedeltida resmål
Helsingborg	Helsingborg
Säby	Landskrona
Lund	Lund
Oxie	Malmö
Skanör	Falsterbo
Gylle	Trelleborg
Örsjö	Vemmenhög
Nedraby	Tommarp
Ravlunda	Ravlunda
Mörrum	Sölvesborg
Bräkne Hoby	En okänd övernattning
Ronneby	Ronneby
Lösen	Lyckeby
Nosaby	Bäckaskog
Vä	Vä
Önnestad	Vanneberga
Stenestad	Herrevadskloster
”Thymæn” ?	Luntertun ?
Hallandsås ?	Båstad ?
Laholm	Lagaholm
Halmstad	Halmstad
Faurås	Falkenberg
Grimeton	Varberg

Det ska noteras att i tabellen är inte orterna Södra Åsum, Gårdstånga och Sireköpinge i Skåne medtagna från 1231-års lista. Dessutom saknas Vambåsa i Blekinge och Sjönevad och Tölö i Halland.

Hur långt tillbaka går då detta system med kungsgårdar? Vissa forskare menar att vi ska ner i 1000-

talet. Det finns inget skäl att misstro denna uppfattning. Frågan är bara hur tidigt på 1000-talet. I bevarade skrifter från vikingatiden är det endast Knut den heliges donationsbrev till Lunds domkyrka från år 1085 som antyder några av kungaleven; nämligen de i Lund och Helsingborg. Som ska visas längre fram i boken sker emellertid en total förändring av bondesamhället i slutet av 900-talet och början av 1000-talet. Detta har inte varit möjligt att genomdriva utan kraftfulla direktiv ovanifrån. Sådana direktiv kunde endast genomföras om kungen har haft sina betrodda män ute i bygderna. Att bönderna i fanatisk iver plötsligt skulle börja riva ner sina gamla byggnader och uppföra nya längre bort och att de självmant och jublande i grunden skulle förändra uråldriga brukningssystem är det ingen som tror på. Den maktorganisation som kungsgårdarna är uttryck för måste således ha funnits redan runt år 1000 e.Kr.

I detta sammanhang ska nämnas att man i Dalby har grävt fram rester efter en tidig, trolig kungsgårdsanläggning. Direkt väster om den nuvarande stenkyrkan påträffades omfattande murverk efter ett antal stora byggnadslängor som grupperat sig runt en gårdsplan likt en stor atriumanläggning på ca 25 gånger 25 meter. Den västra längan har dessutom haft en stenkällare. Byggnadstekniken och C14-prov indikerar att denna palatsliknande bebyggelse kan vara samtidig med den av Sven Estridsen på 1000-talet uppförda kyrkan. Rester efter stolpar visar att stenpalatset bör ha föregåtts av en träbebyggelse. Ett myntfynd från åren 1017-1025 tyder också på en anläggning som går tillbaka till 1000-talets tidigare hälft.

Fogdarna på kungsgårdarna har haft mycket att ansvara för. Kungen var ju landets högste domare i brottsmål. Genom sina fogdar upprätthöll han lag och ordning i riket. Adam av Bremen nämner olika straff som kunde drabba brottslingar i Danmark. Kvinnor som bedrivit otukt blev sålda som trälar. Om någon man greps för något brottsligt föredrog de att bli halshuggna i stället för piskade. ”Där finns inget annat straff än avrättning eller träldom, och man sätter sin ära i att visa glädje, när man blivit dömd. För tårar och klagan och andra uttryck för hjärtats ånger, som vi anser hälsobringande, avskyr danerna till den grad, att ingen får begråta sina synder eller sina anhörigas död.”

Detta något märkliga och hårda beteende förtydligar Adam i en liten tilläggsnotering under sin beskrivning av Skåne; kanske åsyftar han staden Lund: ”Bilan hänger på torget, synlig för alla, och hotar de skyldiga med dödsstraff. Om det händer att ett sådant utmäts, kan man se den dödsdömde med jublande glädje gå till sitt straff liksom till ett gästabud.”

Ute på landsbygden hade varje härad sin tings- och avrättningsplats. En del av dessa är kända genom att de fungerat långt fram i tiden. När författaren t.ex. på 1970-talet satt och samtalade med en gammal man, Gustav Pålsson, berättade denne att hans mormor berättat att hon som liten flicka varit med och öppnat grind för folk som skulle bevittna en avrättning på galgbacken i Oxie utanför Malmö. Genom de gamla ort- och åkernamnen har också minnet bevarats efter dessa gamla rättskipningsplatser, vilka har rötter ner i vikingatiden. Själva tingsplatsen låg skiljd från avrättningsplatsen. Den senare hade alltid ett dominerande läge i terrängen. Avrättningar och de hängdas kroppar var ju påtagliga bevis för var och en på att de alla lydde under en dömande, allseende makt.

Till en del kungsgårdar har myntningsrätten varit förlagd. Tillverkning av silvermynt påbörjades i

stort sett samtidigt under 990-talet i både Danmark, Norge och Sverige. Förlagorna för dessa äldsta nordiska mynt är de engelska s.k. ”cruxmynten”, dvs. de har på ena sidan ett likarmat dubbelkors med texten CRVX. Till skillnad från Danmark och Norge är de svenska mynten försedda med uppgifter om myntorten – Sigtuna. En dansk mynttyp bär texten ZËEN REX AD DNER och GODPINE M AN DNER dvs. ”Sven kung av Danmark” och ”Godwine, myntmästare i Danmark”. Var har Godwine arbetat? Kanske i Roskilde – kanske i Lund. Dessa båda städer hade nämligen fungerande myntverkstäder i varje fall redan under 1020-talet.

Ytterligare en mynttyp finns som med stor sannolikhet börjat präglas i Danmark så tidigt som på 970- eller 980-talen. Dessa silvermynt är mycket tunna och har på ena sidan ett sirligt mönster, på andra ett kors. De skiljer sig avsevärt från de senare mynten. Dessa första försök på myntslagning här hemma har således skett under Harald Blåtands regeringstid. Två större fynd av dessa mynt finns från Jylland, ett från Fyn och två från Skåne. Ett fynd från Södra Sandby består av 55 mynt medan ett annat från Baldringe norr om Ystad innehåller 50 exemplar. Till dessa ska också läggas ett litet myntfynd i nära anslutning till det förmodade myntverket i Lund. Denna lilla silverskatt, det äldsta i sitt slag i Lund, består av två mynt från Harald Blåtand före 986, ett engelskt Ethelredmynt (976-1016), ett av Otto III (983-996) samt fyra stycken av Otto III och Adelheid (991-995).

Mynt från Sven Estridsens tid med runinskrift.
Foto Bengt Almgren, LUHM.

Lundamynt från Knut den stores tid.
Foto Bengt Almgren, LUHM.

År 1018 blev den engelske vikingakungen Knut den store efter det att brodern Harald dött även regent i Danmark. Knut är den förste kung som med säkerhet slog mynt i Skåne. I England hade man vid denna tid tillverkat silvermynt med kungens bild på ena sidan och ett kors på den andra. Bilderna omgavs av en instämplad text. Liknande mynt började nu Knut den store slå i Skåne, närmare bestämt i Lund. På ena sidan av dessa mynt läses CNVD REX IN DANOR och på andra sidan ASCETEL MO

LVNDI, alltså ”Knut Danmarks kung” och ”Ascetel, myntmästare i Lund.”

Påträffade myntstampar visar att myntverket i Lund bör ha legat strax söder om domkyrkan och nordväst om Stortorget. Inte mindre än tre stampar har hittats vid olika utgrävningar. Den yngsta är använd under den svenske kungen Magnus Erikssons regeringstid (1332-1360) medan den äldsta är från Kristofer I tid (1252-1259). Området ligger i anslutning till kungsgården och till Lunds troligtvis äldsta träkyrka, Clemenskyrkan. Även om myntstamparna inte är från vikingatiden är detta sannolikt också platsen för Knut den stores myntsmedja.

Från denna tid, alltså med början en bit in på 1000-talet, har det troligtvis också funnits en myntningsplats i Borgeby vid Löddeköpinge. Vi befinner oss då i kungarna Sven Estridsens (1047-1074) och en av hans söner Knut den heliges (1080-1086) regeringstider. Namnen ”BURG” och ”BORBI” på mynten antyder platsen. En samtida mynttyp har myntningsorten ”GORI” instämplad. Vissa forskare vill härleda denna till Gylle nära Trelleborg. Här fanns ju också en känd kungsgård. Exakt vad ordet GORI står för är dock osäkert.

Med silvermynten uppstod också falskmyntaren. Redan i romarriket utdömdes hårda straff för denna typ av brottslingar; gruvarbete eller korsfästning. I en lagtext från år 438 e.Kr. angavs straffet till att bli levande bränd på bål. I England förekom redan på 900-talet en omfattande falskmyntning. Visserligen var varje mynt tunt och vägde endast runt 1 gram men med sämre silverhalt kunde stora vinster göras. Falskmyntare blev så vanliga att Henry I år 1125 ska ha bjudit in falskmyntare till ett stort julgille i Winchester. Gillet slutade dock inte alltför festligt. Var och en togs avsides och deras högra hand höggs av. Från Danmark möter vi också falskmyntaren i den äldsta laggivningen. Det var ”halslös gärning och domsmål om man sätter ambolt och stämpel och slår penning utan kungens tillåtelse eller bud”. Straffen var raffinerade. Ett var att den ertappade fick dricka smält bly!

Bondbyarna

Fram till nästan modern tid har jordbruket varit den största näringen. Under medeltiden levde mer än 90% av den nordiska befolkningen ute på landet. När vi i dag ser de vidsträckta skånska slätterna kan vi lätt missledas att tro att det var så här som landskapet också såg ut i äldre tider. Inget kan vara mera felaktigt. Det skånska, öppna slättlandskapet är en mycket sen skapelse. Innan det s.k. enskiftet i början av 1800-talet låg bondgårdarna samlade i klungor i de s.k. bygatorna. Mellan byarna fanns vidsträckta områden utan tillstymmelse till bebyggelse. Sankmarkerna var mycket vanligare än i dag. Man har beräknat att från början av 1800-talet har de skånska slätterna dikats ut så till den grad att upp till 70-80% av de vattensjuka markerna försvunnit. Det är nästan obegripligt. Om vi fick förmånen att förflytta oss bara några hundratal år tillbaka skulle vi alltså inte känna igen Skåne.

Detta betyder inte att markerna inte utnyttjades, bara att de inte användes på det sett som vi gör i dag. Redan Adam av Bremen berättar att Skåne var det bördigaste landskapet i Danmark. Mot denna bild kan vi ange de små anteckningar som en präst Ivan från norra Tyskland vidarebefordrade till biskop Otto av Bamberg när han år 1124 besökte ärkebiskop Ascer i Lund:

”Och förvisso var jordbruksmarken på den platsen av den karaktär, att den skall ha ansetts ge god

avkastning och vara allmänt fruktbar. Men förvisso var inte alla de icke bördiga och ofruktbara jordlotterna uppodlade, hade förvildad växtlighet. Städerna hade fästningar utan torn och murar, dock av trä och med vallgrav. Det fanns kyrkor och låga stormanshus och enkla, timrade hus.

Människornas sysselsättning var jakt och fiske eller betande boskap. Av dessa kommer i korthet alla deras rikedomar, eftersom jordbruk är ovanligt hos dem. Vidare har deras levnadssätt och klädernas utseende föga elegans och skönhet. Våra egna mediokra paltor framstår som praktfulla i jämförelse.”

Detta är ju en föga vacker bild som denne utlänning här målar upp. Sett med den urgamla västerländska kulturens ögon har han noterat skåningen som en primitiv varelse. Intressant är Ivans beskrivning om att boskap och fiske varit dominerande näringar och att jordbruket var av mindre omfång än det han var van vid. Ivan har givetvis endast sett en mycket liten del av Skåne. Han kom ju sjövägen och har från kusten tagit sig upp till Lund för att möta ärkebiskop Ascer. Men ändå! En jämförelse med dagens Skåne stämmer inte alls.

Före slutet av 900-talet låg bebyggelsen mera spridd i landskapet än vad den kom att göra under slutet av vikingatiden. Med det menar jag inte att det var ensamma hus som låg utslängda här och var. Arkeologerna har kunnat konstatera att under hela forntiden har klungor av hus och gårdar flyttat runt över stora arealer. Varför man efter ett antal generationer ansett sig behöva flytta sina bopålar ska jag låta vara osagt. Resultatet har i varje fall varit att odlingsmarken knappast kan ha varit så uppdelad och så intensivt utnyttjad som den skulle komma att bli efter 900-talet. En annan intressant företeelse är att den äldre bebyggelsen inte verkar ha varit så hårt knuten till lågmarker med rikligt av rinnande färskvatten. Det säger sig självt att ju mer människor som ska bo på ett område, desto viktigare har vattenfrågan varit. Vad det gäller de nya byarna som uppstod under sen vikingatid - tidig medeltid ligger själva bebyggelsen alltid vid rinnande vatten och större vattenansamlingar. Personligen tror jag att detta visar på att man skaffat sig större boskapshjordar som alltså under den kallare årstiden fordrat en större vattentillgång hemmavid. Ivans uppgift från år 1124 om att det fanns stora mängder av boskap motsäger inte denna tanke.

Det hände att jag i början av 1980-talet var kallad som föredragshållare till ett stort forskarmöte för arkeologer i Odense på Fyn. De resultat jag presenterade förvånade storligen. Allt berodde på att vi på Malmö museum introducerat utgrävningar med en annan utgrävningsteknik än tidigare. En av initiativtagarna var min gamle vän Göran Winge. Det var under ”den gröna vågens” tid runt år 1970. I Malmös ytterkanter började stora moderna bebyggelsekomplex i form av industribyar och villaområden att växa upp. Folket skulle ut i naturen med sina bostäder och arbetsplatser. Fosie industriområde kom att bli en tummelplats för oss arkeologer. Enorma schaktmaskiner banade av matjorden på ofantliga ytor. Några dagar efter att sådana schaktningarna var gjorda vandrade museimän över markerna och noterade större, mörka partier i jorden. På detta sätt hittade vi avfallsgropar, gravar och s.k. grophus. Men fanns det inte mer att finna?

Genom att låta en arkeolog vara med redan vid jordavbaningen kunde betydligt fler mindre nedgrävningar avslöjas i den då ännu fuktiga schaktbottnen än vad som var fallet om ytan fått lufttorka någon tid. Nu började de plötsligt poppa upp i stora mäng-

För att kunna se de mörka färgningarna som avslöjar igenfyllda gropar måste schaktytan hållas fuktig. Här en bild av utgrävning i den vikingatida bondbyn Oxie.

der, alla igenfyllda små stolphål efter de forntida långhusen. Vi kunde nu, faktiskt som bland de första arkeologerna i Sverige, genom de omfattande schaktningarna kartlägga hela bykomplex från stenålder fram till vikingatid. Det var bl.a. resultaten av detta arbete som jag presenterade den där dagen i Odense. Tidigare hade lärde från Sverige varit över och berättat att man i t.ex. Skåne under vikingatiden endast bott i simpla grophus!

Speciellt en stor utgrävning, Fosie IV, gav på detta sätt helt ny kunskap om vår forntid. Här kunde man se hur husklungorna från stenålder till järnålder flyttat till olika lägen i terrängen. Boplatserna i området försvann däremot helt under vikingatiden. Den sena vikingatidens bebyggelse fann vi istället inne i och strax utanför Fosie kyrkby. En av utgrävningarna inne i Fosie skedde i samband med anläggandet av en ny minneslund invid den medeltida kyrkan. Vid grävningen påträffades tjocka jordlager som samlats i botten på den kraftiga sänkan nedanför den höga kyrkbacken. Diken eller rännor från sen vikingatid har genomkorsat området och visar på den äldsta tomtindelningen av Fosie by. Två brunnar från vikingatiden dök också upp. Den ena var cirkelrund med stensatta sidor. Som bottenram hade man använt ett fortfarande välbevarat vagnshjul av trä. Till den andra brunnen hade man använt sig av kasserat byggnadsvirke i eketrä; rester efter Fosies bys äldsta kända hus.

I denna träbrunn fann vi många spännande fynd av just trä. Detta är mycket ovanligt ute i våra bondbyar. Bönderna körde ju ut gödseln på åkrarna och inga kraftiga kulturlager kunde därför bildas inne bland bebyggelsen. Fukten och det tjocka fyllnadslagret på platsen för Fosies nuvarande minneslund hade emellertid bevarat de organiska föremålen. Ett mindre laggkärl och en huggklubba, väl sliten efter många slag, var några av tillvaratagna saker. En stor, flätad korg tillhörde också de ovanligare fynden. Korgen var gjord i samma teknik och med nästan samma utseende som potatiskorgarna under 1900-talet. Men tusen år skiljde – jag grävde själv fram den och förundrades.

Hur tolka resultaten av vårt grävande i Fosie? Någon eller några hade runt år 1000 bestämt att en by skulle uppföras på platsen. Till skillnad mot äldre

Utgrävning av ett grophus strax utanför Fosie bykärna. Genom de intensiva utgrävningarna i Malmös ytterområden under 1970- och 1980-talen kunde forntida bebyggelsemönster över mycket stora arealer kartläggas.

bosättningsmönster grupperades gårdarna runt en mindre sankmark med delvis öppna vattenansamlingar, den s.k. ”allmänningen”. Mitt i denna runda cirkel av gårdar restes en runsten. Denna är av en typ som bör kunna knytas till tiden kring slutet av 900-talet. Stenens text berättar om en storman: ”Esbern rejste denne sten efter sin fælle Dværg, en velbyrdig dreng.” Dværg har varit en ”dreng” vilket var en hög titel på den tiden. Här spårar vi alltså två stormän som med stor sannolikhet har haft mycket att säga till om när Fosie by grundades.

Det är inte osannolikt att runstenen är rest under Harald Blåtands tid. Denne kung har redan figurerat ett antal gånger i boken. Han kommer att dyka upp vid många fler tillfällen framöver. Under hans regenttid fram till ca 986 började nämligen hela det danska samhället i grund att omvandlas. En av de stora reformerna som denne kung bör ha varit inblandad i har gällt förändringen av jordbruket. Givetvis har detta endast kunnat ske med maktpåtryckning och med hot. Harald kom till Skåne som en erövrare från Jylland. I sitt sällskap hade han en mängd soldater. De skånska stormännen eller bondeledarna har antingen tvingats eller självmant anslutit sig till den nye härskaren och hans nya hierarkiska maktapparat. Genom att i de erövrade områdena börja samla gårdarna i större byar kunde man skapa

Denna stensatta brunn från sen vikingatid grävdes fram i Fosie minneslund. I botten hade man lagt ett vagnshjul som bottenram för brunnens stenvägg.

en ny maktstruktur där män trogna kungen satt i ledningen. Byarnas placering i direkt anslutning till vatten tyder på en ökad boskapsskötsel men även att åkermarken radikalt förändrats. Låt mig belysa detta genom att återvända till Löddeköpinge som jag berättat om i avsnittet om köpingarna.

I Löddeköpinge kunde arkeologerna finna en för Skånes jordbrukshistoria mycket viktig pusselbit. Genom det två meter tjocka kulturlager som påträffades strax sydväst om den nuvarande kyrkan fick man under bl.a. arkeologerna Tom Ohlssons och Hampus Cinthios ledning bokstavligt talat ett djupsnitt genom historien. Schaktväggen är återgiven på nästa sida. I botten fanns ett jordlager med några få fynd från romersk järnålder dvs. ca 200-400 e.Kr. Genom att flygsand under olika perioder täckt området kunde spår efter odlingsredskapen dokumenteras. I denna äldsta fas hade man använt sig av ett s.k. årder. Ett årder är ett redskap som, till skillnad mot plogen, inte vänder jorden utan endast ritsar långa fåror i marken. För att ordentligt bereda marken måste man först ritsa jorden i en riktning, därefter vinkelrätt mot tidigare riktning. Genom att årdrets spets gått genom de täckande flygsandslagren sågs ett rutmönster över hela utgrävningsytan.

En stor flätad korg från sen vikingatid under utgrävning i Fosie minneslund.

Högre upp i kulturlagret fanns marknivån för den äldsta vikingabosättningen från 800-talet e.Kr. Denna bosättning har övergivits runt 900 e.Kr. och nya spår av årder visade att man på 900-talet utnyttjat marken som åker enligt de gamla metoderna. Området har åter översandats och innan nästa bebyggelse kom runt 1000 e.Kr. har man än en gång odlat jorden. Nu saknas emellertid de korsande fårorna och i stället ligger dessa helt parallellt med varandra. Plogen, dvs. jordbruksredskapet som med en fastsatt träskiva vänder jorden, hade införts. Tidpunkten för plogens införande i Löddeköpinge har alltså varit i slutet av 900-talet. Med detta redskap förändrades landskapet radikalt. I stället för att åkrarna varit kvadratiska - vilket varit en praktisk förutsättning för de vinkelräta fårorna - blev de nu långsmala. Bonden kunde plöja längre sträckor utan att ständigt behöva vända dragdjur och plog. Det fordrades också större kraft för att driva fram plogen.

Genom att dessa långa åkrar, s.k. parceller, låg invid varandra och tillhörde olika gårdar i byn, låste

En markprofil i Löddeköpinge. Från ett av de nedre jordlagren har man grävt ner ett grophus. Sandlinser i huset tyder på flygsand. Efter en tid har området åter igensandats ett flertal gånger. Översandningarna avslöjar att man hårdexploaterat marken så att den vegetation som band jorden försvunnit. Foto LUHM.

man fast jordbruket i ett mönster som svårligen kunde rubbas. Kravet på en gemensam ledning för byn var givet. Längre fram under medeltiden möter vi denna i form av en ålderman och ett byalag för varje by. Åldermannen var kanske en kvarleva från den tid för tusen år sedan då storbönder satt som vikingakungens övervakare runt omkring i byarna.

Det är givetvis inte så att allt kan ha förändrats under kung Harald Blåtand korta livstid. Enligt Adam av Bremen fanns det emellertid i slutet av 1000-talet trehundra kyrkor i Skåne. Detta betyder att merparten av sockenindelningen då varit genomförd, dvs. att i varje fall kyrkbyarna har varit etablerade på sina nuvarande platser. De senare årens utgrävningar runt omkring i Skåne visar dock på exempel av byar som bör ha uppstått så sent som under 1100-talet. De första byetableringarna redan under kung Harald har rimligtvis endast genomförts i de områden i Skåne som då varit viktiga maktcenter, dvs. i sydvästra och södra Skåne. Uppenbart var det system som då infördes och påbörjades sådant att det inte fanns någon vilja eller möjlighet att återgå till gamla förhållanden när nya regenter tog vid. Grunden till det bondesamhälle som vi möter under medeltiden och fram till 1800-talet var lagd.

De äldsta städerna

Med vikingatiden började våra äldsta städer att uppstå och frodas. För tusen år sedan innebar detta en mycket stor förändring av ett uråldrigt, invant

livs- och kulturmönster. I staden fanns givetvis samma triviala livsnödvändigheter som i bondbyn - tillgång till mat, närhet till släkt m.m. - men själva livet måste ändå ha tett sig mycket annorlunda, allt från vem som styrde till relationer grannar emellan.

Hedeby söder om Jylland och Ribe ett antal mil längre norrut är bland de första stadsliknande samhällena i Skandinavien. Hedeby var under vikingatiden Danmarks mest betydande handelsstad. Den äldsta bebyggelsen går ner till andra hälften av 700-talet. Vid mitten av 900-talet byggdes en jättelik, halvcirkelformad vall runt staden. Det är en fantastisk känsla man får om man besöker platsen i dag. Allt är en stor äng, inramat av vallen och av vattnet i den forna hamnen. Undrar vad missionären Ansgar, som vistades här på 820-talet hade sagt om han sett denna moderna idyll! Ansgar begav sig senare till Birka, ett dåtida stadsliknande samhälle på en ö i sjön Mälaren. I dag är också detta en stor blomsteräng. Förutom Hedeby, Ribe och Birka kan nämnas den stora handelsplatsen Kaupang i södra Norge, Köpingsviks stora handelsplats på Öland och Paavikens handelsplats på västra Gotland.

Om vi tittar på den yngre vikingatiden så har det då hunnit dyka upp fler stadsliknande samhällen i Skandinavien: Viborg, Aarhus, Roskilde, Helsingborg och Lund. I Norge försvann Kaupang och istället grundades städer som Sarpsborg och Oslo. Längre norrut utvecklades Trondheim till en stad av stor betydelse. I Sverige försvann i slutet av 900-talet Birka och ersattes av staden Sigtuna. På Gotland verkar handelsplatsen Paaviken ha ersatts av Västergarn med sin halvcirkelvall runt bebyggelsen. Redan efter en kort tid distanserades dock denna ort av det tidiga Visby lite längre norrut på kusten. I Sveriges inland var Skara tidigt en betydande ort i Västergötland. Linköping i Östergötland har säkert också anor ner i sen vikingatid. Staden är nämligen placerad mitt i en vikingatida centralbygd.

I Skåne finns flera tidiga tätorter. Helsingborg är en sådan. Den kommer att tas upp längre fram i boken. Kustorten Lomma strax norr om Malmö är en annan. I Knut den heliges donationsbrev till Lunds domkyrka år 1085 omtalas att kungen skänkt en del av sina skatteintäkter i Lomma: ”Av den årliga penningen som gives för tomterna i Lomma 3 mark.” Detta är alltså inte skatt för någon bondby utan för en stadsbebyggelse med tomter. Lomma omtalas dock inte som stad i början av 1200-talet så dess status som stadsliknande ort har varit av mera övergående natur. Orten ska antagligen ses som en hamnplats till det äldsta Lund. Intressant är den halvcirkelformade vall som öppnade sig mot den breda Höje å och som skyddat mot angrepp från havet. Vallen är numera försvunnen men den finns medtagen på äldre kartor.

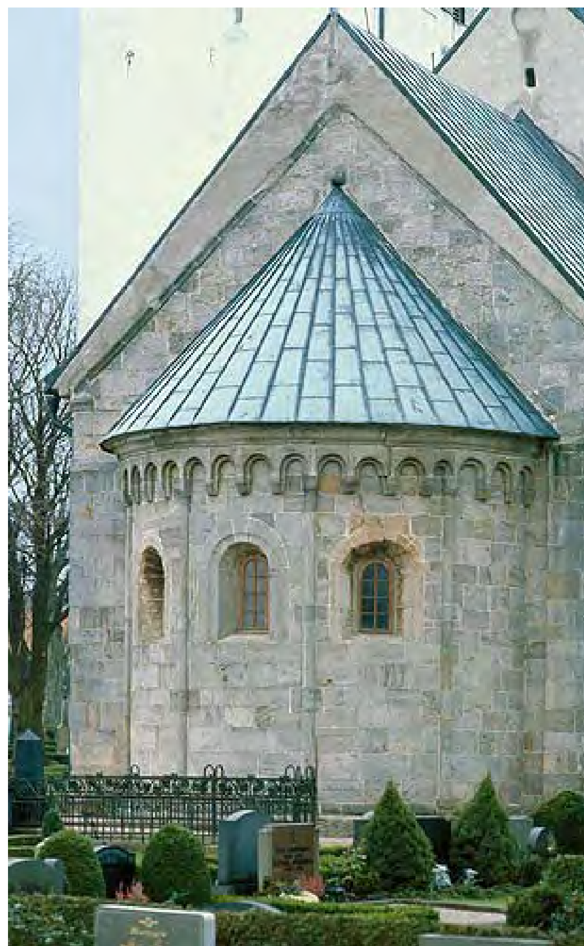
Söder om Kristianstad ligger samhället Vä. Före svenskarnas skövling år 1612 var detta en viktig handelsstad i östra Skåne. Arkeologen Egon Thun ledde på 1960-talet utgrävningar i Vä i samband med att nya avloppsrör skulle läggas ner i alla gatorna. Genom detta arbete fick man en god bild av den äldre bebyggelsen över hela det medeltida stadsområdet. Bebyggelsen i Vä har anor ända ner i vikingatid; ja, även spår efter bebyggelse ner till 400-talet har påträffats. En stor mängd grophus är påtagliga lämningar från den sena vikingatiden. Själva boplatsytan i det vikingatida Vä är bland de större i Skåne, uppskattningsvis ca 6 ha stor.

Utgrävningarna har alltså visat att vi i Vä, som ligger i nära anslutning till köpingeorten vid Helgeå, har haft en fastare bosättning under en mycket lång tid av den yngre järnåldern. Ortnamnet Vä, av forn-

nordiska ”Vi”, visar på en förhistorisk kultplats av större dignitet. Som brukligt är vid dessa vi-namn finns också den tidiga kungamakten representerad på platsen. Den forna stadskyrkan är nämligen uppförd av troligtvis någon dansk kung under det tidiga 1100-talet. Trots att Vä inte omtalas som stad förrän tidigast på 1200-talet antyder den tidiga stenkyrkans enorma dimensioner att det funnits ett stadsliknande samhälle med kungsgård här redan i början av 1100-talet. Hur långt tillbaka i tid denna typ av intensivare bebyggelse går är omöjligt att säga. En viss parallell till Uppåkra kan man kanske våga göra. I Uppåkra fanns också en central kultplats och en bebyggelse som sträckt sig långt ner i järnåldern. Medan Uppåkra av den tidiga kungamakten medvetet ersattes av Lund verkar utvecklingen i Vä inte ha varit så våldsam. Här kan den istället ha varit baserad på en successivt ökande handel, vilket långsiktigt skapat ett ekonomiskt centrum.

I diskussionen om Skånes äldsta stadsliknande samhällen har även framkastats Tommarp på Österlen som en tänkbar kandidat. Tommarp ligger någon mil inåt landet nära den medeltida kuststaden Simrishamn. Omkring år 1155 grundades ett premonstratenserkloster på platsen. Denna speciella klosterorden tyder på att det här vid denna tidpunkt funnits en kungsgård och ett större samhälle. Kung Harald Hein, en av Sven Estridsens söner, regerade Danmark åren 1074-1080. Under hans korta regeringstid verkar en kunglig myntreform ha ägt rum. Antalet mynttyper minskade och förvirrande inskrifter på mynten försvann. I Skåne präglades under kungens tid endast mynt i Lund och i Thumatorp, dvs. Tommarp. Detta tyder eventuellt på att samhället vid denna tid kan ha räknats som stad.

Lund är Nordens mest utgrävda vikingastad. Genom arkeologernas idoga arbete alltsedan slutet av 1800-talet vet vi väldigt mycket om den tidiga staden och dess innevånare. Det är inte osannolikt att Harald Blåtand omkring 980 lagt grunden till den blivande staden genom att här anlägga en stor ringborg. Denna befästning låg i vägkorsningen där en landsväg i norr-söder mötte en väg i väst-östlig riktning, se karta på sidan 105. Väster om borgen utlades torget och nordväst om detta kungens egen kyrka, en Clemenskyrka. Tomtmarker har skapats och upp-

Vä stadskyrka är uppförd under det tidiga 1100-talet i samma stenteknik som Lunds domkyrka.

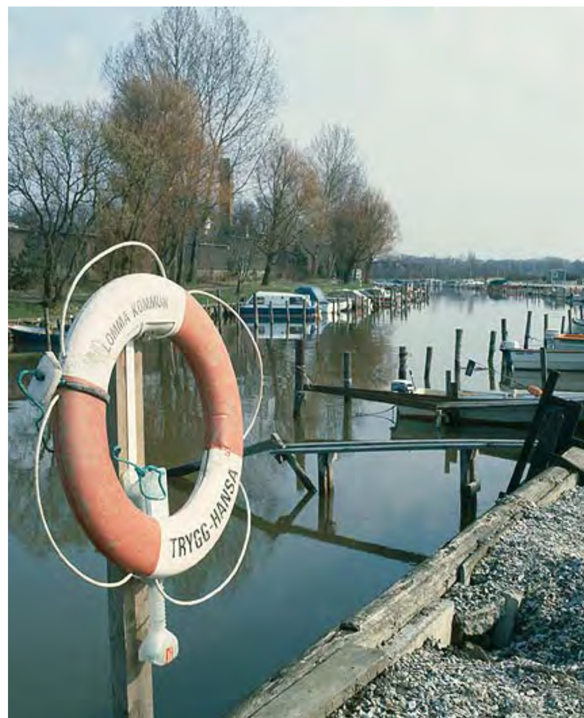
låtits till de som antingen av fri vilja eller genom tvång flyttade till den nya staden. Direkt väster om torget har funnits en djup bäckravin och på höjden väster om denna byggdes redan på 990-talet en sockenkyrka i trä.

Så här kan alltså den allra äldsta stadsbilden i Lund ha sett ut. Ska vi försöka göra oss en ingående bild av människorna i denna stad blir det emellertid värre. Visserligen vet vi en del genom det stora skelettmaterial som grävts fram från stadens tidigkristna kyrkogårdar. Så kan vi t.ex. ange männens snittlängd på den tiden till 171 cm och kvinnornas till 160 cm. Vi vet att genomsnittsmänniskan levde under en väldigt kort tid, runt trettio år. Vad vi desperat saknar är emellertid samtida berättelser om människorna, berättelser som ger de anonyma skeletten liv. För t.ex. en annan stad, Hedeby, har vi från ca 975 följande beskrivning av ett av få ögonvittnen. Det är en arabisk köpman som skriver:

”De håller en fest där de samlas för att hylla sin gud och äter och dricker. Var och en som slaktar ett djur som offer har en stång utanför dörren till sitt hus och hänger det offrade djuret där, antingen det är en oxe eller en bagge, en getabock eller en galt, så att folket kan se att han gjort sitt offer till sin guds ära. Staden är torftigt försedd med gods och rikedom. Folkets förnämsta föda är fisk, ty det finns en myckenhet sådan. Om ett barn föds där kastas det i sjön för att man ska slippa uppfostra det … Jag har aldrig hört värre sång än slesvigarnas. Den liknar ett morrande som kommer ur deras strupar som skall av hundar, bara mycket mera vedervärdigt.”

Tänk om vi haft fler sådana här berättelser om egenupplevda situationer! Och då inte bara av utifrån kommande iakttagare som nog inte riktigt förstått allt det som de tog del av. Vi får dock bita i det sura äpplet och förlita oss till det spännande men ack så begränsande arkeologiska materialet. Genom detta kan vi i varje fall göra oss en grov bild av de dåtida människornas bostads- och arbetsmiljöer.

Genom utgrävningar runt om i Norden har vi ganska god uppfattning om hur husen i de tättbebyggda samhällena en gång såg ut. I Trondheim i Norge har under de senare åren ett mycket stort material kunnat dokumenteras. Här fanns långsmala tomter, åtskiljda av små streden. På tomterna låg gårdarnas hus efter varandra i långa kedjor. Två typer av hus dominerade. Den mindre hustypen hade endast ett rum med dörr på gaveln medan den större

Lomma ligger vid Höjeås utlopp i Öresund. Den breda ån har fungerat utmärkt som hamn för vikingaskeppen.

hade en tvärsgående förstuga utanför med dörren mot långsidan. Även andra vikingastäder, som t.ex. Hedeby och Sigtuna, uppvisar samma typ av huskonstruktioner.

Det är kanske lätt att inbilla sig att husen varit uppförda av samma material enligt en enhetlig byggnadstradition. Så tror jag emellertid inte det fungerat. IKEA-modellen fanns inte under vikingatiden. Självklart har man tagit det byggmaterial som funnits i omgivningen. Ägarens ekonomiska ställning har också spelat in vid val av material. Tittar vi på t.ex. de äldsta gravkistorna i Lund finns det en mängd olika varianter, allt från nytt virke till återanvända trätråg, ja t.o.m. båtdelar; från gedigna kistor till enkla flätverksbehållare. Liknande bör ha gällt för byggnadsmaterialen till husen. Ett tydligt fall som bevisar detta kan vi hämta från Gotland. I det stora Tingstäde träsk har på en väldig, nästan kvadratisk träplattform med 170 meters längd under den korta tidsperioden 1120-1129 byggts upp en mycket stor mängd hus. Här finns byggnader av olika typer, såväl knuttimrade som i skiftesverk och stavteknik. Även takbeklädnaden har skiftat från hus till hus.

Tillbaka till Lund! Den djupa bäckravinen direkt väster om torget har mycket snabbt fyllts upp av avfall, byggnadsrester och gödsel. En mängd husrester visar att området under den äldsta tiden varit bebyggt med enklare hus. I både bostads- såväl som verkstadshus har funnits någon form av primitiv eldstad. Ofta låg denna som en öppen härd mitt på golvet men ibland har den byggts som en ugn av sten och lera vid en av kortväggarna. Tyvärr finns inte många inredningsdetaljer bevarade från dessa hus. Träföremål som förslitits och kasserats har slutat som ved i de säkert både dragiga och fuktiga husen. För att bilden ska bli fullständig måste vi därför med fantasins hjälp föreställa oss både

Denna stolsrygg från 1000-talets Lund visar att det i de små husen funnits fristående möbler av hög klass. Foto Anders W. Mårtenssons arkiv.

sängar, bord, kistor och mängder med träredskap. Den avancerade snickarteknik som använts till att förfärdiga bevarade gravkistor ger en uppfattning om att vissa hus kan ha haft många påkostade inredningsdetaljer. Delar av en återfunnen, vacker stol men också svarvade möbeldelar visar att åtminstone vissa hus haft mer ombonade hemmiljöer.

I detta Lundaområde från vikingatiden väster om Stortorget påträffades ett hus som markant skiljer

Ett vikingatida långhus strax väster om Stortorget i Lund. En stensatt gång har gått fram till husets gavel. Till vänster ses de snedställda taksparrarna som gått ner i jorden utanför huset. Foto Anders W. Mårtenssons arkiv.

sig från den övriga bebyggelsen. Huset har legat med kortsidan upp mot torget i öster medan den norra långsidan har nått ut till en gata som från torget sträckt sig västerut in till den träkyrka som funnits inne i kvarteret. Huset har stått från ca år 1010 till ca år 1030. Byggnaden är av en form som är vanlig vid denna tid; långsidornas väggar buktar ut på mitten. Huset har jordgrävda stolpar och sparrarna för taket har gått ner snett i marken utanför långväggarna. Byggnaden har haft ett mittrum och två gavelrum. Mitt på golvet i mittrummet fanns den öppna eldstaden. Ägaren har givetvis varit bättre bemedlad än de många stadsinnevånare som bott i mindre och primitivare hus. Vem han varit får vi dock aldrig reda på. Påträffade sländtrissor invid härden visar på en kvinnas arbetsredskap för tusen år sedan. Hon är dock lika anonym som mannen. Det som är irriterande är att de båda antagligen i dag ligger paketerade i papplådor i museets magasin. Rimligt är ju att de begravts på den närliggande kyrkogården. Här har stora mängder med gravar grävts fram och skeletten tillvaratagits.

Hemmaliv

I en av Eddans dikter, Rigsthula, möter vi tre skikt av sociala nivåer, hämtade från det dåtida samhället. Asaguden Heimdall begav sig en gång ut på

Det påträffade vikingatida långhuset i Lund rekonstruerades i full skala i vikingabyn Hög nära Löddeköpinge.

en vandring i människornas rike och kom då till tre olika familjer. De första som han stötte på var ett trälpar i sitt hus. Här bjöds han på mat i form av en stor, degig bulle och i en bunke på bordet låg kalvkött i sitt kokespad. Heimdall fick bo där i tre dagar, tackade för sig och vandrade sedan vidare. Kvinnan födde emellertid ett barn efter nio månader och de kallade honom Träl. I berättelsen framstår Träl och hans senare brud samt deras barn som fula och försedda med korta fingrar och skrynklig hud. Deras arbete var ett ständigt slit, de lade ut gärdsgårdar, gödslade åkrar, gödde svin, vallade getter och grävde upp torv till bränsle. Dessa människor blev upphovet till trälarnas ätt.

Heimdall kom så fram till ett annat par i en annan gård. ”Mannen täljde trä till vävbom, skägget han hyfsat, håret låg i pannan, glatt satt skjortan; på golvet var en kista.” Hustrun satt och spann, ”klädsel var på huvudet, krås på bröstet, duk var på halsen, ´dvärgar´ på axlarna”. Även hos detta par bjöds gästen på mat av nästan samma beskaffenhet som hos trälparet. Också här stannade Heimdall ett antal dagar och hade det tydligen inte så illa. Resultatet blev i varje fall det samma. Sonen som föddes blev en rask yngling som inte var rädd att arbeta. ”Oxar han tämjde, årder han gjorde, timrade hus, och hopsatte lador, gjorde kärror och körde plog.” Också han tog sig en brud ”med hängande nycklar och getskinnskjortel”. De och deras barn lade grunden till böndernas ätt.

Så kom då Heimdall till ett tredje hus. ”Husfadern satt och snodde bågsträng, pilbågen krökte och pilar skaftade. Men husmodern armarna ihågkom på sig, strök linnet, stärkte ärmarna. Satte duk högt

på huvudet, hängsmycke på bröstet. Blått sirat var linnet med släpande ärmar; brynen bjärtare, bröstet ljusare, halsen vitare än vitaste snö”.

Nu skulle det vankas mat. Här var förvisso helt andra matvanor än i de två tidigare hushållen: ”Då tog moder en märkt duk, vit av lin, och lade på bordet. Därpå tog hon tunna kakor och lade dem, vita av vete, på duken. Fulla fat fram hon satte, silverbeslagna, med sovel på bordet, fett fläsk och fåglar stekta; vin var i kannan, kalkar beslagna; de drucko och språkade; dagen gick till ända”. Så gick det som det gick. Efter gångna nio månader hade kvinnokarlen Heimdall utökat sin barnaskara med ytterligare en son. ”Upp där växte den unge Jarl, sköld han bar och bågsträngar fäste, pilbågar krökte och pilar skaftade, slungade spjut och svängde lansar, hetsade hundar och på hästar red, svängde svärd och simning övade”.

Heimdall vände då åter till denne sonen, lärde honom att tyda runor och bad honom att erövra mark. På detta sätt lade Jarl med våld under sig arton gårdar. Han förde hem en mö med mjuka fingrar, ljuslätt och klok. Hon ”gick under brudlin” och tillsammans levde de lyckliga i alla sina dagar. Deras söner ”redo in hästar, rundade sköldar, skavde pilar och skakade spjut”.

Denna saga ger en liten inblick i de livsvillkor som de olika befolkningsgrupperna i slutet av vikingatiden hade att leva efter. Trälarna hade det givetvis sämst. Vi ska dock akta oss för att sätta likhetstecken mellan vikingens träl och den slav som vi möter i t.ex. Amerikas historia. Skillnaderna var många. Helt sant är att en träl inte var fri och därför kunde behandlas som ägarens egendom. Om trälen begick brott hade han förverkat sitt liv, något som kan verka väl hårt i dagens ögon. I en tid där de flesta kunde mista livet för endast smärre förseelser var detta dock inte märkvärdigt. Intressant är emellertid att se att flera trälar uppenbart tjänat som personliga tjänare med relativt hög status. En fri man eller kvinna som kom i trångmål kunde också frivilligt välja att bli träl. Trälskapet innebar stora nackdelar men också att man som en del av husfolket fick beskydd, bostad och mat.

En träl kunde också avancera på den sociala samhällsstegen. Som ”bryte” kunde man få ansvaret för en gårds skötsel, alltså motsvarande arrendator i dag. Trälen kunde av sin ägare få en egen odlingsmark och han kallades då för ”fostre”. Han skulle dock fortfarande göra tjänst hos sin husbonde. Fri från träloket kunde man bli genom s.k. ”ättledning”. Om t.ex. en fri man fått barn med en trälkvinna kunde mannen ta upp saken på tinget och få barnet antaget i sin ätt. Detta verkar faktiskt också ha gällt trälar utan släktkoppling till ägaren.

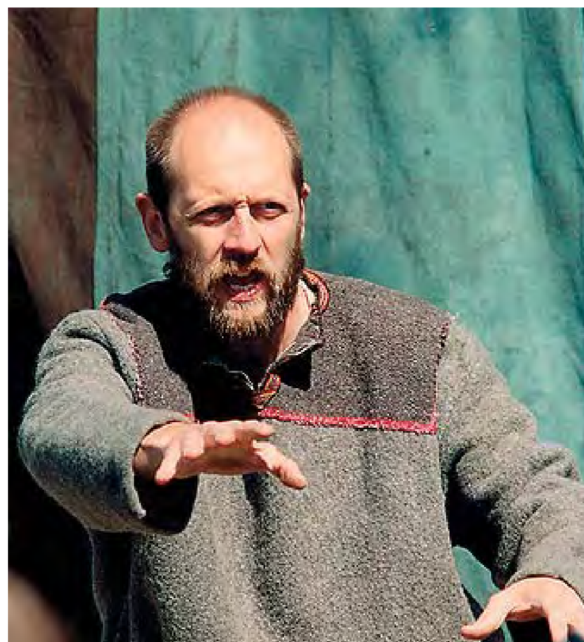
Många moderna bilder av vikingarnas vardag är präglade av en syn på det dåtida livet som tämligen primitivt. Jordgolv, bänkar, öppna eldstäder mitt på golvet etc. Självklart har bostadsstandard såväl som social standard skiljt sig från familj till familj men hur såg livet ut för den normale familjen under vikingatiden? Jag delar absolut inte den primitiva skolan, vilken oftast utgår enbart ifrån det fåtal, och dessutom mycket bristfälligt, bevarade huslämningar som arkeologin kan visa fram. Om man studerar de gamla skrivna berättelserna stiger nämligen en helt annan bild fram än den simpelhet som husresterna i jorden ofta presenterar. Man kan givetvis hävda att dessa berättelser återger miljöer som de såg ut när de nedtecknades på 1100-talet men det gör faktiskt inte så mycket. Miljöerna som lyfts fram har säkert varit relevanta bakåt i tiden, åtminstone för den senare delen av vikingatiden.

Konsten att berätta

Det var under gillen och kvällsstunder som berättelserna frodades. I sagorna möter vi dessa gillen och anar mänsklig glädje och samvaro. I t.ex. Egil Skallagrimssons saga berättas många gånger om dessa festligare stunder. När det var frågan om att bjuda till gille inreddes gilleshallen eller också storstugan. Gästerna anlände och genast bars det fram öl. Vid ett tillfälle satt gästerna på detta sätt under lång tid och drack ”men innan borden skulle bäras in, sade värden att de skulle dra lott om sätena. En man och en kvinna skulle dricka tillsammans, så långt det räckte, och de, som blev över, fick dricka för sig”. Att borden, en form av klaffbord eller lösa skivor på bockar, bars in i gillessalen omtalas ofta i sagorna. Borden täcktes också med dukar. Män satt bredvid kvinnor. Seden att dra lott om vem man skulle sitta samman med verkar ha varit utbredd.

Att vara en riktigt god berättare räknades under vikingatid och tidig medeltid som en stor merit. Klassisk är historien om en man vid namn Sturla som levde under 1200-talet. Sturla seglade med den norske kungen men kom i onåd hos sin herre och fick sitta kvar på skeppet bland de vanliga sjömännen när man låg i hamn. På kvällen samlades manskapet och man ville ha underhållning i form av berättelser. Sturla var den ende som kunde berätta på ett levande sätt. Berättaren ställde sig i förskeppet och ”många trängdes på fördäcket för att höra så bra som möjligt. Det var en stor trängsel där.” Även drottningen kom till skeppet för att höra Sturlas berättelse om trollkvinnan Huld. Nästa dag fick kungen höra talas om Sturlas berättarkonst och han blev då åter tagen till nåd.

Denna episod visar hur mycket det talade ordet, framfört på ett mästerligt sätt, betydde i det dåtida samhället. Ja, givetvis inte bara då. Sturla har många

En god berättare var guld värd i vikingarnas samhälle. Tack vare berättarkonsten har vi i dag ett rikt kunskapsmaterial bevarat.

moderna efterföljare, inte minst inom ståuppkomiken. Nu var det emellertid inte enbart påhittade legender och sagor som var aktuell berättarerepertoar för tusen år sedan. Historiska berättelser var också populära. I början av 1100-talet hölls t.ex. ett stort bröllop på hövdingagården Reykjahólar på Island. ”Där var feststämning och stor glädje, god underhållning och många slag av lekar, både danser, brottning och berättande.” I nedteckningen över detta bröllop har ögonvittnet själv skrivit ner vad som berättades under festen. Hrólfr från Skálmarnes berättade en lång saga om en viking Hröngvidr och om en vikingakung Olafr Lidsmannakung ”och där var många verser med. Med denna historia blev kung Sverre en gång underhållen, och han hade sagt, att sådana lögnhistorier var de roligaste.” Isländingen Ingimundr präst berättade sedan sagan om Ormr

Barreyjarskáld som var på många verser och som Ingimundr själv diktat ”och där var många kloka män, som ansåg denna saga för sann.”

I detta ögonvittnes berättelse får vi satt sökljuset på några av de problem som vidhäftar den tidiga isländska och norska berättelseskatt som i nedskriven form bevarats till våra dagar. Kung Sverre kunde genast klassificera en berättelse som en lögnhistoria medan å andra sidan en historia som en trovärdig talare diktat ansågs som sann. Hur ”sann” denna var kan inte klargöras. Bestod Ingimundr prästs diktning av en sammanställning av kända historiska händelser framburna med hans egen personliga berättarstil eller var det kanske rena skrönor som han framställt så skickligt att många trodde att de var sanna?

De isländska sagorna och berättelserna har bevarats tack vare att de nedtecknats med fjäderpenna på pergament. Pergament, speciellt behandlat skinn, var emellertid dyrt. Behövde man små korta minnesanteckningar var i stället bark och kol perfekt att använda. Tusentals bevarade näverbrev har kunnat grävas fram på platser där vikingar vistats. Förutsättningen att hitta sådana är att det finns feta kulturlager som hindrat förruttnelse. Ett lite finare sätt att göra minnesnoteringar var att använda sig av vaxtavlor. En träplatta försänktes på ena sidan och här hälldes det varma vaxet ut så att det bildade en

Olika tidiga skrivredskap, påträffade vid utgrävningar i Lund. Överst och till höger vaxtavlor. Foto Anders W. Mårtenssons arkiv.

Det vackra pennskrinslocket från Lund. På undersidan av det smalare skaftet finns en vaxtavla. Foto Anders W. Mårtenssons arkiv.

tunn platta. Med ett spetsigt föremål, en s.k. stylus, kunde man sedan skriva i vaxet. Behövde man radera fanns på ”pennans”andra ände en slät yta som man kunde stryka mot vaxet.

I Lund har grävts fram både vaxtavlor och olika former av ritstift. Det vackraste exemplet är locket till ett avlångt skrin, se ovan. Trälocket är plant på undersidan men välvt på översidan. Ena kortändan har skjutit ut framför asken och fungerat som handtag. Den vackra djurornamentiken har förebilder från sent 900-tal i bl.a. England. På lockets undersida är en fördjupning i vilken en vaxplatta en gång suttit. Locket har alltså även fungerat som en smart anteckningsbok. Bokstäverna LEO på handtaget avser kanske personnamnet Leowine, den i övrigt okände tillverkaren.

Hygien

Ibland händer det att man stöter på människor som av en eller annan anledning inte brukat någon av den uppsjö av ”dofta-gott”-produkter som vår moderna värld kräver för att människor ska kunna umgås. Människokroppen avger fräna dofter som numera definitivt inte gör umgänget lyckligt och angenämt. Under min tid som museichef i Malmö hade jag ansvar för bl.a. en av Sydsveriges större dräktsamlingar. Förbluffad kunde man konstatera att 1800-talets borgerliga kvinnor till fest burit dyrbara dräkter av sådan beskaffenhet att de inte gått att tvätta. Under ärmarna hade dessa vackra dräkter därför förhårdnat tyg, resultatet av svett blandat med parfymer. Hur har det egentligen luktat på en sådan dåtida baltillställning? Hur luktade egentligen samhället för bara hundra år sedan?

Sådana enkla saker som lukter och hygien är något som oftast inte tas upp i historieböcker. De har liksom inte något berättigande när man talar om politiska händelser, ekonomiska uppgörelser, krig eller vad det nu är som mest av allt fyller våra böcker sida upp och sida ner. En människa som idag inte har deodorant under armarna luktar hemskt. Vänder man på bilden kan man emellertid konstatera att människor som förr ofta tvättade sig också måste ha luktat märkligt inför omvärlden. Kanske var det just detta som hände ärkebiskop Adalbert under slutet av 1000-talet.

Adalbert var ärkebiskop i Bremen; nära vän med den danske kungen Sven Estridsen och ofantligt rik,

fåfäng och kanske också odräglig. Fem år före sin död år 1072 beslöt han sig för att sluta upp med att bada. Adam av Bremen konstaterar att han under dessa fem år aldrig badade trots att mannen tidigare älskat varma saltbad ”vilka han dagligen brukade ta”. Varför han frångick denna sin invanda sedvänja att bada var bara ett sätt för honom att gå folket till mötes, eftersom ”han märkte att detta var anstötligt för folket”.

Araben Ahmad ibn Fadhlan träffade på 800-talet ett antal nordbor i Ryssland och han berättar bl.a. följande: ”De tvättar sig varje dag i sina ansikten och händer i vatten, som är så smutsigt och orent som väl är tänkligt. Så här går det till. Flickan kommer tidigt varje morgon och har ett stort fat vatten med sig. Det räcker hon till sin herre och så tvättar han sina händer, sitt ansikte och sitt hår, han både tvättar och kammar det nere i karet. Därpå snyter han näsan och spottar i vattnet … När han så är färdig bär flickan karet till hans sidoman, och han gör det samma. Flickan slutar inte att bära karet från den ena till den andra, förrän hon har låtit det gå en runda till alla som är i huset, och varje snyter sig, spottar och tvättar sitt ansikte och sitt hår i det.”

Låt mig ta ytterligare en ärkebiskop som exempel på en annan hygienisk aspekt under vikingatid – tidig medeltid. Thomas Beckett, ärkebiskop av Canterbury, mördades i sin kyrka år 1170. Det berättas av samtida att ”hela kroppen var svept från hals till häl av ett lusfyllt kläde gjort av hår; lössen kliade och klädet sved, så att man säkert kan säga att hela hans kropp var martyr för Gud.” Nu var seden att plåga sig med en tagelskjorta inget ovanligt för en kristen så Thomas har kanske i kristen iver medvetet valt ett maximalt utnyttjande av lössplågan. I Fostbrödrasagan möter vi en berättelse som kanske bättre svarade till den allmänna vardagen. Det är Tormod Kolbrunarskjald som på Grönland byter kappa med Lusa-Oddi. Namnet hade han fått eftersom hans kappa var full av löss. I en annan isländsk skrift, den s.k. Landnámabóken, finner vi denna kloka sentens: ”En hungrig lus biter värst”.

Typiska vikingakammar av ben och horn, påträffade i Malmöområdet.

Vikingatida bronskam från Fosie utanför Malmö.

En del av lössen kunde hållas borta med hjälp av kammar. Från vikingatiden finns åtskilliga fynd av just benkammar. I de vikingatida städerna är det dessutom inte ovanligt att finna också avfall från benhantverk som avslöjar de platser där de dåtida kammakarna utövat sitt yrke. Bland de äldre kammarna är det långa kammar med tänder endast på ena sidan som är de vanligaste. Dessa är uppbyggda av utsågade, plana hornplattor vilka hålls samman genom att de är fastnitade i två beslagsskenor av ben. Efter sammanfogningen har man med en fin metallsåg sågat ut de mycket smala mellanrummen mellan kammens tänder. Under den senare vikingatiden blir kammarna gärna kortare och har tänder åt båda hållen, s.k. dubbelkammar.

En speciell typ av kammar har kommit att kallas vävkammar. Dessa är smala och avlånga, gjorda av endast ett benstycke. Själva kortsidan, handtaget, är nästan alltid försedd med en enkel streckdekor. De extremt långa tänderna har gjort att man trott sig veta att dessa använts vid vävning, något som dock i praktiken skulle ha varit tämligen ineffektivt. Någon har föreslagit att de använts att karda ull med vilket emellertid skulle ha varit ett nästan hopplöst företag. Det tredje alternativet är nog det mest troliga; att de ha fungerat som ”hårklämmor” vid uppsättning av kvinnofrisyrer.

En för mänskligheten mycket viktigt plats, speciellt när boendeytan blivit trängre, har varit avträdet eller toaletten. Trots detta omtalas denna företeelse ytterst sällan, faktiskt nästan aldrig, när man beskriver ett forntida samhälle. Jag deltog en gång i en märklig jultävling med min gamle chef, den inte helt okände arkeologen Bengt Salomonsson. Det gällde att bygga det mest originella, historiska pepparkakshuset! Bengt vann med sin fantastiska rekonstruktion av ett vikingatida långhus från Fosie. Själv byggde jag det medeltida Kompanihuset från Malmö. Det som avgjorde till Bengts fördel var nog

Laggat träämbar från 1000-talets Lund. Foto Anders W. Mårtenssons arkiv.

den gula missfärgning som långhuset hade utanför sitt ena hörn. Domarna fick förklaringen att detta var ”gårdens `pisseställe`, en naturlig men av arkeologer ofta bortglömd företeelse som funnits i alla gårdar”.

Ett avträde hette under medeltiden ”hemlighet” eller ”privet” vilka båda antyder en dold plats, något som fanns men som man inte talade om. Det hemlighetsfulla håller faktiskt fortfarande i sig. I dag finns mängder med uppförda kopior av forntida gårdar. Säg emellertid den rekonstruerade forntida miljö där man försökt att återskapa ett avträde? Dessa lyser helt med sin frånvaro, även om de en gång kanske varit bland de viktigare platserna på gården, antingen det varit ett enkelt avträde inhägnat av ett högt flätverk eller en mindre byggnad.

Det var i de större vikingagårdarna som det fanns speciella avträdesbyggnader. Vi känner dem från Snorre Sturlasons berättelser. Dessa är visserligen nedtecknade runt år 1200 men det finns ingen anledning att inte misstänka att sådana avträden funnits redan i de äldsta vikingastäderna. Om sveakungen Fjolne berättar Snorre t.ex. att han under ett besök i Danmark på natten skulle gå ut på svalen för att finna ”en viss plats”. På tillbakavägen gick han fel och drunknade i ett stort mjödkar! I berättelsen om Olof den helige, död 1030, berättas om kung Rörek som en gång kom till staden Tönsberg vid Oslofjorden. På natten blev han tvungen att gå ut och tog två män med sig. ”Ett stort salerne (dvs. avträde) stod i gården på stolpar och en trappa förde upp till dörrarna.” När kungen nu satt härinne hördes larm utanför. De två vakterna störtade då ut men blev dräpta och kungen togs tillfånga.

Både i Sturlungasaga, Eyrbyggja, Didriks saga, Landnàmabok, och i lagboken Gràgàs berättas om avträden som små stängda rum, s.k. ”kamar”. Förutom dessa fanns det uppenbart, som framgår av Tönsbergsfallet, stolphus med flera avträden. Genom att gå en våning upp kunde gödslet falla ner i en stor dynghög. I de fall där gårdarna låg invid stranden kan dessa stolphus ha stått ut över vattnet. Metoden känner vi redan i de äldsta nordiska klostren från 1100-talet där munkarna byggde sina stora avträden över rinnande bäckar.

Många av dessa avträden verkar ha varit gemensamhetsanläggningar med flera hål bredvid varandra. När t.ex. Torstein Klak, en av Olav Tryggvasons hirdmän, besökte gården Rein i Norge berättade kungen att ingen av hans män fick ensam gå ut i ”salernni” om natten. Torstein vaknade men ansåg inte att han behövde väcka någon utan gick själv ut till gårdens ”hæimilishuss”. Detta avträde var av anmärkningsvärda dimensioner, ”det var ett så stort hus att elva man måtte sitta mot varandra”, alltså ett avträde med två bänkar med elva hål vardera. Torstein upptäckte efter en stund till sin fasa att på det innersta hålet satt en liten djävul. Som tur var ringde kyrkklockorna och räddade hirdmannen.

Självklart har både människo- såväl som kreatursgödslet inte kunnat spridas hur som helst i de tidiga städerna. Man löste säkert detta problem genom att samla gödslet i stora möddingar – med eller utan hus ovanpå. När sedan dessa högar jämnades ut vid uppförandet av nya hus bidrog de till bildandet av städernas s.k. kulturlager. Ute i byarna saknas emellertid gödsellager. Här har man uppenbart redan från det att byarna uppstod under sen vikingatid kört ut gödseln på åkrarna. Det är inte osannolikt att denna teknik var en nyhet som introducerats samtidigt med att plogen infördes under slutet av 900-talet. Plogen vände ju jorden så att ytlagret hamnade ner i marken, ett tillvägagångssätt som i allra

I de kompakta jordlagren i Lund bevaras ofta järnföremål utan att rosta. Foto Anders W. Mårtenssons arkiv.

högsta grad gynnade gödselns spridning på djupet. Från den berömda vikingasagan om Gunnar på Hlidarende kan vi hämta en episod som belyser den dåtida misstron mot att gödsla markerna. Gunnars hustru Halgerd försökte sätta käppar i hjulet när det gällde vänskapen mellan Gunnar och Njal. En dag frågade hon sitt folk vad det var Njals karlar hade för sig.

- ”En av dem kör gödsel på backarna.”
- ”Vad ska det vara bra för?”
- ”Han sa att så blev höet bättre där än på andra platser.”
- ”Där ser man”, sa Halgerd, ”att Njals visdom inte är stor i allt, han som annars vet råd för allting.”

När det skymmer

Utgrävningar av nästan kompletta, medeltida kyrkogårdar har i Lund visat att stadsbornas medellivslängd i början av medeltiden endast varit runt trettio år. Jag vägrar tro att detta inte haft att göra med ett mera ansträngt liv i städerna – sämre livsmiljö och större risk för epidemier. Staden var en mötesplats för långväga gäster men säkert också för det slödder och de fattiga som aldrig omtalas i vårt bevarade skrivna källmaterial från den tiden. Jag vill här inte gå i fällan, att vara så blåögd att skönmåla dåtida stadsliv. En stor misär har varit vardagen för många, för att inte tala om alla svåra sjukdomar som säkert grasserat.

Ta bara detta med dricksvattnet. När Harald Blåtand troligtvis anlade Lund runt år 980 måste han ha utgått från det faktum att det skulle komma att fordras rikligt med dricksvatten i området. Vid den tiden fanns strax väster om det blivande torget en större bäckravin. På bara ett sekel fylldes emellertid denna ravin upp med byggnadsavfall och orenligheter med säkert många direkt onämnbara ting. Hur påverkade inte detta tillgången till rent dricksvatten! Med dåligt vatten följde epidemier. Låt mig bara ta ett senare exempel från Malmö. Under 1570-talet var dricksvattnet i Malmö brunnar så förorenat att man, utifrån S:t Petri dödsklockas användning, kunnat uppskatta att ¼ av stadens befolkning under bara en tioårsperiod dött i ”pestilenze”. Troligtvis har det varit vattenkvaliteten som varit boven. Under 1580-talet tvingades man anlägga Pildammen och föra dricksvatten i stora mängder genom borrade trästammar ner till staden två kilometer därifrån.

Gå gärna till Kulturen i Lund och titta andäktigt på den s.k. ”kulturpelaren” som finns här. Från just området väster om Stortorget har man skurit ut en

nästan sex meter hög markprofil som visar hur mycket markytan höjt sig i detta område sedan vikingatiden. Visst blir alla besökare imponerade. Men det ska heller inte mycket fantasi för att inse att detta berg av avlagringar också vittnar om svåra tider för de stadsinnevånare som en gång bott i området på ”toppen av berget”.

De skånska vikingastäderna grundades på jungfrulig mark. Här fanns inga förkristna begravningsfält utan alla som dog kom i jord som redan från början varit invigd enligt Vite Krists lära. Från det du som stadsinnevånare föddes till dess du slutade dina dagar har det varit prästerskapet som varit din ledstjärna. Innanför de enkla trägärdsgårdar som omslöt kyrkogårdarna låg också träkyrkorna. Lund hade extremt många. Inne i det mörka kyrkorummet stod dopfunten av trä strax innanför dörren. Här neddoppades det nyfödda barnet efter det att faddrarna utanför kyrkdörren på barnets vägnar avsvurit sig djävulen och ondskan. I kyrkornas långhus har den dåtida vikingamänniskan stående tillbringat många timmar av sitt liv. Här har de åhört mässor och följt prästers arbete framför lekmannaaltaret. Eller också har man hört och anat de hemliga ritualer som skett vid huvudaltaret inne i det avskiljda koret som i öster gränsade till långhuset.

När döden kom har de efterlevande haft likvaka. Så känner vi det från medeltiden och så har det säkert också varit under det första kristna århundradet i Skåne. Denna vaka kunde vara flera nätter varunder en präst hade skyldighet att närvara under de första. Sedan fördes liket i procession till kyrkan. Här följde den viktiga dödsmässan. Färden till graven skedde med kors, rökelsekar och ljus. Innan den döde sänktes ned välsignades graven med vigvatten. Efter nedsänkandet började man genast att fylla igen graven. Härigenom hindrade man den döde från att

Handtaget till en träkrycka från 1000-talets Lund. Ägarens namn Ulfkil finns ingraverat med runor i käppen. Foto Anders W. Mårtenssons arkiv.

Senvikingatida gravar strax öster om den första träkyrkan i Tygelsjö. De döda ligger tätt vilket visar att platsen varit attraktiv.

gå igen. Att en grav skulle stå öppen och på så sätt inbjuda mörkrets härskare under nattetid var fullständigt uteslutet.

Liksom i samhället i övrigt har rangordningen på kyrkogården varit given. Kvinnorna placerades norr om kyrkan, männen söder därom. Detta begravningssätt fick jag själv en ingående kännedom om år 1980 när vi grävde ut den första kristna kyrkogården i Tygelsjö i södra delarna av Malmö. Rester efter en stavkyrka och en mängd gravar från 1000-talet hade dykt upp. Av drygt hundratalet döda var mindre än tio procent kvinnor. Denna påtagliga snedfördelning berodde på att utgrävningen endast omfattade platsen för själva kyrkan samt kyrkogården söder därom. Vad vi arkeologer alltså här hade avslöjade var att män och kvinnor under i varje fall den yngre vikingatiden behandlades olika t.o.m. in i döden. Bilden från Tygelsjö är samstämmig med de tidiga gravfynden från Västerhus kyrkogård i Norrland. Detta könsförhållande bekräftas också i en norsk lagtext från 1100-talet som rakt på sak konstaterar att: ”karlmenn skulu liggia firi sunnan kirkiu en konor firi nordan.”

I den vikingatida staden Lund med sitt väldiga gravmaterial märker man dock inte denna fördelning på olika kön. Här har vi alltså ett starkt belägg

på att livet i de nya städer som anlades under vikingatidens slut har förändrat det sociala mönstret i förhållande till livet i bondbyarna. Därmed banades det också väg för andra seder och bruk. En tendens till uppluckring av detta könsmönster möter vi faktisk också i den tidigare omtalade kyrkogården från 1000-talet i Löddeköpinge. Kring de två träkyrkorna har merparten av männen begravts i söder medan kvinnorna hamnat i norr. Trots detta finns på kyrkogården ett relativt stort antal av döda som hamnat på ”fel sida”. Den stora mängden av gravar i Löddeköpinge visar att denna begravningsplats inte varit en vanlig bondkyrkogård utan i stället utgjort ett mellanting mellan bondby och stad.

I den medeltida Borgartingslagen från Norge berättas att kyrkogårdarna varit uppdelad i fyra delar, fjärdingar. Den finaste fjärdingen var strax öster om kyrkan och utmed kyrkans södra långsida. Därnäst kom de friborna böndernas område följt av de frigivna trälarnas område. Längst borta i utkanten av Guds åker fanns trälarnas eviga hemvist. Hit förpassade man också, åtminstone enligt den norska lagen, de ilandflutna som hade nordisk frisyr. De bästa platserna har således varit runt kyrkans kor eller utmed kyrkans södra sida. Under medeltiden finns det dessutom uppgifter om att man gärna begravde spädbarn direkt invid kyrkans södra vägg. Regnvattnet som rann utmed kyrktaket ansågs bli ”laddat” och gav religiös kraft när det droppade ner på gravarna. Själv har jag konstaterat en mängd sådana barnskelett från 1300-talet vid utgrävning invid sydmuren till S:t Petri stadskyrka i Malmö. Att denna tradition gått ner i vikingatiden bekräftade man redan vid en utgrävning av en 1000-tals kyrka i Lund på 1960-talet. Här återfanns 64 barngravar – vilket var 35% av alla gravar man grävde fram – av vilka många låg i grupper utmed just träkyrkans kor och södra långhusvägg.

Genom utgrävningarna av Lunds tidiga kyrkogårdar känner vi också ett enormt stort material av bevarade träkistor. Under stadens första halvsekel gjordes kistorna i en mängd olika typer. Vanliga kistor blandades med kistor tillverkade av bordläggning från båtar, kistor av plank som noggrant tappats ihop, kistor i flätverk, kistor med hel botten eller enbart ribbotten. Här finns också s.k. trågkistor där man tagit ett stort trätråg av t.ex. typen slakttråg och använt som kista. Har trågen varit för korta har man huggit bort ena kortsidan och låtit den dödes fötter sticka ut, en till synes något makaber form av likkista.

I Lund, men även på andra platser i Norden, har arkeologerna också ofta hittat smala käppar från unga träd eller buskar av hassel, vilka lagts i speciella mönster under, i eller på kistorna. Vid utgrävning av en kyrkogård väster om Stortorget visade det sig att av ett mycket stort antal gravar nästan hälften var försedda med hasselkäppar. Denna sed har varit vanlig under hela 1000-talet. Kanske har

Senvikingatida kista från Lund bestående av risflätning på ena sidan och kasserade båtsplankor på den andra. Foto Anders W. Mårtensson arkiv.

man här en äldre, förkristen tradition som i sin harmlöshet tillåtits av den nya, kristna lärans övervakare. I det skrivna materialet kan man ana sig till att just hasseln hade magisk betydelse. Begrepp som att ”hassla en vall”, dvs. att markera ett område för ett ting eller tvekamp, har varit vanligt.

En annan begravningssed, om än alls inte så vanlig som hasselkäppar, har varit att placera den döde på en bädd av träkol. Träkolslagret, som alltid verkar ha legat under kistan, kan vara upp till en halv decimeter tjockt. Fenomenet har iakttagits även vid utgrävningar i bl.a. Winchester i England, där seden blev vanlig under 900-talet. Bruket med träkol måste ha en kristen bakgrund eftersom denna, till skillnad mot gravkäpparna, levde kvar under hela medeltiden. Från 1200-talet förändrades seden genom att man endast satte in kärl med träkol i själva kistan. Jag menar att denna tradition kanske kan ha att göra med helgonet Martin. I den helgonbeskrivning som man före år 1224 gjorde över den helige Vilhelm från Själland, död 1201, berättas om hans dödsstund: ”Efter det att salvningen var utförd, blev han lagd på aska och hårskjorta för att i överensstämmelse med den helige Martinus lära dö som en kristen och sann katolik i aska och hårskjorta.”

Denna något märkliga form av likkista har före den hamnade i jorden använts som ett stort trätråg. För att benen skulle få plats har man huggit bort gaveln. Notera hasselkäppen som ligger över den döde. Foto Anders W. Mårtenssons arkiv.

Under Harald Blåtands tid

En kung med tillnamnet Blåtand

När Adam sitter framför sin skrivpulpet i Bremen runt år 1070 minns han de många samtal som han fört med danerkungen Sven Estridsen. Hur han på besök i danerväldet fått företräde inför kungen och hur denne ingående och personligt berättat om sina släktingar på Danmarks tron. Adam har fått höra berättelser om hur Sven som landsflyktig son till en mördad far växt upp i sveonernas land och hur sveakungen tagit väl hand om honom. Han har hört sin sagesman berätta om sin morfars far, kung Harald Blåtand av Danmark och om striderna mellan Svens morfar och Harald. Adam minns och fjäderpennan hans löper lätt över pergamentbladen.

Adam av Bremens väldiga skrift om Norden för tusen år sedan är i dag ett av de viktigaste dokumenten för oss som vill förstå vikingatiden. Eftersom han personligen mött nära släktingar till de huvudpersoner som på den tiden dominerade Danmarks politiska historia kan man våga sätta stor tilllit till dessa återgivna händelser. Som alltid kan ett och annat namn ha förväxlats, någon överdrift smugit sig in här och var och tidsföljden för händelser kastats om men de berättade händelserna måste vara baserade på en stor portion av fakta.

Om sin morfars far berättar kung Sven att när han dog var han ”ålderstigen och kroppsligen svag” och när han dog hade han regerat i femtio år. Ett så exakt år bör vara fel, något man bara säger för att framhäva en lång tidsperiod. Regenttiden kan lika gärna ha varit fyrtio eller fyrtiofem år men knappast trettio. Harald bör ha dött 985 varför hans regenttid startat runt 940.

Haralds far var den kung Gorm eller Vurm ”som jag vill kalla en gruvlig orm och som var i hög grad fientligt inställd till alla kristna. Han planerade att fullständigt utrota kristendomen i Danmark, fördrev Guds präster från sitt område och lät också döda många under tortyr”. År 919 blev Henrik I i Tyskland utropad till kejsare. Efter honom följde en dynasti av mäktiga och framgångsrika kejsarnamn, de s.k. ottonerna, dvs. Otto I, Otto II och Otto III. En dåtida krönikör, Liudprand, skrev vid mitten av 900-talet i sin krönika under året 926 att ”denne Henrik hade även underkuvat det oräkneliga slaviska folket och gjort dem skattepliktiga. Han var även den förste som underkuvade danskarna och tvingade dem till lydnad.” Under året 928 berättar Liudprand att Henrik åtnjöt stort anseende i Italien för att ha kuvat danskarna. Adam återger följande om Henriks bedrifter: ”Sedan trängde han i spetsen för sin här in i Danmark och skrämde i ett första angrepp kung Vurm till den grad att denne lovade att rätta sig efter hans order och ödmjukt bad om fred. Den segerrike Henrik fastlade då rikets gräns vid Slesvig, som nu heter Hedeby, insatte där en markgreve och befallde att en koloni sachsare skulle slå sig ner där.” En annan historieskrivare, Widukind, skrev ca 970 att Henrik attackerade Danmark först år 934 och att kungen då hette Chnuba (Gnupa). Widukinds version och årtal har i historieforskningen antagits som den rätta återgivningen av händelsen. Vem av de två som återger verkligheten går dock inte att bestämma. Det kan faktiskt vara så att man åsyftar två kungar

som regerat samtidig. Gnupa kan t.ex. ha härskat enbart över Hedeby medan Gorm varit kung över i varje fall södra och mellersta Jylland.

Hur länge regerade då Gorm? Om man ska tro Adams berättelse om Haralds långa regenttid kan det inte ha varit speciellt många år. År 948, under kejsar Otto I period 936-973, vigde ärkebiskop Adaldag av Hamburg/Bremen tre biskopar för Danmark. Detta år måste alltså Harald ha regerat, något annat är otänkbart då fadern varit hatisk mot de kristna. I Slesvig insattes biskop Hored, i Ribe Liafdag och i Århus Reginbrand. Ärkebiskop Adaldag var en framgångsrik organisatör av den missionsverksamhet som främst riktades mot slaverna utmed södra Östersjökusten men också mot danskarna. Givetvis har denna mission bedrivits i skuggan av den makt som kejsar Otto I utövade. Danska kungen bör därför ha varit skattekung till kejsaren, dvs. varit hans vasall.

Harald Blåtand var gift med Tofa, dotter till en vendisk furste. Tyvärr är informationen om Tofa bristfällig, på gränsen till obefintlig. Det är en runsten från Sönder Vissinge i Danmark som bringar oss upplysningen. Inskriptionen lyder: ”Tofa, Mistivojs dotter, Harald den Godes, Gorms sons hustru, lät göra detta minnesmärke efter sin moder.” Detta är allt vi känner om kvinnan. Vissa menar att svärmodern bott hos sin dotter i Danmark men så behöver man inte tolka texten. Många runstenar är resta till minne över personer som dött utomlands. Värt att notera är dock att Harald nämns som den gode, åtminstone av sin hustru. Harald hade barnen Sven Otto Tveskägg, som senare blev dansk kung, Håkon som härskade i Semland, Tyra som först blev gift med sveakungen Styrbjörn och sedan med den norske kungen Olav Trygvasson samt Gunhild som blev gift i England. Adam av Bremen omtalar också sonen Iring som fadern Harald sänt till England med en här. Iring ska ha blivit mördad i England. Det berättas också att kungen ska ha haft andra hustrur än Tofa. Adam nämner t.ex. Gunhild och Saxo berättar i slutet av 1100-talet att kungen varit gift med Gyrid, en syster till Styrbjörn.

Trots allt ger runstenstexten en ytterst värdefull pusselbit till den politiska situationen vid mitten av 900-talet. Giftermål handlade nämligen om politik. Ser vi på var de nordiska kungarna vid denna tid hämtade sina brudar blir det från just venderrikena vid södra Östersjökusten. Detta var slavernas olika stamområden. Nordvästslaverna, eller polabianslaverna, var uppdelade i flera olika stammar. Från Kiel fram till Warnovfloden, som mynnar vid Rostock, låg obodriternas land. Området sträckte sig söderut ner utmed Elbe. Viktiga centralplatser var Alt-Lübeck, Oldenburg, Plön, Scharstorf och Ratzeburg. Från floden Warnow åt sydost till floden Mildenitz härskade Warnavi som var i nära relation till obodriterna, så också Linones utmed gränsfloden Elbe samt stammen Drewani i området vid Hannover. Öster om obodriterna fanns Liutizierna som med sina fyra stammar härskade över området från Warnow österut till floden Oder. På ön Rügen var Ranernas hemland. Öster om Oder låg det som senare skulle bli Polen.

Med Mieszko I, ca 960-992, framträder det polska riket på allvar. Detta sträckte sig inte enbart utmed Östersjökusten utan också långt ner i Mellaneuropa. Mieszko insåg snabbt att kristendomen gav stor makt åt den världslige härskaren. Han anslöt därför sitt väldiga rike till påven och blev själv döpt år 968. Över huvud taget sker en påtaglig kristningsprocess i slavernas område under just 960-talet. I väster hade Haralds svärfar Mistivoj år 967 säkrat den obodritiska överhögheten över stammen Wa-

På denna bildplatta från 1100-talet ses hur prästen Poppo med en glödande handske visar kristendomens makt inför kung Harald Blåtand.

gierna i öster. Året efter grundades biskopsstiftet i Oldenburg. Mistivoj anslöt sig själv till den kristna tron vilken han verkar ha hållit fast vid under resten av sitt liv. Han slutade sina dagar i klostret Bardowiek och han hade nära kontakter med biskoparna i Oldenburg av vilka den förste var Egward. För Adam berättade Sven Estridsen att under denna tid rådde oavbruten fred mellan obodriterna och Otto I och att slaverna var skatteskyldiga till tyske kejsaren.

Haralds giftermål med Tofa måste ha skett under just 960-talet. År 974 omtalas nämligen hans son Sven som ett litet barn. Rimligtvis har Harald redan vid äktenskapet varit kristen med tanke på både hans svärfars trosinställning och dennes furstemakt. Kanske är det i samband med äktenskapet som Harald låter döpa sig. Vintern 958-959 uppförde han den enorma nordhögen i Jelling för att i dess trägravkammare troligtvis begrava sin far eller sin mor. Detta hedniska begravningssätt hade givetvis inte ägt rum om kungen vid den tiden varit döpt. Några år senare, strax efter året 963, lät han kasta upp den södra storhögen i Jelling. Detta arbete innebar en förhöjning av en redan existerande hög. De säkra årtalsuppgifterna från Jelling har man fått utifrån s.k. årsringsdateringar av påträffat virke. Årtalen är viktiga eftersom de anger en bakre tidsgräns för Haralds dop. Den stora runstenen och kyrkan, vilka båda står mellan de två gravhögarna i Jelling, representerar kung Harald som kristen. Runstenens berömda text lyder: ”Harald konung lät göra dessa kummel efter Gorm, fader sin, och efter Tyra, moder sin. Den Harald som vann Danmark alla och Norge och gjorde danerna kristna.”

Harald Blåtand ingick således en allians med obodriternas furste under slutet av 960-talet. Syftet kan knappast ha varit att bekämpa den tyske kejsaren Otto I. Både furst Mistivoj och Harald var trogliga skattekungar under denne. Snarare har samarbetet haft till syfte att försöka säkra Haralds expansionsplaner i Norden och kanske i England. Under 960-talet verkar nämligen kampen om Norge ha blivit aktuell. Adam skriver själv att Harald ”utvidgade sitt maktområde på andra sidan havet till nordmännen och anglerna. I Norge regerade Hakon, och när nordmännen hade avsatt honom med anledning av hans övermodiga uppträdande, återinsatte Harald honom i kraft av sin auktoritet och gjorde honom försonligt inställd till de kristna.”

I Norge hade tidigare Erik Blodyxa härskat. Han tvingades i landsflykt med sin hustru Gunhild och sina många söner. Efter det att Erik stupat i England kom resten av familjen till Harald Blåtand och blev där väl mottagna. En av sönerna, Harald Gråfäll, ska ha blivit knäsatt av kung Harald som tog honom till sin fosterson. Omkring år 960 tog Eriksönerna makten i Norge. Hakon jarl satt vid denna tid som härskare i Trondheim men han fördrevs snart av Eriksönerna. Hakon blev trots detta väl mottagen av Harald i Danmark som troligtvis sett sina intressen i speciellt Vikenområdet, dvs. runt Oslofjorden, hotade av de alltmer mäktiga Eriksönerna. Genom list mördades Harald Gråfäll. Snorre Sturlason berättar att kung Harald sedan samlade sexhundra skepp och seglade till Norge med Hakon jarl. Hakon fick landet, Eriksönerna flydde till Orkneyöarna och Harald seglade sedan hem. Detta ska ha skett omkring år 970.

Samtidigt med kampen mot nordmännen engagerade sig Harald nere i Jyllands gränstrakter i en planerad kamp mot den tyske kejsaren. När Otto I dog år 973 passade danskarna på att göra uppror mot den tyska överhögheten i området. Adam berättar att de vid Hedeby mördat Ottos sändebud och markgreven i staden tillsammans med den där bo-

Den stora runstenen i Jelling i Jylland med den berömda texten som bl.a. berättar om hur kung Harald Blåtand gjorde danerna kristna.

fasta sachsiska kolonin. Thietmar av Merseburg skriver i början av 1000-talet att Otto II år 974 ”ilade till Slesvig (Hedeby) för att angripa det danska upproret. Där erkände han att hans motståndare var kommen honom väpnat före genom att ha besatt den till försvaret av deras land förberedda vallen och dess port, kallad Wieglesdor.” Kung Harald hade satt Hakon jarl med nordmännen till att försvara vallen. Otto II angrep och striden blev häftig. Kampen beskrivs ingående och med troligtvis mycket fantasi av Snorre i Olav Tryggvasons saga. Till slut stod Otto som segrare.

Utgrävningar av den försvarsvall som från staden Hedebys halvkretsvall går vidare västerut har visat att denna varit under uppförande året 968. Kung Harald har således redan några år innan upproret förberett sig på en kamp mot tyskarna, något som blev aktuellt vid tronskiftet mellan Otto I och Otto II. ”I denna kamp”, berättar Adam om kriget år 974, ”kämpade båda parter tappert, men sachsarna vann segern och danskarna drog sig tillbaka till sina skepp.” Fred slöts mellan Otto II och kung Harald. Enligt Snorre passerade Hakon jarl på hemväg till Norge genom Öresund och brände och här-

Modell över vikingaborgen Trelleborg på Själland. Borgen ligger strategiskt på ett näs mellan två åar inte långt från kusten. Utanför själva ringborgen har funnits ett stort antal långhus vilka tolkats som hantverkshus.

jade på båda sidor av sundet. Om uppgiften är sann tyder detta på att Själland och Skåne detta år ännu inte varit en del av kung Haralds rike.

Kejsare Otto II engagerades snart i krig som hotade hans välde på annat håll. Under åren 978-980 bekämpade han Lothar av Frankrike. Därefter flyttade Otto krigsskådeplatsen till Syditalien där han dog år 983. Hans son Otto III var då endast tre år gammal. Vid denna tid bröt det stora slaverupproret ut vid Östersjökusten. Det hela påstås ha varit ett hedniskt motangrepp på de kristna. Nordvästslaverna attackerade och brände Hamburg, de härjade hela Holstein, gick över Elbe och nådde ända fram till Milde. Alla kristna kyrkor förstördes. I Danmark försökte Haralds son Sven Otto ta över regentskapet. Adam skriver: ”Plötsligt igångsattes alltså ett uppror, danerna avsvor sig kristendomen, upphöjde Sven till kung och förklarade Harald krig. … I detta eländiga krig blev Harald och hans anhängare besegrade. Kungen själv sårades och flydde ur striden, gick ombord på ett skepp och lyckades undkomma till det samhälle i slavernas land som kallas Jumne.” Kung Harald dog här av sina sår och fördes, enligt Adam, av sina soldater tillbaka till Danmark där han begrovs i den kyrka i Roskilde som han låtit uppföra till den heliga treenighetens ära.

Trelleborgarna

Sedan länge är ett antal stora, vikingatida ringborgar, s.k. ”trelleborgar”, kända i Danmark. Tidigare ansåg forskarna att borgarna var byggda under Haralds son Sven Tveskäggs tid som träningslä-

ger för hans erövringsfärder till England. Genom årsringsdateringar har man emellertid senare kunnat knyta några av borgarna till åren runt 980 - alltså till Harald Blåtands regenttid. Trelleborg på västra Själland är t.ex. daterad genom bevarat trävirke från bron över den yttre graven men också av virke från en sekundär, andra palissad i den inre vallen. Detta virke höggs mellan juli 980 och maj 981. Arkeologen Kim Nyborg vid Trelleborg har dessutom nyligen meddelat författaren att ett i Tudeå i anslutning till borgen framgrävt fynd preliminärt kunnat dateras till året 978.

Under senare år har också två ringborgar lokaliserats i Skåne, en i Trelleborg och den andra i Borgeby vid Löddeköpinge. Men som författaren ska visa har det troligtvis funnits betydligt fler. Låt mig emellertid få börja med en kortare beskrivning av de borgar som redan är kända.

Kända Trelleborgar i Danmark

Kung Haralds ringborgar har varit monumentala försvarsverk anpassade för garnisoner. De är stora, cirkelformade anläggningar bestående av höga jordvallar som i fronten försetts med kraftiga ekpalissader. Entrén utgörs av fyra portar, riktade åt norr, öster, söder och väster. Portarna har lett in till två huvudgator, lagda vinkelrät mot varandra. Utmed gatorna fanns större långhus grupperade som fyrkantiga gårdar med vardera fyra hus vilka bildat en kvadratisk gårdsenhet.

Vikingaborgen Fyrkat i Jylland. Stolparna till de forna långhusen är markerade med betongfundament.

Dessa ringborgar ligger strategiskt i det danska landskapet med direkt närhet till de dåtida centralbygderna. Jämför man med författarens kyrkotäthetskarta på sidan 26 kan noteras att samtliga borgar till synes medvetet blivit placerade i de dåtida centralbygdernas ytterområden, i gränszonen mellan bygd och hav. De sedan länge kända trelleborgarna är Trelleborg på västra Själland, Nonnebakken vid Odense på Fyn, Fyrkat i norra Jylland och Aggersborg vid Limfjorden. Den sistnämnda skiljer sig markant från de övriga genom sin väldiga areal. Antagligen beror detta på denna borgs viktiga position som flottbas för kung Harald Blåtands kontakter västerut och norrut.

En trolig datering av den själländska Trelleborgs etablering ligger enligt senaste forskning runt år 975. I sitt äldsta skede har borgen haft 16 långhus innanför vallen och endast två utanför. Dessa två har senare utökats till 15 stycken. Borgen har trots sin storlek antagligen endast existerat ett tiotal år. Utanför vallens östra port har påträffats ett gravfält med kristna gravar. Inte mindre än 157 människor har hunnit begravas här under borgens brukningstid. Åldern för merparten av de döda verkar ha varit relativt låg - mellan 20 och 35 år. Av de 18 skelett som man kunnat könsbestämma är endast fyra kvinnor. Allt stämmer således väl in på en dåtida garnison av soldater.

På Fyn ligger direkt söder om Odense medeltida stadskärna den s.k. Nonnebacken. Rester efter en ringvall med omgivande grav har påträffats. Anläggningen finns år 1593 medtagen på en skiss. En dendrodatering av ett ekstycke som påträffats i graven anger tiden till efter ca 980. Spår av några garnisonshus saknas ännu. Direkt öster om vallen har legat en kyrka vilket framgår av påträffade gravar.

Ett rekonstruerat långhus från vikingaborgen Fyrkat i Jylland.

Ringborgen Fyrkat ligger norr om Århus i nordöstra Jylland. Fyrkat minner mycket om Trelleborg på Själland men saknar dess förborg. 16 hus har bildat fyra gårdsenheter innanför vallen. Genom årsringsdatering kan borgen bestämmas till mitten eller slutet av 970-talet. Någon kyrka eller kristen begravningsplats utanför borgen är inte känd. Några arkeologiska undersökningar har dock inte företagits utanför själva borgområdet.

Vid Limfjorden, på dess norra strand, ligger en väldig borganläggning, Aggersborg. Jag minns fortfarande min enorma förundran när jag första gången besökte platsen. På en jämn sluttning ner mot fjorden, som löper i väster – öster, har denna ”stad” en gång existerat. Vilket annat begrepp än ”stad” kan man använda? Diametern på borgen har varit 240 meter. Innanför vallen har det funnits 48 långhus fördelade på 12 stora gårdskvadrater. Strax utanför den norra porten ligger fortfarande en stenkyrka från 1100-talet. Med stor sannolikhet har denna kyrka haft en föregångare av trä på samma plats.

Trelleborgar i Skåne

Länge trodde man att det inte fanns några av Harald Blåtands ringborgar i Skåne. Den kulturbarriär som den svenske kungen Karl X Gustaf vid erövringen av Skåne år 1658 skapade genom Öresund fungerade ypperligt in i modern tid. Fram till sent 1900-tal har det forna Danmark öster om Öresund till synes knappast existerat inom dansk historieforskning. Detta är mycket märkligt eftersom det är ett känt faktum att Skåne redan för tusen år sedan har varit en av de bördigaste och folktätaste regionerna i Norden. Att döma av åtminstone Ottars berättelse inför den engelske kungen på 870-talet räknades då Skåne in i begreppet Danmark. Å andra sidan har i svensk forskning all dansk historia som rört Skåne behandlats ytterst spartanskt. Detta framkom inte minst så sent som året 1988, när det mitt inne i den skånska staden Trelleborg plötsligt dök upp rester efter en trelleborg .

Det var under en exploateringsgrävning som arkeologer med stor entusiasm under Bengt Jacobssons ledning kunde frilägga det som snart skulle visa sig vara en stor vikingatida ringborg inne i staden. Med spänning kunde författaren själv följa hur man behandlade detta ärende av svenska myndigheter. Vid den tiden hade det danska intresset för Skåne precis börjat öka; danskarna uppmärksammade därför i hög grad det unika fyndet. Det svenska rikets antikariska myndighet i Stockholm var däremot närmast totalt oförstående för värdet av detta fynd. Speciellt framhävdes denna ovilja när lokala krafter ville att man skulle rekonstruera en del av borgen för att visa stadens, genom utgrävningen, fullständigt unika, dokumenterade ursprung.

- ”Några trelleborgar existerar inte i Sverige”, kommer jag ihåg att en av många kommentarer löd. Jag minns det fortfarande med stor portion ilska. Så sent hade man alltså ingen som helst förståelse för det faktum att Skåne faktiskt ända fram till år 1658 varit danskt riksområde. Insikten fanns varken hos antikvariska myndigheter, skolverk eller turistinformation.

För författaren kom dock inte upptäckten av borgen i Trelleborg som någon överraskning. Min kontakt med den kontroversielle men skicklige forskaren Rikard Holmberg under 1970-talet hade nämligen satt sina spår. Rikard framlade i sin doktorsavhandling för första gången spåren som pekade på en trelleborg i Borgeby vid Löddeköpinge men han menade också att det borde ha funnits en liknande borg i staden Trelleborg. Denna teori passade väl

Karta över den vikingatida ringborgen i skånska Trelleborg. Svart markering visar säkert belagda delar av ringborgen. Röda punkter anger fynd av vikingatida bebyggelse. Notera att Östersjöns vattenyta för tusen år sedan låg högre än i dag.

till min senare uppställda kyrkotäthetskarta. Med det speciella läge som trelleborgarna uppvisade i förhållande till centralbygderna var det nämligen två områden i Skåne som direkt passade in i bilden, Trelleborg och Borgeby vid Löddeköpinge.

Borgen i skånska Trelleborg

Grundandet av Trelleborg som stad måste gå tillbaka till åtminstone början av 1200-talet. Den medeltida stadskyrkan i tegel hade nämligen speciella valvkonsoler som kan dateras till denna tid. Vid undersökningen av den närliggande Maglarps kyrka har det visat sig att man vid tillverkningen av denna kyrkas äldsta del från ca 1200, dvs. absiden, använt sig av chamotte när man blandat samman tegelstenarnas lera. Man har helt enkelt haft tillgång till en stor mängd tegelkross som man magrat leran med. Eftersom chamotten endast finns i teglet till den äldsta byggnadsdelen i Maglarps kyrka visar detta att teglet måste ha tagits från ett större tegelbygge, troligtvis stadskyrkan i Trelleborg. Kyrkorna i de medeltida grannbyarna runt själva Trelleborg är också alla uppförda av tegel till skillnad från de andra kyrkorna på Söderslätt. Detta visar att en större byggnadshytta ca 1200 funnits i Trelleborg.

Den äldsta bebyggelsen i Trelleborg sträcker sig emellertid bortom stadsgrundandet. Utmed den for-

na strandlinjen har arkeologerna på ett långsmalt område i flera omgångar hittat spår av bebyggelse från vikingatiden. Här finns både rester efter s.k. kulturlager såväl som grophus. Inga långhus har påträffats varför bilden är otydlig om av vad som egentligen en gång i tiden utspelats på detta strandområde. Kanske har det här funnits en säsongsmässig marknadsplats, kanske låg här en mera permanent bosättning.

Det var strax norr om detta strandområde och direkt väster om stadskyrkan som resterna efter den vikingatida ringborgen avtäcktes. Borgvallen och den utanför liggande torrgraven kunde följas utmed hela sin västra hälft medan smärre undersökningar i öster gav säkra belägg på vallens totala utsträckning. Tre av borgens fyra portöppningar kunde dokumenteras. Dessa låg i väster, norr och öster. Inne i själva borgen fanns medeltida lämningar men inga spår efter de för kung Haralds ringborgar så traditionella långhusen. Det ska också noteras att borgen i sin runda planform varit något utdragen i väst-östlig riktning, alltså inte helt så strikt geometriskt uppbyggd som t.ex. Trelleborg på Själland. Att cirkelformen har varit det man eftersträvat är dock höjt över alla tvivel.

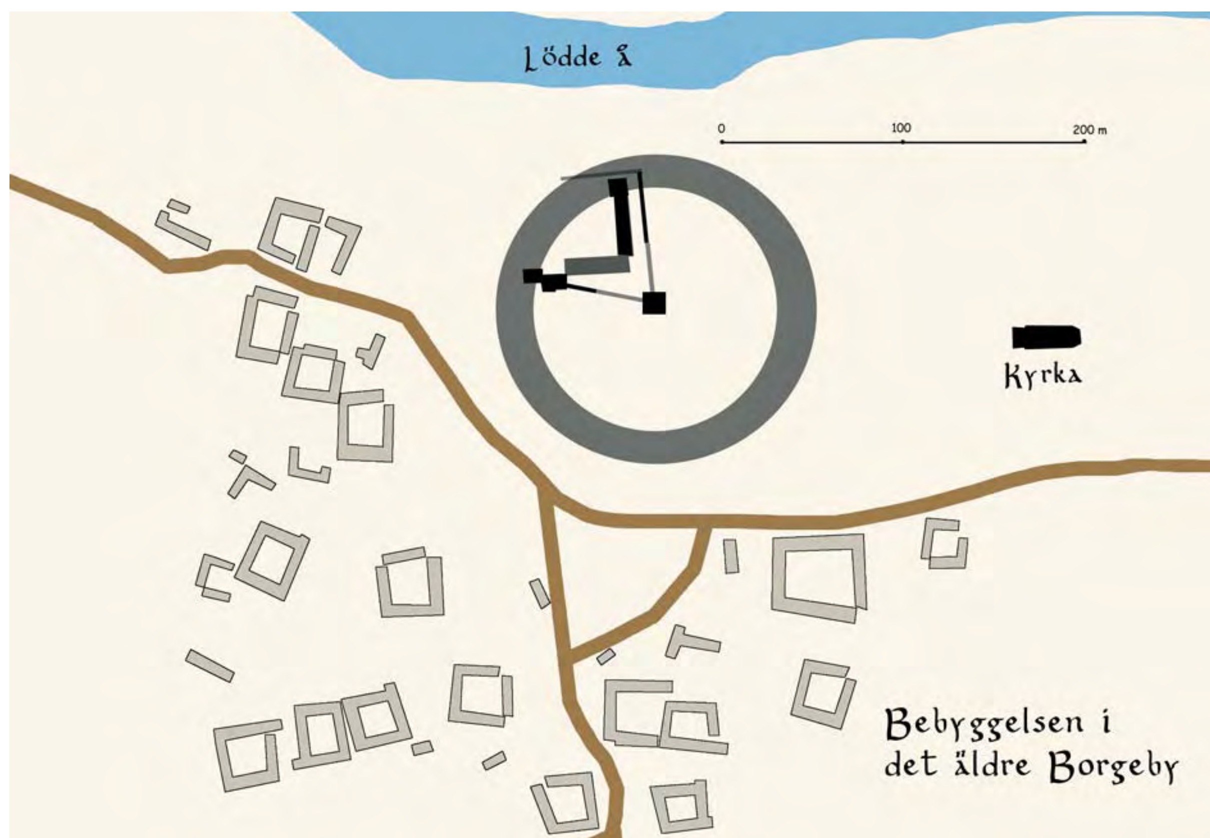
På vissa partier kvarstod borgvallen till nästan en meters höjd. Arkeologerna kunde avslöja att borgen byggts upp under två olika tillfällen, troligtvis nära varandra i tid. Först har man anlagt en betydligt smalare och lägre vall än den senare befästningen. På krönet har det stått en palissad. Utsidan av vallen har täckts av liggande plankor vilka förankrats i ett grävt dike. Spåren efter de förmultnade plankorna i diket var mycket tydliga. De har lutat 60 grader vilket alltså också anger vallens lutning. Genom att täcka vallfronten med släthuggna plankor hindrade man jord från att rasa ner men man gjorde det också svårare för en angripare att ta sig uppför lutningen.

När den första ringvallen stått klar utökade man denna genom att bredda och höja vallen. Nu byggdes en vertikal front, bestående av kluvna ekstockar vilka ställdes i en grävd ränna i marken. Bredden på denna uppgick till ca 80 cm. Strax utanför fanns ytterligare en ränna med nedsatta, kluvna stockar. Dessa lutade 60 grader och har alltså fungerat som ett stöd mot den vertikala träväggen, antagligen för att hindra jordtrycket från att pressa ut träväggen.

Något som är tämligen obegripligt är avsaknaden av stolpgrävda långhus inne på borggårdsområdet. Om man nu först byggt en cirkelrund försvarsvall och därefter kraftigt utvidgat denna måste det

Den rekonstruerade västra borgporten i Trelleborg.

Karta över Borgeby med den vikingatida ringborgen utmärkt. Medeltida byggnader är svartmarkerade. Bondgårdarnas placering är hämtade från en 1700-tals karta.

rimligtvis ha funnits hus tillhörande åtminstone den första borgetappen. Då spår efter dessa saknas kan förklaringen eventuellet vara den att man har använt sig av hus på träsyll. Sådana lämnar knappast några spår efter sig. Tyvärr fanns inget trä bevarat varför en närmare datering av borgen inte har varit möjlig att göra. Ett antal C14-prover anger dock den sannolika åldern till runt åren 974-980. Det finns alltså egentligen inget som motsäger att vi här står inför en av kung Harald Blåtand ringborgar. Borgen måste i så fall ha uppförts i samband med hans erövring av Skåne.

Borgeby

Borgeby ligger på södra sidan av Lödde å. Åslänten bildar här en hög brant och sett från åfåran ligger platsen mycket strategiskt i terrängen. Väl synligt på andra sidan ån ligger det Löddeköpinge och den åker där den äldsta kristna kyrkogården påträffats. I dag domineras Borgeby helt av den medeltida slottsmiljön där porttornet med sidobyggnad går tillbaka till 1200-talet, borgkapellet och borgtornet till 1400-talet och huvudbyggnaden till mitten av 1500-talet. En större medeltida stenlänga i öster revs på 1800-talet. Redan på 1700-talet igenfylldes den

djupa vallgrav som omgett denna medeltida anläggning. Utanför vallgraven har utmed borgens västra sida en hålväg lett ner till ån. Det kan således misstänkas att det i borgens skugga sedan urgammal tid funnits ett färjeställe över den breda och djupa ån.

Redan i sin doktorsavhandling året 1977 framkastade Rikard Holmberg teorin om en ”trelleborg” i Borgeby. Själv fick jag som ledamot i Borgebystiftelsen under många år själv anledning att diskutera denna teori och arkeologiskt också söka Borgebys rötter tillsammans med stiftelseordföranden Anders W. Mårtensson. Utgrävningar genomfördes också på och utanför borggårdsplatån i syfte att påvisa borgens äldsta faser varvid nytt, spännande material grävdes fram. Anders stora och djupa kunskaper, som han förvärvat som ansvarig för Lunda-arkeologin under många år, kom väl till pass.

Den första utgrävningen år 1984 visade att själva borgplatån täcktes av tjocka kulturlager och att borgens historia har sina rötter bortom 1200-talet. Grunden till en numera riven försvarsmur i tegel på en meters bredd visar att muren en gång löpt från porthuset ut till ett stort stentorn i den medeltida borgens sydöstra hörn. Grunden för detta torn hade påträffats redan under 1960-talet vid en ledningsgrävning. En enorm stenpackning ska då ha försvårat

Det medeltida Borgeby. I gaveln till höger finns spår efter en hög försvarsmur som anslutit till huset.

Ett sökschakt genom den utplöjda vikingatida försvarsvallen i Borgeby. Rester efter den forna vallen och vallgraven avtecknar sig i schaktkanterna.

grävningsarbetet. Tyvärr var inga arkeologer på plats den gången men tornläget är känt. Tegelmuren mellan det försvunna tornet och porthuset har varit närmare elva meter hög, att döma efter de avhuggna tegelstenar som fortfarande är synliga i porthusets östra vägg. Under en senare utgrävning kunde grunden till denna mur, märkligt nog placerad mitt i den medeltida vallgraven, följas från det rivna stentornet mot ravinkanten i norr, se sidan 96. Marksonderingar visade också att muren löpt utmed ravinkanten i norr.

År 1993 initierade stiftelsen en utgrävning på den plats där den forna östra medeltidslängan stått. I kulturlagren under denna hittades rester efter en guldsmedsverkstad. Verkstaden verkar ha använts under slutet av 900-talet. Smyckena som tillverkats på platsen har varit av en mycket exklusive sort och i en stil som endast använts av stormännen, troligtvis de som stod Harald Blåtand nära. Trots att en ytterst liten yta undersöktes finns alltså säkra belägg på att Borgeby under slutet av 900-talet varit en mycket betydande plats.

Resterna efter den utplöjda ringvall som Rikard Holmberg upptäckte har endast bevarats i sin sydöstra fjärdedel. Resterande vallpartier har tyvärr bli-

Skulptur på en återanvänd kvadersten från det troliga centraltornet i Borgeby.

vit bortschaktade när den medeltida och eftermedeltida borgen kom till. År 1998 skar man med ett långt sökschakt genom den kvarvarande vallen . På detta sätt kunde vallens historia tydligt avläsas i schaktväggarnas olika lagerbildningar. En första vall har varit relativt smal och den har haft en framförliggande torrgrav. Efter en tid har vallen byggts på med jordmassor som hämtats från en betydligt bredare och djupare torrgrav. De två etapperna i borgens äldsta historia stämmer således väl med den bild som man har från Trelleborg vid Skånes sydkust. Till skillnad från Trelleborg har Borgeby dock fortsatt att användas som borg efter Harald Blåtands tid. Fundamentet till det minst elva meter höga stentornet är nämligen placerat mitt i cirkelborgen. Författaren har rekonstruerat detta torn som ett kvadratiskt stentorn. Antagligen revs tornet efter det att borgen angripits av svenskarna år 1452 men dess stenkvadrar återanvändes senare i de efter attacken uppförda slottsbyggnaderna. Bl.a. finns en hörnkvader bevarad med ett uthugget manshuvud i en stil som mycket väl kan placeras i sent 1000-tal - tidigt 1100-tal.

Finns det fler trelleborgar?

När det nu dykt upp två helt säkra vikingatida ringborgar i Skåne är frågan berättigad om det i det dåtida Danmark inte funnits fler. För att hitta dessa måste vi emellertid veta vad det är för spår vi söker efter. Vilka särdrag utmärker Harald Blåtands ringborgar? Måtten ligger i diameter på mellan 125 - 155 meter, undantaget Aggerborg som ju haft en alldeles speciell strategisk funktion. En ringborg ska dessutom ha en kraftig jordvall med framförliggande torrgrav. Den ska ha fyra portar symmetriskt placerade i norr, öster, söder och väster samt två korsande huvudgator. Borgen ska också ligga nära ett större vattendrag. Ett annat viktigt kriterium, som tidigare forskare inte till fullo uppmärksammat, är att det utanför en av portarna ska finnas en kyrka. Denna kyrka har utan tvekan spelat en viktig roll tillsammans med själva borgen.

Låt oss nu gå ut och söka efter fler trelleborgar i det område som Harald Blåtand lade under sig när han skapade sitt sammanhängande danska rike. Resultaten blir en helt ny hypotetisk bild av trelleborgsfenomenet. De ska givetvis tas just som de hypoteser de är och inte som givna sanningar. Först när nytt arkeologiskt material kommer in kan bilden säkerställas. Men det är ju också detta som är det inspirerande med forskning. Att sammanfoga både nya och gamla fakta till en ny historisk tolkning av den dåtida verkligheten.

Roskilde

Osökt måste man, i belysning av de två borgarna i Skåne, fråga sig varför det endast skulle ha funnits en ringborg på det rika Själland? Om vi utgår från författarens kyrkotäthetskarta bör t.ex. en ringborg ha legat vid Roskilde. Det är inte omöjligt att så just har varit fallet. Danska forskare har framfört teorin om en ringborg i staden, en stad som ju är känd sedan Harald Blåtands tid. Adam av Bremen omtalade att Harald Blåtands lik fördes till staden Roskilde till den kyrka han själv hade låtit bygga till ära för den heliga trefaldigheten. Ska man strikt utgå från denna källa, frågan har t.ex. väckts om Harald verkligen ligger i Roskilde, är det troligtvis föregångaren till domkyrkan som åsyftas som gravplats. Det ligger då nära till hand att tänka sig ringborgen i anslutning till domkyrkan uppe på själva domkyrkoberget.

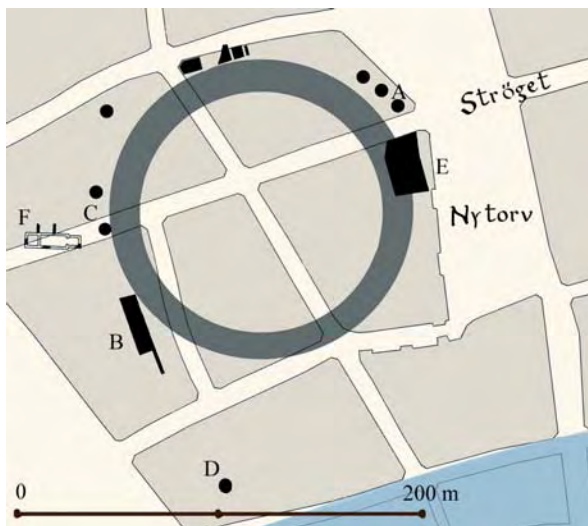
Ett annat tänkbart läge är emellertid S:t Jörgensberget direkt ovanför hamnen. Här ligger S:t Clemens kyrka. I dess direkta närhet bildar terrängen

S:t Clemens kyrka i Roskilde ligger strax ovanför hamnen. De äldsta delarna av den nuvarande kyrkan har kunnat dateras till vikingatiden.

en större, högt belägen platå - en tänkbar plats för Haralds ringborg. Kyrkan är från ca 1080 men har haft en föregångare som genom myntfynd daterats till ca 1030. Vid utgrävningar i kyrkan har man dock inte kunnat påvisa någon äldre stavkyrka på platsen. Skyddshelgonet S:t Clemens är emellertid intressant i detta sammanhang eftersom Clemensdyrkan och den tidiga danska kungamakten måste ha haft en nära samband.

För att bättre förstå S:t Clemenskulten måste vi kasta blickarna mot sydost. Påven Clemens ska ha dött martyrdöden på Krim år 101 e.Kr. Snart kom han att betraktas som den ryska och den slaviska kyrkans skyddshelgon. I Ryssland finns således ett flertal Clemenskyrkor. I Straja Ladoga, nordbornas Aldeigjuborg, låg t.ex. en S:t Clemenskyrka omedelbart nedanför den medeltida borgen. Thietmar av Merseburg berättar att år 1015 blev storfurst Vladimir den helige begravd i en sarkofag i mittpartiet av S:t Clemens kyrka i den då av vikingar välbesökta staden Kiev. Denna kyrka är troligtvis identisk med den senare omtalade Tiondekyrkan som man vet att storfursten själv lät uppföra åren 991-996. I Kiev förvarades också S:t Clemens huvud som en dyrbar, helig relik.

Karta över det centrala Köpenhamn med utgrävningar som indikerar förekomsten av en vikingatida ringborg.

Professor Erik Cinthio, vilken författaren hade som inspirerande lärare i medeltidsarkeologi under 1970-talet, har närmare undersökt förekomsten av Clemenskyrkor i Norden. Han har kunnat konstatera att alla dessa kyrkor går tillbaka till slutet av vikingatiden och att de varit knutna till kungamakten. Alla ligger vid kusten, undantaget Clemenskyrkan i Lund, och de ligger alla på platser som senare skulle bli huvudorter i sina respektive områden. Dock har de inte placerats centralt utan lite utanför själva tätortens centrum. Ingen av dessa kyrkor har haft rangen som biskopskyrka vilket stärker teorin om att kungen haft patronatsrätten. S:t Clemenskyrkorna i Norden är grundade under troligtvis endast en regents tid vid makten. Helgonet skulle alltså vara speciellt utvalt av denne. Även om Erik Cinthio placerar tidpunkten in i 1000-talet menar författaren att inget motsäger en tidpunkt som har samröre med just Harald Blåtands kristning av Danmark i slutet av 900-talet. Till kriterierna för en vikingatida ringborg ovan borde man hypotetiskt därför kunna lägga kyrkor som man vet är helgade till S:t Clemens.

Köpenhamn

På Själland kan det ha funnits ytterligare en vikingatida ringborg. Jag talar om föregångaren till det som skulle bli Köpenhamn. Sedan mycket länge har en äldre befästning varit känd mitt inne i det centrala Köpenhamn. Denna har tolkats som en försvarsvall kring den äldsta stadsbildningen. Arkeologen Bi Skaarup publicerade år 1989 sina funderingar över en äldre vallgrav inne vid Ströget under titeln ”Mölleränna eller vallgrav”. Här är ett sammandrag av hennes genomgång av det arkeologiska materialet:

I Köpenhamn bodde i början av 1900-talet två män som hade en annorlunda hobby, nämligen att kika ner i avloppsschakt och i gropar för nybyggen inom den då i kraftig förändring stadda staden. Den ene hette Hans Nielsen Rosenkjær och var kommunlärare, den andre var Holger Utke Ramsing, till yrket kapten, senare generalmajor. Nu stod dessa män inte passivt och såg på när schaktningarna skedde inne i stadens centrum. Nej, de var i allra högsta grad också verksamma med att dokumentera de intressanta jordlager och historiska lämningar som kom i dagen. Tack vare lärarens och militärens insatser har vi idag en ovärderlig kunskap om det äldsta Köpenhamn.

Tidigt, redan år 1905, fann Rosenkjær en i den naturliga markytan nedgrävd ränna som varit ca en meter djup (A). Ett år senare frilades en lång sträcka av den igenfyllda rännan. Denna var åtta meter bred och ca 1,60 meter djup (B). Arbetet gjordes av Ramsing som sedan bokstavligt talat under många år kom att jaga denna ränna. Åren 1906-1907 upp-

Den vikingatida ringborgen i Köpenhamn. Med brunt har angetts medeltida kyrkor i staden. Den forna strandlinjen är också markerad.

mättes den norra delen av rännan utmed Vestergade (C) och ett år senare återfanns rännans avslutning mot söder (D). En mycket viktig utgrävning gjordes året 1909 i samband med nybebyggelsen utmed Nytorv. En ca åtta meter bred, igenfylld ränna påträffades vilken löpte i nord-sydlig riktning. Direkt väster om denna låg en ca tio meter bred, uppkastad jordvall som bevarats till en höjd av en dryg meter (E). Denna utgrävning visade att ”rännan” i själva verket var en vallgrav och att de uppgrävda massorna lagts i en försvarsvall. Tyvärr är detta den enda grävning där vallen med säkerhet dokumenterats. Som framgår av kartan har emellertid denna vallgrav kunnat fastställas på ett så stort antal platser att det område som vallen en gång inhägnat i dag är väl känt. Den nordöstra vallsträckningen finns dessutom fortfarande markerad i stadsbilden i form av en svängd gatusträckning.

Ute i Fredriksbergsgatan, dvs. i våra dagars Ströget, påträffade Rosenkjær rester efter S:t Clemenskyrkan med en hel del av de tillhörande gravarna (F). Denna kyrka nedbröts efter reformationen i början av 1500-talet. Kyrkan hade under medeltiden varit uppförd av tegel men den har haft en föregångare i trä. Läget i förhållande till den äldsta vallanläggningen har förbryllat forskarna. Dessa utgick ju ifrån att den äldsta staden legat innanför vallgraven och vallen. Varför låg Köpenhamns äldsta kyrka då utanför bebyggelsen? Dateringen av kyrkan hade Ramsing kunnat erhålla genom ett gammalt kulturlager som låg direkt på den naturliga markytan, ett lager som helt saknade tegelflis. Alltså borde det vara äldre än mitten av 1100-talet då tegeltekniken infördes i Norden. Detta tidiga jordlager fanns endast kring Clemenskyrkan och inne i den av vallgraven inhägnade ytan.

När Bi Skaarup år 1989 publicerade kartan över hur vallgraven en gång löpt konstaterade hon också att ”vall och vallgrav måste ha omgett den tidiga bebyggelsen på platsen”. Det hela var ju logiskt och därför låg denna karta länge och så att säga tog upp plats i mitt huvud. Huvudet är en bra lagringsplats. Det känns nämligen alltid så fantastiskt att kunna återkalla historiska kartbilder när man av en tillfällighet befinner sig på en intressant plats. Men när det gäller fallet Köpenhamn var det något som inte stämde. Det var en dag i slutet av 1990-talet, när jag halvsprang från Hovedbangården genom Ströget för att försöka nå en bokad flygbåt, som det plötsligt slog mig vad som var fel.

Den gatusträckning som är mest känd av alla svenskar är just Ströget, denna långa gågata genom det medeltida Köpenhamn. När jag nu hade ilat från Rådhusplatsen kom jag snabbt fram till ljussignalerna på Nytorv. Hindrad av rödljuset återkallades kartan över den äldsta, hästskoformade vallgraven och förbluffad stirrade jag tillbaka mot Rådhusplatsen. Inte kunde man väl få plats med det äldsta Köpenhamn inom en så ynkligt liten yta? Att hinna med flygbåten var plötsligt inte längre intressant!

I den moderna litteraturen om Köpenhamn omtalas hela tiden detta vallomgärdade område som om det skulle ha avgränsat den äldsta stadsliknande bebyggelsen. Så kan det inte ha varit, arealen är alldeles för liten. Med de numera säkra vikingatida borgbeläggen från skånska Trelleborg och Borgeby i åtanke är det i stället logiskt att jämföra Köpenhamns äldsta befästning med dessa. Och se, då faller många pusselbitar på plats. Ringborgen i skånska Trelleborg har skalenligt utlagts över här redovisade utgrävningskarta för Köpenhamns äldsta bebyggelse. Det visar sig då att Köpenhamnsanläggningen t.o.m. har varit mindre, räknat i väst-östlig längd, än den skånska borgen! I Köpenhamn är det

Ströget i Köpenhamn sett mot platsen för borganläggningen. Notera hur husraden är avrundad åt höger.

i huvudsak vallgraven som dokumenterats, vallen har som nämnts endast kunnat påvisas vid ett mindre utgrävningsparti. Vi vet alltså inte vilken form denna vall bildat. Att vallgraven i sin södra del inte haft formen av en cirkel framstår klart men även i Trelleborg kunde man påvisa att vallgraven i strandpartiet avviker från cirkelsymmetrin.

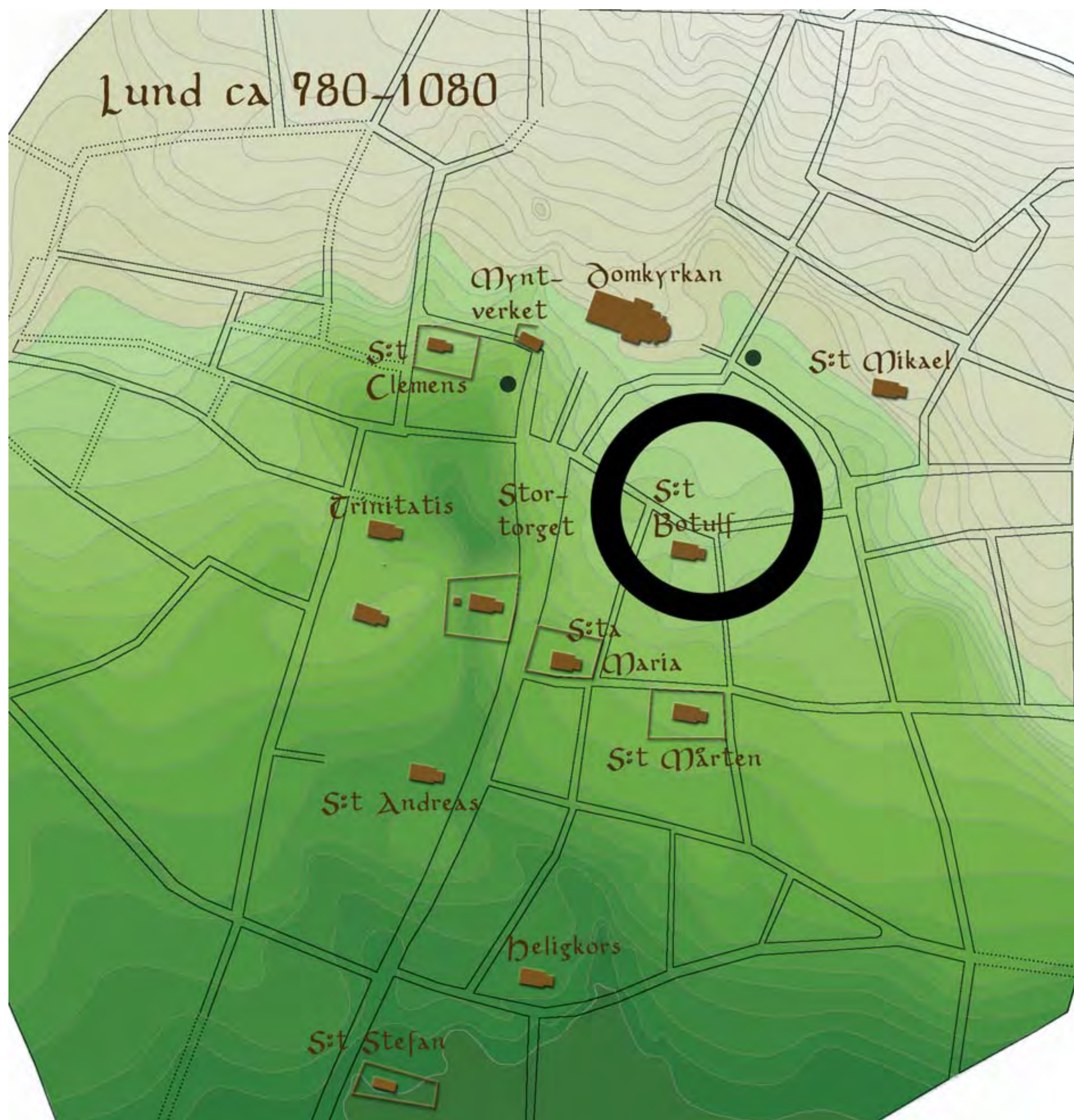
Vad det gäller kriteriet för de vikingatida ringborgarna med korsande vägar i de fyra väderstrecken passar detta väl in på förhållandena i Köpenhamn. Dagens gatunät är tillkommet efter den katastrofala branden år 1728 men genom äldre kartor och utgrävningar kan konstateras att en väst-östlig gata i den rekonstruerade cirkelns mittpunkt mött en på 1700-talet fortfarande existerande gata som löpt i nord-sydlig riktning. Gatans äldre fortsättning åt norr finns också antydd i det arkeologiska materialet. På platsen för borgen har det också, innan denna uppfördes, funnits någon form av äldre bebyggelse. Detta mönster stämmer väl med övriga ringborgsfynd, t.ex. i Aggersborg, själländska Trelleborg och skånska Trelleborg.

Direkt utanför ringvallens tänkbara västra portläge har en tidig S:t Clemenskyrka varit uppförd. Utgrävaren Rosenkjær kunde år 1906 konstatera att den medeltida kyrkan haft ett grundfundament av stora granitstenar. Mellan grundstenarna återfanns i ett parti med ca 4 fots mellanrum ”3 svære Egepæle rammet ned i Leret. De hade raget godt 1 Fod op over Muldlagret, og de var flade foroven. De var aabenbart ældre end Granitfundamenterne, saa de har sikkert baaret en ældre Træbygning.” I senare litteratur har tanken på rester efter en träkyrka dock helt bortförklarats. Någon menar att det skulle röra sig om rester efter byggnadsställningar, andra att det kan ha varit frågan om en synlig stolpkonstruktion inne i tegelmurverket. Detta är i sanning några svårsmälta förklaringar, helt enkelt därför att inga sådana medeltida konstruktioner är kända från annat håll. Det faktum att de kraftiga trästolparna under mark stått mellan stora grundstenar pekar otvetydigt på att de är rester efter en äldre kyrkobyggnad. Clemenskyrkan har alltså från början varit en träkyrka. I den moderna Köpenhamnsforskningen har man förvånat sig över att denna kyrka legat utanför ”stadsvallen”. Sett med ringborgsteorin för ögonen är det däremot fullt logiskt att så skulle ha varit fallet.

Lund

Arkeologer har kunnat fastställa att den stora järnåldersbebyggelsen i Uppåkra existerat fram till slutet av 900-talet. Allt tyder på att det är Harald Blåtand som stått bakom nedläggningen i samband med att han etablerat en ny stad på den andra sidan av Höje å, endast ca fem kilometer norr om Uppåkra. Om nu Harald Blåtand grundat Lund i samband med att han ”vann Danmark” borde en garnisonsborg ha varit det första han uppförde på platsen. Var har denna i så fall legat? Av hävd har diskussionerna om en borg i Lund kretsat kring domkyrkan och dess omedelbara närhet. Rikard Holmberg rekonstruerade t.ex. en hypotetisk, åttakantig borg runt själva domkyrkan. Ibland spelar emellertid ödet en avgörande roll när nya teorier ser dagens ljus. En sådan hände sommaren 2002.

Under ett internationellt möte med deltagare från det stora EU-projektet ”Destination Viking - Living history” ledde författaren en exkursion till bl.a. de skånska ringborgarna i Trelleborg och Borgeby. Den nya teorin om en trelleborg inne i Köpenhamn samt den eventuella kopplingen till Clemenskyrkorna redovisades. Under ett besök på Kulturen i Lund uppmärksammade arkeologen Kim Nyborg från Trelleborg på Själland en detalj i en modell över det äldsta

Karta över Lund med den ursprungliga topografin inlagd. Ju mörkare gröna partier desto låglänтare områden. De äldsta träkyrkorna är markerade. Storleken på ringborgen i Borgeby är inlagd med svart på kartan. Notera hur gatusträckningen norr om den tänkta borgplatsen bildar en halvbåge.

Stortorget i Lund sett från söder. Den ursprungliga topografin har sluttat brant åt vänster. Utmed torgets högra sida låg eventuellt en vikingatida ringborg.

Lund. Gatunätet sydost om domkyrkan bildar här samma halvbågeform som finns i Köpenhamn. Var det inte troligt att vi också här stod inför spåren efter en trelleborg?

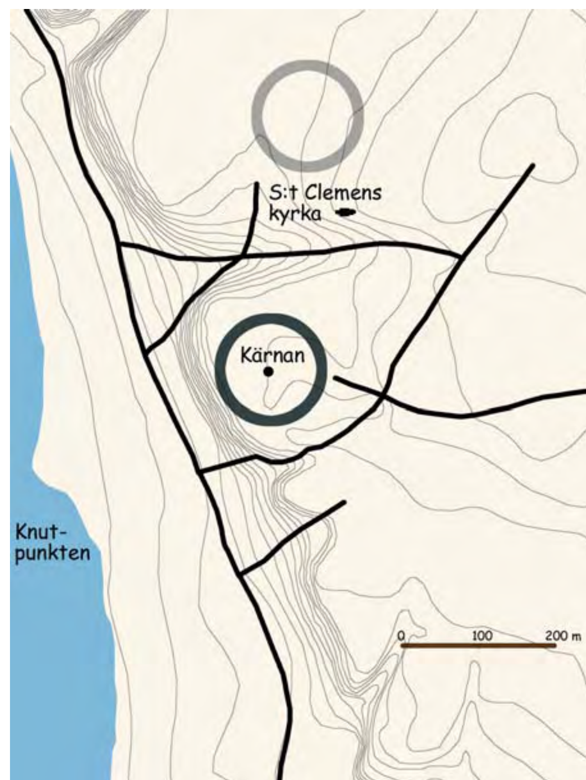
Om man skalenligt lägger ut omfånget av ringborgen från Borgeby över en Lundakarta blir bilden den som visas på kartan på föregående sida. Diametern på den halvbågformiga gatusträckningen stämmer ytterst väl med volymen på Borgebyborgen. På kartan är också inlagd den ursprungliga marktopografin i det medeltida Lund. Det är frapperande hur väl denna passar in på en tänkbar ringborg i just området öster om Stortorget. Lund ligger ju på en mycket kraftig sluttning i nord-sydlig riktning. Exakt på den eventuella ringborgens plats bildar emellertid ursprungstopografin en utskjutande platå. Väster om ringborgen fanns en gång en markant sankmarkssvacka och mellan denna och platån återfinner vi det medeltida torget.

Även det dåtida gatunätet verkar ha bildat en viktig knutpunkt i den tänkbara borgens mittparti. Norrifrån löper en gammal landsväg direkt an mot ringvallen. Det kan noteras att man vid utgrävningar direkt invid detta tänkta, norra portläge har påträffat en silverskatt från ca 990, ett av Lunds äldsta arkeologiska fynd. Åt söder är den nord - sydliga vägsträckningen numera uppdelad i två parallella gator. I väster - öster skär en äldre gata borgcirkelns

mittparti. Denna förbindelseväg bildar den urgamla landsvägen från kusten vidare in mot Dalby.

Enligt de uppställda kriterierna för en trelleborg ska det, förutom cirkelformen, de fyra portlägen i fyra väderstreck samt korsande huvudgator även finnas en kyrka i direkt anslutning till området direkt utanför en av portarna. Så är fallet i Lund. Utanför den eventuella ringborgens västra portläge ligger nämligen S:t Clemens kyrka direkt norr om den troliga landsvägen. I direkt anslutning till denna kyrka fanns fram till 1370-talet ett stort kungligt markområde på vilken kungsgården legat. En dendrodatering från detta område pekar preliminärt på en bebyggelse från år 985. Det kan i detta sammanhang också vara intressant att konstatera att S:t Clemens kyrka är den enda av Lunds 22 medeltida sockenkyrkor som har haft kunglig patronatsrätt. Denna kungliga rätt omtalas år 1526. Så sent som året 1541 donerades kyrkan av kungen till staden för att det på kyrkotomten i stället skulle uppföras ett nytt rådhus.

Ett förslag till rekonstruktion av den äldsta stadssituationen skulle bli denna. Harald Blåtand har med maktanspråk lagt under sig delar av Skåne. Han reducerar Uppåkras makt och tvingar befolkningen att skapa en ny handelsplats norr om Höje å på ett område väl lämpat för en ringborg. Området genomflyts av ett antal smärre färskvattenflöden vilket varit en förutsättning för en större bosättning. Direkt utanför det västra portläget skapas ett torg vilket i norr slutar mot en befintlig landsväg. Väster om torget finns ett större sankmarksområde. Norr om torget anläggs den första kristna kyrkan, S:t Clemens, som garnisonskyrka. Efter det att borgen tjänat ut, vilket bör ha skett relativt snabbt att döma av förhållandena i andra ringborgar, har kungamakten byggt en kungsgård i anslutning till kyrkan.

Nivåkarta över Helsingborg med storleken på borgen i skånska Trelleborg inlagd. Två alternativa lägen för en tänkbar vikingatida ringborg är markerade.

Helsingborg

Vid tre troliga trelleborgar - Roskilde, Köpenhamn och Lund - vet vi att det har funnits en Clemenskyrka i direkt anslutning till den tänkbara borgen. Vilka fler Clemenskyrkor som kan ha haft samröre med Harald Blåtand finns det inom det vikingatida, danska område som kan komma i fråga? Jag ska börja med Helsingborg.

Helsingborg omtalas redan året 1085 på ett sådant sätt att orten då måste ha varit en stad. Redan namnet visar att det redan före denna tid funnits en

borg i staden. Det är rimligt att denna befästning legat på samma plats som den mäktiga medeltida borgen, dvs. på kanten till den höga klippbranten ovanför stranden. Denna medeltidsborg kan helt säkert föras tillbaka till 1100-talet. Det fanns då ett runt stentorn mitt på borgområdet. Detta torn byggdes senare ut till ett fyrkantigt stentorn vilket på 1310-talet ersattes av det nuvarande tegeltornet Kärnan. På den äldsta avbildningen av borgen från 1580-talet ses den höga försvarsmur som inhägnat borgområdet. Denna mur bildar en stor cirkel. På kartan på förra sidan har storleken på skånska Trelleborg inlagts på borgplanen. Borgytan svarar helt till storleken för en vikingatida ringborg.

Ytstorleken, det kungliga innehavet och borgens ålder ner till vikingatiden gör det möjligt att vi i Helsingborg faktiskt kan stå inför ytterligare en av kung Haralds borgar. Situationen skulle kunna ha varit den samma som för Borgeby där man mitt i en äldre, vikingatida ringborg senare byggt ett stentorn. Ytterligare en indikation stärker teorin om en ringborg i Helsingborg, nämligen placeringen av den äldsta träkyrkan i staden som är en Clemenskyrka.

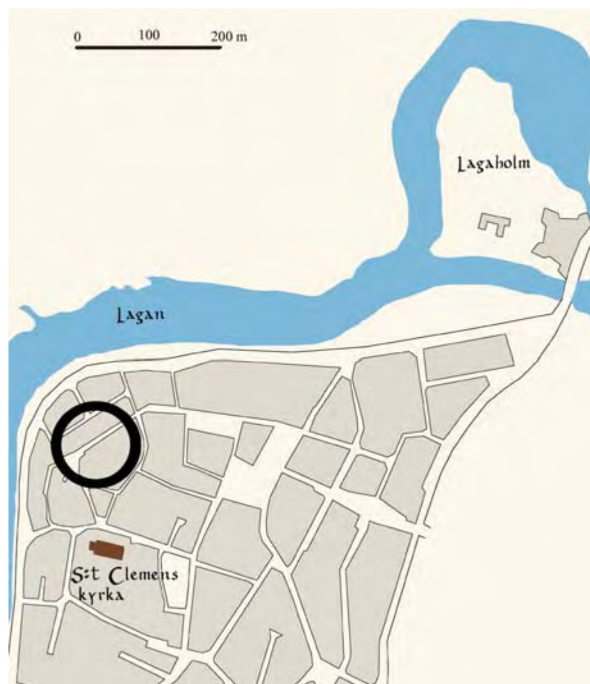
S:t Clemens kyrka i Helsingborg bröts ner året 1537. Platsen är lokaliserad till norr om Kärnan invid den ravinväg som från borgen lett ned till stranden. I slutet av 1800-talet frilades för första gången murar och gravar som tillhörde den medeltida kyrkan. Vid olika tillfällen har sedan dess ett stort antal gravar, minst 450 stycken, kunnat grävas fram. Myntfynd och stenornament tyder på att stenkyrkan uppförts redan vid 1000-talets mitt. De äldsta gravarna har dock en något annan riktning än stenkyrkan vilket visar att det stått en äldre träkyrka på platsen. Detta faktum kan knappast ifrågasättas eftersom ett tjugotal gravar låg under stenkyrkans murar. De äldre gravarna kännetecknas också av primitivare former av typen tråg- eller stockkistor. En datering till sent 900-tal är således fullt möjligt att göra. Denna träkyrka verkar vara den äldsta i Helsingborg vilket väl stämmer med att den kan vara anlagd av Harald Blåtand tillsammans med uppförandet av hans ringborg.

Det är självklart frestande att placera en vikingatida ringborg på det medeltida borgområdet. Dock ska noteras att placeringen av Clemenskyrkan i Helsingborg gör två platåytor tänkbara när det gäller vikingaborgen. Rikard Holmberg noterade redan på 1970-talet att området norr om själva ravinvägen mycket väl kan ha varit platsen för borgen. På en karta från 1600-talet är markerad en vall som till synes omotiverat verkar vara utlagd på denna plats. Clemenskyrkans läge stämmer faktiskt också bättre med en tänkbar ringborg norr om den medeltida borgplatsen.

Laholm

Även i den lilla medeltidsstaden Laholm i södra Halland finns en kyrka som är helgad till S:t Clemens. Laholm omtalas första gången i kung Valdemars jordebog från ca 1230 som ett s.k. kungalev, dvs. det var kungens egendom. Laholms gård betalade då en skatt till kungen för bl.a. torghandeln och för kvarndriften på platsen. År 1284 ska eventuellt borgen Lagaholm ha brutits ner. Så sent som i början av 1500-talet vet man att kungen ägde patronatsrätten till kyrkan. I övrigt spelar staden en mycket undanskymd roll under medeltiden.

Laholm ligger några kilometer in från kusten direkt invid den breda ån Lagan. Ån gör här två kraftiga svängar och sydstranden bildar en mycket hög brant upp till den plana platån där stad och kyrka uppfördes. Strax ovanför staden har funnits kraftiga forsar och här ligger också en större ö mitt i ån.

Karta över Laholm med storleken på borgen i skånska Trelleborg inlagd.

På denna finns en borg som anlades på 1500-talet men som kan ha äldre anor. Forskaren Lars Redin ansåg dock att den äldsta kungsgården under medeltiden inte behöver ha legat på denna borgholme mitt i ån utan snarare varit mera integrerad med kyrkan och den tidiga stadsbebyggelsen. Först i ett senare skede skulle borgen ha anlagts på holmen.

Laholm har troligtvis kvar sitt medeltida gatunät. Det är därför intressant att konstatera att det, liksom i Lund och i Köpenhamn, i nära anslutning till S:t Clemenskyrkan finns en till synes omotiverad rundad gatusträckning. På kartan ovan har skalenligt den skånska Trelleborg utlagts med hänsyn till denna gata. Borgens storlek passar väl in mellan strandbranten, kyrkan och den svängda gatan. Placeringen blir också sådan att Clemenskyrkan hamnar direkt utanför den södra porten.

Varför skulle området vid Lagans sista forsar innan ån når ut till havet ha varit intressant för Harald Blåtand? En del av svaret finner vi kanske i det ortnamn som finns norr om ån direkt nordväst om staden. Här ligger nämligen orten Köpinge. Redan före slutet av 900-talet har här existerat en större, internationell marknadsplats. Läget påminner väldigt mycket om situationen i Löddeköpinge - på ena sidan om den farbara ån marknadsområdet, på den andra sidan ringborgen uppe på en höjdplatå. I Laholm finns t.o.m. motsvarigheten till den stora, tidigkristna kyrkogården i Löddeköpinge. Ute på ön Lagaholm har framgrävts gravar från 1000-talet och framåt. Antalet uppskattade begravningar har varit cirka 3500, alltså en mycket stor kyrkogård. Denna står definitivt, liksom fallet i Löddeköpinge, inte i proportion till den dåtida normala bondbebyggelsen.

Lagan når upp till Finnveden i Småland och den rika vikingabygden kring Bolmen. En mängd runstenar av dansk typ finns i Bolmenområdet, bl.a. två ”thegn”-stenar. En runsten bär t.o.m. texten ”Tumme reste denna sten efter Assur, sin broder, som var i tjänst hos kung Harald som sjökrigare”. De styrande i Finnveden bör, i likhet med fallet för Västergötland, ha haft mycket nära relationer med det dåtida danska väldet. Genom borgen vid Finnvedens port västerut har Harald säkrat sina intressen i detta inlandsområde.

Oslo

Enligt de skriftliga källorna skulle Oslo ha grundlagts av kung Harald Hårdråde omkring år 1050. Arkeologerna har dock genom sitt idoga grävande bevisat att staden är äldre. Speciellt utgrävningarna på platsen och i nära anslutning till stadens S:t Cle-

menskyrka har gett dessa tidiga resultat. Även Oslo har nämligen haft en kyrka till detta helgons ära, därtill troligtvis den äldsta kyrkan på platsen.

Clemenskyrkan låg på ett i Oslofjorden utskjutande näs med Alnaelven som begränsning i söder. Omkring år 1100 uppfördes en kyrka i sten. Denna hade emellertid föregåtts av två träkyrkor. Spåren efter dessa har hittats vid utgrävningar. Gravarna till den äldsta av dessa två kyrkor är genom C14-metoden daterade till perioden 980-1030. Flera gravar har dessutom varit av en äldre typ i form av uthuggna stamkistor.

Strax väster om kyrkan låg den medeltida kungsgården och invid denna Mariakyrkan, vilken också haft en föregångare i trä. Denna, och även kungsgården, bör ha uppförts vid mitten av 1000-talet. Under kungsgårdens murar har man däremot påträffat rester efter en äldre bebyggelse. Den första byggnadsverksamheten på näset verkar ha föregåtts av omfattande jordarbeten. På ett mindre utgrävningsområde har arkeologerna kunnat klargöra att det hela rört sig om uppförandet av en hög eller en vall som haft en svagt krökt linje. Framför vallen har funnits några stora, öppna diken. Här finns också spår efter tätt ställda stolpar som bildat en palissad.

Det är således ingen tvekan om att man i det äldsta skedet av Oslos uppkomst i slutet av 900-talet uppfört en jordborg med träpalissad på näsets högsta punkt. Tyvärr vet vi inte exakt hur denna befästning sett ut. På 1960-talet menade man att den kunde ha varit en borgkulle av en typ som kallas ”motte and bailey” vilket knappast är sannolikt eftersom dessa uppträder senare här i Norden. Kopplingen till stadens äldsta kyrka, en Clemenskyrka, strax intill svarar däremot alldeles utmärkt med en ringborg från Harald Blåtands tid. Från det skriftliga materialet skymtar man också kungens intressen i Norge, speciellt i Vikenområdet, dvs. Oslofjorden. Detta område har legat inom hans maktsfär. I Olav Tryggvasons saga berättas t.ex. följande:

”Då danakungen Harald Gormsson hade tagit vid kristendomen, sände han bud i hela sitt rike, att alla skulle låta sig döpas och vända sig till den rätta tron. Han vakade över detta bud och straffade med kraft de som inte lydde. Till Norge sände han två jarlar, som hette Urgutrut och Brimilskär, med stort följe, att de skulle förkunna kristendomen i Norge. Detta lyckades i Viken, som låg under Haralds rike, och döptes där mycket av landsfolket.”

Storleken på den väldiga ringborgen i Aggersborg i norra Jylland kan rimligtvis endast förklaras av att denna varit hemmabas för en stor flotta i avsikt att upprätthålla makten över Norge. Det vore därför högst rimligt att motsvarande befästningstyp, om än i mindre skala, också funnits i Norge. Att en ringborg skulle ha uppförts i Oslo stämmer således väl in i den historiska bilden. Hur är då läget med det andra kraftcentrat i Norge vid denna tid, Trondheimsområdet? Hakon jarl, som kung Harald enligt Adam av Bremen återinsatte i Norge efter att Hakon blivit försonlig med de kristna, kom ju härifrån. Även för Trondheim kan det konstateras att den äldsta kyrkan i staden varit en Clemenskyrka. Denna har, liksom i Oslo, legat på ett näs som stuckit ut i älven. I området har utgrävningar avslöjat bebyggelse och terrasseringsarbeten som daterats ner till året 975. Självklart är materialet alltför magert för att man ska våga dra några närmare slutsatser men det motsäger inte den politiska kända bilden av att Hakon jarl understötts av Harald Blåtand. Är det Vikenområdet och Trondheimsområdet som åsyftas i Jellingestenens runtext ”den Harald som vann Danmark alla och Norge”?

Andra Clemenskyrkor

Inom det danska intresseområdet under slutet av vikingatiden finns ytterligare några Clemenskyrkor vilka kan ha spelat en roll i den kungliga maktutövningen. Vikingastaden Århus i Jylland var kunglig egendom och myntningsort. I slutet av 1100-talet byggdes den nya katedralen, vilken var vigd åt S:t Clemens. På 1500-talet omtalas hur den dåtida kungen lät ta helgonets reliker från den gamla träkyrkan där de tidigare funnits och hur dessa sedan fördes i procession till den nya kyrkan.

I vikingastaden Ribe omtalas en S:t Clemenskyrka året 1145. År 1479 bortskänktes kyrkan av den danske kungen vilket visar att den varit en kunglig patronatskyrka. Även i vikingastaden Slesvig finner vi en tidig kyrka till S:t Clemens ära. Kyrkan omtalas år 1196 men dess exakta läge i staden är inte känd då den redan år 1352 hade försvunnit.

Längre bort från det danska området återfinnes en Clemenskyrka i London. Även om denna knappast har haft någon borg knuten till sig är det intressant att kunna konstatera att den redan år 1040 omtalas som ”Ecclesia Sancti Clementis Danorum” dvs. den danska kyrkan S:t Clemens. Kyrkan omtalas i samband med att vikingakungen Knut den stores son blev begravd här. Detta antyder eventuellt en närmare relation mellan denna kyrka och den danska kungamakten. Harald Blåtand hade genom sin hustru nära kontakter med obodriternas land vilket sträckte sig utmed södra Östersjökusten fram till nuvarande Rostock. Det saknar kanske inte intresse att kunna konstatera att den äldsta kyrkan i Rostock varit just en S:t Clemenskyrka. Kyrkan låg inte på den plats där det medeltida Rostock skulle komma att växa upp utan på andra sidan av floden Warnow. Troligtvis har den legat i anslutning till en här befintlig vendisk befästning från vikingatid.

Vad representerar borgarna

Redan de danska ringborgar som tidigare var kända ger en bild av en mycket mäktig centralmakt; en helt annan dimension på vikingatiden än den du normalt ser när du tittar på små föremål i museernas montrar. På museer visas bara fragment av de oftast små tingen - man förlorar uppfattningen om volymerna i det dåtida samhället. Då är det betydligt lättare att fundera över den dåtida verkligheten om du som jag en dag står på den mäktiga vallen till t.ex. Trelleborg på Själland. Framför mig avtecknar sig alla husen genom de betongstolpar man placerat i de gamla stolphålen. Många frågor strömmar genom huvudet. Ta bara frågan om hur många människor som en gång arbetat med att bygga denna ringborg? Eller frågan hur många soldater som det funnits i den färdiga borgen eller varifrån alla människor som engagerats kommit? Låt mig få försöka besvara dessa.

Först till själva byggprocessen. Vi vet att borgarna endast fungerat under en mycket kort tid, troligtvis bara 10-15 år. De har således tjänat mycket speciella ändamål under endast en regent. Tiden som åtgått för uppförandet bör därför också ha varit extremt kort, låt oss anta runt två år. Allt måste ha varit baserat på en otroligt väl fungerande organisation. Bara att uppföra en borg är ett mästerverk, att bygga ett flertal inger respekt, även efter nutida mått mätt. Dessa borgar gör det möjligt för oss att möta en totalt annorlunda bild av vikingatiden än den som kanske lite till mans är förhärskande. Borta är primitiviteten och det vilda, ohejdade våldsamhället. Fram träder i stället statsbyggnadskonst och organisationsförmåga.

Jag ska ta just Trelleborg på Själland som exempel. Man har uppskattat att det åtgått runt 8.000

ekstammar till hela borgbygget. Detta motsvarar en avverkningsbar skogsyta på minimum 64 gånger borgens storlek. Även om det dåtida landskapet varit helt annat än i dag, med stora lövskogar, innebär virkesvolymen att ett stort uppsamlingsområde måste ha tagits i anspråk. Därför har det också fordrats en stor transportorganisation. Antagligen har den varit uppbyggt efter samma mönster som vi vet att danska kungar och stormän under slutet av medeltiden använde sig av vid slottsbyggena. De bofasta bönderna tvingades till körslorna med egna vagnar. Om man räknar med att det tagit 2 man en dag för att fälla, klyva och transportera ett träd är detta en daglig arbetsuppgift för 30 man i två år. För uppförandet av varje hus bör ha åtgått minst sex man. Uthuggningen av takspånen till ett hus har dessutom fordrat tre man, alltså är en kontinuerlig arbetsstyrka för avverknings- och träarbeten innanför ringvallen på minst 144 man inte orimlig. Till detta kommer jordarbeten med utgrävning av de väldiga torrgravarna och uppkastningen av vallarna. Runt 20.000 kubikmeter jord har grävts upp och transporterats. Med dåtida träspadar är detta ett arbete som tarvat sin man, runt 50 man.

Om en arbetsstyrka på mer än tvåhundra man fått arbeta kontinuerligt under två år skulle man alltså ha kunnat uppföra centralborgen i Trelleborg. Även om det till synes är en stor arbetsstyrka är den inte anmärkningsvärd; inte med tanke på att de flesta arbetare nog utgjordes av de soldater som fanns i garnisonen. Gör man en beräkning av antalet soldater som varit stationerade i borgen blir nämligen siffran en helt annan. Det har framkastats förslag på att ett garnisonshus skulle ha kunnat rymma ett trettiotal soldater. Detta är på tok för lite. Placera trettio man i långhusets mittrum och de formligen drunknar i den stora volymen. Sextio personer ryms utan vidare i varje hus. Tar man dessutom i beaktande att husen kanske kan ha haft en användbar loftsvåning ökar siffran. Detta innebär att den totala garnisonen i den inre borgen i Trelleborg på Själland legat på minst tusen soldater.

De sex i dag helt säkert belagda ringborgarna, där Aggersborgs har haft plats för närmare tretusen soldater, skulle innebära en garnisonsstyrka på 8.000 soldater. Utökar vi antalet ringborgar med resterande sex som presenterats ovan skulle den totala styrka som Harald Blåtand hade till sitt förfogande ha uppgått till 12.000-14.000 soldater i garnison. Denna mängd av soldater är kanske inget som man normalt har räknat med har funnits hemmavid under vikingatiden. Siffran behöver dock inte på något vis vara orimlig. Den motsvarar t.ex. nästan storleken av en normal armé under 1600-talets nordiska krig.

Borgarna är utan tvekan en del av Harald Blåtands organisation i samband med enandet av Danmark. De ligger alla på strategiska platser i direkt anslutning till dåtida befolkningscentra, nära kusterna och vattenvägarna. En av de absolut viktigaste faktorer som Harald måste ha utgått ifrån har varit att bygga upp en stark flotta. Utan flottan och att med den kunna behärska vattenvägarna och förbindelserna mellan de många öarna har ett enande av landet inte varit möjligt. Krigsskeppen måste därför ha utgjort basen i Harald Blåtands maktstruktur. Författaren tror att det är just detta fenomen som återspeglas i trelleborgarna. Särskilt tydligt framstår nog detta i Aggersborg. Borgen ligger strategiskt som en hemmabas för att behärska Norge men också för färder genom Limfjorden västerut. Inte undra på att borgen med sina 48 långhus är den största av alla trelleborgarna.

Ett långhus i en ringborg har givetvis varit en liten bricka i den övergripande krigsorganisationen.

Genom experimentell verksamhet vid bl.a. Fotevikens Museum kan man tämligen säkert fastställa bl.a. hur lång tid och vilka resurser som erfordrats för ett vikingatida husbygge.

Storleken på huset har stått i direkt proportion till antalet soldater som bebodde det. Eftersom husen i princip är lika stora representerar dessa ett mått på en soldatenhet. Författaren ser därför i husen en direkt koppling till krigsskeppen. Uppgifter i de isländska sagorna berättar om vikingatida krigsskepp med besättningar på mellan sextio och hundra man. Denna summa stämmer mycket väl överens med det antal soldater som kunnat rymmas i ett av ringborgarnas garnisonshus. Varje långhus skulle alltså ha kunnat motsvara en skeppsbesättning.

I Jomsvikingarnas saga, nedskriven före ca 1230, berättas om händelser under slutet av 900-talet. Stormannen Palnetoke skapar på kungen av Polens uppdrag en sjöborg Jomsborg för landets försvar. En stor mängd skepp kunde förtöjas inne i borgen. Skeppen kom in genom en stor port, övertäckt med stenvalv. Garnisonen styrdes med hårda regler. Endast män hade tillträde till borgen. De fick bara vara mellan 18 år och 50 år. Om de begav sig ut utanför borgen fick de inte vara borta mer än tre dagar om inte Palnetoke gett medgivande till annat. Ingen soldat fick visa fruktan hur bekymrat läget än var. Palnetoke var allenarådande, också om det blev bråk soldaterna emellan.

Vad vi har bevarat i Jomsvikingarnas saga är alltså berättelsen om en stor garnison på slaviskt område vilken löd under en sträng militär organisation där allt i grunden kretsat kring krigsskeppen. Om man skulle våga beskriva organisationen och syftet bakom kung Haralds samtida ringborgar skulle nog en snarlik bild kunna ges. Sett utifrån den dåvarande politiska situationen skulle den stora borgen vid Aggersborg kunna ha varit den första som Harald uppförde, kanske redan under slutet av 960-talet. Borgen har tjänat som hemmabas för den stora flotta som Harald måste ha byggt upp och haft tillgång till innan han kunde ena landet. Under 970-talet sätter sig så Harald i besittning av övriga delar av Danmark. Uppgiften om att Haralds bundsförvant Hakon jarl efter kriget mot sachsarna vid Danevirke år 974 på hemväg passerade Öresund och då

Vy över ringborgen i Trelleborg sett från den rekonstruerade vikingahallen. För mer än tusen år sedan var detta en arbetsplats med hundratals idogt arbetande bönder, hantverkare och soldater.

brände både på Själland och Skåne kan ge en bakre tidsgräns för denna erövring.

Den stora runsten som Harald reste i Jelling i Jylland antyder också att enandet av Danmark skett först efter det att kungen blivit kristen, vilket tidigast bör ha skett i slutet av 960-talet. Låt oss titta lite närmare på den märkliga runstenen.

Bilden av den korsfäste på runstenens ena sida anger otvetydigt att runstenen är rest efter Haralds eget dop. På den andra sidan ses en bild av det stora djuret medan stenens tredje sida bär större delen av runtexten. När man högg runstenstexten inpassades den i tre rader med omgivande ornament. Vid troligtvis ett senare tillfälle har man emellertid tillfogat en fjärde rad samtidigt som man låtit texten fortsätta i nederkanten på de två övriga bildsidorna. Från början skulle det alltså endast ha stått följande: ”Harald konung lät göra dessa kummel efter Gorm, fader sin, och efter Tyra, moder sin”. Den tillfogade texten lyder: ”Den Harald som vann Danmark alla och Norge och gjorde danerna kristna.” Den senare texten kan knytas till de årsringsdateringar som vi

numera har från ringborgarna i Trelleborg på Själland, Nonnebacken på Fyn och Fyrkat i Jylland. De berättar att borgarna tillkommit under en kort period från mitten av 970-talet fram till ca 980. Det är alltså vid denna tid som riksenandet har skett.

Varifrån hämtades då alla soldater? Här inställer sig genast frågan på vilket sätt Harald enat danskarna. Om det har varit på helt fredlig väg hade givetvis inte några borgar behövt uppföras. Deras blotta existens visar att det hela skett med vapen i hand. Om dessa sedan behövt brukas eller endast använts i avskräckande syfte kan vi aldrig få svar på. Oavsett hur det skett kan svårligen kungen ha tagit män från de underkuvade områdena i sin tjänst. En förutsättning för att ingå i garnisonerna måste ju ha varit en total lojalitet gentemot kungamakten. Med detta sätt att se problemet måste garnisonerna ha utgjorts av män som arbetade för sold och som hämtats utifrån. Ett troligt rekryteringsområde är de vendiska och slaviska områdena. Harald Blåtand hade ju direktkontakt med obodritfursten Mistivoj genom sitt äktenskap med dennes dotter Tofa.

Namnet Trelleborg kan för två av kung Haralds ringborgar bevisligen föras ner åtminstone i medeltiden. Detta faktum skulle kunna tyda på att namnet är specifikt för just dessa borgar. Vissa forskare har menat att ordet kan ha uppkommit efter en speciell byggnadsdetalj i borgarna, namnet på en snedsträva. Denna förklaring verkar dock mycket osannolik eftersom orter med namet ”trelle” finns spritt på mer än trettio platser i det gamla danska området. En annan tolkning är att ordet ska förstås som trälarnas borg. Ordet träl skulle då vara ett nordiskt namn som åsyftat en person från slavernas område. Med teorin ovan att garnisonerna hyst soldater hämtade från obodriternas land skulle denna förklaring bättre passa in i sammanhanget.

Var har Harald Blåtand fått iden till att bygga denna i särklass speciella typ av garnisonsläger? Borgarna har haft en mycket tydlig geometrisk uppbyggnad med till synes relativa fasta måttenheter, alltså en art av väl utfört ingenjörsarbete. En äldre teori är att i Trelleborg på Själland kan en fotenhet på i snitt 29,3 cm ha använts i huvudmåtten överallt i borgen. Husen blev då 100 fot långa, förborgshusen 90 fot, de små husen inne på gårdarna 30 x 15 fot och själva ringvallen 60 fot bred. Numera har man funnit ut att en gemensam enhet på 49,3 cm också passar in. Denna nyupptäckta ”trelleborgsaln” är intressant eftersom den också kan inpassas i ett 12-talssystem vilket var mycket använt under i varje fall medeltiden. Oavsett vilket system som använts står vi inför en tidig form för väl beräknade konstruktionsformer.

Förlagorna till de danska ringborgarna kan inte ha kommit från Skandinavien. Förslagen bland forskare om var någonstans ursprunget ska sökas har genom åren varit många. Något arv från västromersk militär ingenjörskonst som eventuellt trängt upp via frankerna kan det inte ha varit frågan om. De gamla romarlägren var nämligen rektangulära, aldrig runda. Den danske forskaren Johannes Bröndsted menade att man ska långt söderut för att finna förlagan till trelleborgarna. Vikingarnas många kontakter med Bysans öppnade nämligen möjligheter för att idén bakom trelleborgarna skulle vara att finna i den östromerske kejsarens härläger. Frågan är emellertid om vi behöver gå så långt bort. På slavernas område uppfördes nämligen en mängd runda jordvallsborgar under den period det här är frågan om. Lika väl som Harald troligtvis fått sina soldater från detta område kan han här fått idén till den speciella borgbyggnadstekniken i vilken han infogat det karakteristiska nordiska, vikingatida långhuset med sina bågformade väggar.

Runstenen vid Sjörups kyrka berättar om en misslyckad skånsk strid vid Uppsala.

Skånska runstenar

En av de första dagarna under min tjänstgöring som 1:e intendent på Malmö museum år 1974 blev jag uppringd av en man som lugnt konstaterade:

- ”Jag står här med bulldozern framför runstenen. Vart ska jag köra stenen?”

Detta något överrumplande framställningssätt blev min första närgångna kontakt med de skånska runstenarna. Runstenen i fråga stod i Fosie, kyrkbyn i sydöstra Malmö. En tillfartsväg till Malmös nya inre ringväg skulle byggas och stenen var uppenbart i vägen. Nu blev den inte flyttad - den gången. En kontroll i gamla skrivna källor och på gamla lantmäterikartor visade nämligen att stenen stod på en liten förhöjning exakt mitt i den medeltida kyrkbyn, vars kringbyggda gårdar bildat en vid cirkel. Uppgifter från 1600- och 1700-talen visade att stenen då stod invid ett gatuhus, alltså vid ett av de små fattigmanshus som låg mitt inne i bycirkeln på byns s.k. allmänning.

En utgrävning på platsen avslöjade senare att stenen år 1931 hade gjutits fast i en cementplatta. Man hade då passat på att trycka in en tioöring med årtalet i den våta cementen. I dag står runstenen uppe vid kyrkan några hundra meter längre västerut. Vid omläggningen år 1974 lyckades jag visserligen att få den att stå kvar på sin ursprungliga plats men stenen blev helt kringgärdad av moderna vägar och cykelbanor. Nu kan den i stället berätta sin historia för betydligt fler människor.

Det tråkiga med runstenarna i Skåne är att de flesta är flyttade från sina ursprungsplatser. Ta t.ex. fallet med en av de runstenar som står i slottsparken till Bjersjöholm slott väster om Ystad. Om denna sten skrev hembygdsforskaren Bruzelius följande på 1870-talet:

”Runstenen, vilken anträffades 27 juli 1845 av professor P. G. Thorsen och avlidne kyrkoherden Lundh, låg då ute på en åker, men har sedermera blivit uppsatt i Bjersjöholms park nära intill det nya slottet. Denna vackra runsten har en höjd av 3 1/4 alnar, en bredd av 19 tum och djuplek av nära 1 aln. Åtskilliga runor är mindre tydliga. Den är ej förut i tryck omnämnd eller avtecknad. Texten lyder: Oradi reste denna sten efter Olaf sin frände (en) mycket god hjälte”.

Bruzelius höll på med en inventering av alla fornminnena i Bjäresjö socken. Han kände från äldre källor fyra runstenar i socknen men kunde endast återfinna tre av dessa. Nu tolkade Bruzelius inte runtexten helt riktigt. En modern läsning av texten skulle i stället bli: ”Frede reste denne sten efter sin måg Olav, en meget velbyrdig dreng”.

Många av de skånska runstenarna har påträffats som byggnadsmaterial i våra äldsta stenkyrkor eller också i kyrkogårdsmurarna. Vid senare restaureringar har stenarna tagits ut ur murarna. Ett exempel på en sådan runsten är den sten som i dag står inne på kyrkogården i just Bjäresjö. Den omtalades redan ca år 1627 och satt då inmurad i kyrkogårdsmuren. Runtexten lyder: ”Kåre satte ... sten efter Ölvun”.

Bjäresjö ligger vid den skånska sydkusten. Här finns Ljunits och Herrestads härader vilka faktiskt är bland de runstenstätaste områdena i hela Skåne. 17 stycken stenar finns bevarade från vikingatid, samtliga daterade till sen vikingatid. Ytterligare ett större område med runstenar finns i västra Skåne, utmed de stora åarna Höjeå, Löddeå och Saxån,

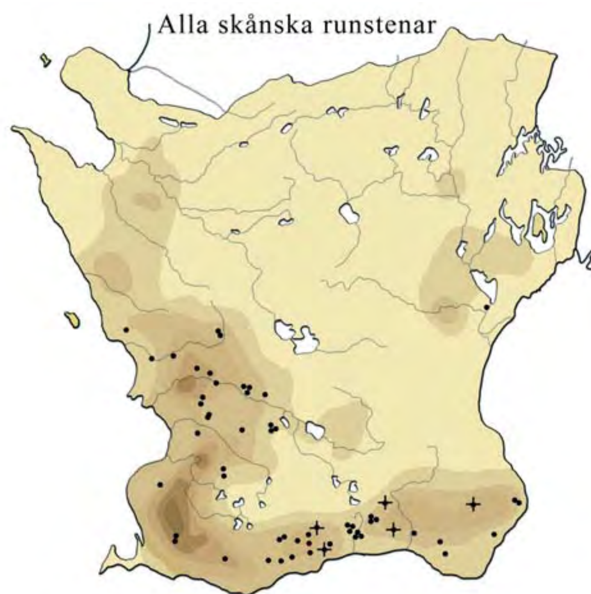
vilka alla mynnar i Öresund. Som kartan här bredvid visar är runstenarna märkligt fördelade i landskapet. Förutom dessa två huvudområden finns det nämligen ytterst få runstenar på andra platser. Avsaknaden av runstenar i övriga Skåne måste ha sin förklaring i den speciella funktion som resandet av stenarna en gång haft. Självklart har det funnits stormän även i Helsingborgsområdet, i nordvästra Skåne, vid Kristianstadsområdet etc. Dessa har emellertid inte känt något behov av att manifestera sig genom en i sten inknackad textramsa. Innan vi går in på detta problem ska först undersökas vad runstenarna berättar om personnamn och om relationen kvinna – man för tusen år sedan.

Personnamn och jämställdhet

Det äldsta, i dag kända säkra personnamnet från Skåne torde vara den i övrigt okände Osfrid från Skåne som året 811 e.Kr. deltog i kung Hemmings fredssamtal med tyskarna. Det skulle dröja ett och ett halvt sekel innan andra skånska personnamn stiger fram ur historiens dimmor. Först på runstenarna möter vi dem; vikingatidens skåningar. Skåne har ett sextiotal kända runstenar vilka tillsammans bär på 128 personnamn.

Toke är det populäraste skånska runstensnamnet. Inte mindre än 9 inskrifter med detta namn finns. I ordformerna förekommer dels ”Toki” dels ”Toka”. Det sistnämnda skulle man lätt kunna ta för ett kvinnligt namn om det nu inte var för att resten av texten så klart anger könet. Bland de populära namnen kommer på andra plats namnet Tuma, eller Tumi, med sex inskrifter, därefter Åsbjörn (Esbjörn) och Sven med vardera 5 namn. Gunnar, Broder, Özur och Ulf finns därefter med vardera tre namn.

Men hur med våra skånska kvinnor? Finns inte dessa med i runstensbiblioteket, vårt äldsta skånska

Alla runstenarna i Skåne inlagda på en karta som också visar kyrkotätheten. Stenar med thegntitlar är markerade med kors.

skriftarkiv? Tyvärr är det lite smått med den saken. Runstensnamnen åsyftar nästan endast män. Endast fem säkra och två osäkra kvinnonamn omtalas.

De säkra kvinnonamnen är Ása (nr 271), Káta (nr 277), Tonna (nr 291), Ketiley (nr 293) och Ásu (nr 333). De tillhörande texterna berättar följande:

Nr 271: Kleppir (Glippir) ok Ása reistu kuml þessi eptir Ulf.
(Kleppir och Ása reste detta monument efter Ulf).

Nr 277: Káta gerði kuml þessi eptir Svein Bôllungs son, bónda sinn. Sá var þegna fyrstr.
(Káta gjorde detta monument efter Svein, Bôllungs son, hennes husbonde. Han var den främste bland thegnar).

Nr 291: Tonna setti stein þenna eptir Bram, bónda sinn, ok Ásgautr, sonr hans. Han var beztr búmanna ok mildastr matar.
(Tonna satte sten denna efter Bram, hennes husbonde, och Ásgautr, son hans. Han var bäst av bomän och givmildast med mat).

Nr 293: Ketiley lét gera kuml þessi epti[r] ... þegn algóðan, þann er hana átti.
(Ketiley lät göra detta monument efter ... en förträfflig thegn, som henne ägde).

Nr 333: Stendr ept Frii(?) Ásu [s]o[n](?).
(Står till minne av Frii(?), Ása's son(?)).

De osäkra kvinnonamnen är Tó[k]a (nr 279) och Birla (nr 324) vilka innefattas i följande texter:

Nr 279: Saxi setti stein þenna eptir Ásbjôrn, sinn félaga, Tó[f]a (Tó[k]a?) son. Sá fló eigi at Uppsôlum, en vá með hann vápn hafði.
(Saxi satte sten denna efter Ásbjôrn, Tófas (Tókis?) son, sin kamrat. Han flydde inte vid Uppsala, men kämpade medan han vapen hade).

Nr 324: Birla setti ... ... eptir Tóka, mág sinn ...
(Birla satte ... efter Tóka, sin måg (släkting) ...).

Av runstenarna med de säkra kvinnonamnen är fyra placerade i det stora runstensområdet vid sydkusten direkt väster om Ystad. Den femte finns vid Öresundskusten utanför Landskrona (nr 333). Det kan noteras att inga är representerade i det stora runstenmaterialet runt Lund. Av de två osäkra kvinnonamnen är dock ett från Lundaområdet (nr 324) medan det andra kommer från Ystadsområdet. Det verkar således vara en klar övervikt av kvinnonamn på den skånska sydkusten. Då kvinnonamnen utgör en så extremt liten del av alla runstensnamn i Skåne vågar man emellertid inte dra några mera vittgående konsekvenser av detta faktum.

Vad säger då runstenarna om relationen man – kvinna tusen år tillbaka i tiden? Det har ofta framhållits att kvinnan ska ha haft en högre samhällsstatus under vikingatiden än vad som senare blev fallet under den medeltida kyrkans dominans. Stämmer detta eller är det bara en av dessa envist förekommande schablonmässiga ”sanningar” som skapats kring vikingatiden? Jag vågar nog tyvärr påstå att bilden kan vara en förskönad efterkonstruktion. Den formulerades tidigt i den nyare litteraturen kring vikingatiden, kanske för att balansera det i övrigt krigiska och hårda manssamhälle som dominerar i bevarat skriftligt källmaterial. Jag kan som exempel ta två ofta förekommande ”bevis” på jämställdhetsfrågan; nyckeln och kvinna som fick bli hemma och sköta gården.

Förekomsten av nycklar i kvinnogravar har styrkt tanken på kvinnan som den som ägde makten i gården. Ett citat är här på sin plats: ”Även på gårdarna har man haft behov av att låsa om förråd och lösöre, och det synes ofta ha tillkommit kvinnan att handha nycklar. De påträffas nämligen ofta i kvinnogravar, hängande från redskapsspännet, och vare sig sådana gravnycklar är funktionella eller symboliska så visar de vem som skall förknippas med ansvaret för lås och bom.” Citatet är hämtat från Statens Historiska Museums bok ”Vikingatidens ABC” men kunde lika gärna komma från många andra böcker som behandlar ämnet. Problemet är bara det att dessa nycklar, där de hängt i bältet, svårligen kan förknippas med huslås och ”bom”. De är helt enkelt alltför klena. Man hänger inte ett litet bultlås som stopp för en tung dörr, därtill fordras betydligt grövre saker. Nycklarna i kvinnornas redskapsspännen måste i stället ha passat till mindre skrin

Tre vikingatida s.k. bultlåsnycklar från Lund. Nyckeln har oftast tolkats som en symbol för kvinnlig makt i det dåtida samhället. Foto Anders W. Mårtenssons arkiv.

eller lådor. Kanske har kvinnorna fått med sig dessa skrin i gravarna men om detta vet vi intet. Träföremål har ju nästan aldrig bevarats bland de arkeologiska fynden. Kanske har dessa skrin symboliserat en viss makt men om detta vet vi heller intet. Kvar finns endast några få uppgifter i de isländska sagorna om kvinnor som haft husets nycklar. Nyckeln som kvinnlig makt- och jämställdhetssymbol är därför i allra högsta grad tvivelaktigt.

Ett annat ofta förekommande argument för kvinnans starka position är att hon som husfru måste ha agerat och tagit stort ansvar för gårdens skötsel när mannen var borta på handelsresor eller i härnad. En sådan schablonbild måste emellertid också starkt ifrågasättas. Vem var det egentligen som drog ut med vikingaskeppen till de främmande länder som låg bortom horisonten? Att männen som stod i kungens och de speciella stormännens gunst eller har varit i beroendeskap till ledarna, typ thegnar och drängar, varit tvungna att ta ut säger sig självt. Jag har dock svårt att tro att det generellt var den enkle husbonden som plötsligt fick reslust. Den väldiga internationella expansion som vikingatiden innebar måste rimligtvis ha baserats på ett inhemskt befolkningsöverskott. Det var därför med mycket stor sannolikhet de många sönerna på gårdarna som lämnade en trygg härd och sovplats, inte ägarna själva. Givetvis kan detta bara bli ett hypotetiskt antagande. Till skillnad från denna allmänt förekommande spekulation är det emellertid ett faktum att det i bevarat samtida källmaterial nästan inte finns några som helst säkra belägg på vem av gårdarnas innevånare som drog ut. Därmed faller också den ofta framförda ”sanningen” om att det var den kvarvarande hustrun som fick en styrande roll och därmed en jämställdhet i förhållande till mannen.

Vad säger då runstenarna oss om vikingatidens eventuella jämställdhet? Här har vi ju ett källmaterial som ger en bred bild av de sedan tusen år tillbaka försvunna samhällsinnevånarna. Åtminstone tre frågor måste emellertid tas i beaktande när man studerar runstenstexter som historiskt källmaterial. Den första frågeställningen utgår från det faktum att man inte har något som helst säkert belägg för varför man reste runstenar. Flera olika teorier finns men de har alla ett gemensamt - de är just bara teorier. Den andra frågan är varför stenarna har en så skev geografisk fördelning. Från Sverige känner vi ca 2500 runstenar och av dessa är mer än hälften, ca 1300, resta i Uppland. I Danmark finns ca 400 runstenar, i Norge ännu färre. En statistisk bearbetning av runstenstexterna ger alltså inte en representativ bild av de faktiska, geografiska förhållandena i Norden.

Den tredje frågan som rör runstenarnas källvärde är det faktum att stenarna är resta under olika

Vid Västra Strö norr om Eslöv finner du detta minnesmärke från den skånska vikingatiden. På en låg hög står ett antal stenar av vilka två bär runinskrift och den tredje en s.k. maskbild. Runtexterna berättar om en man som lät hugga runorna efter sin bror som dog norrut i viking.

tidpunkter. Medan Danmarks, Skånes, Västergötlands och Smålands runstenar verkar ha huggits under slutet av 900-talet fram till början av 1000-talet är merparten av Upplands stenar resta upp till hundra år senare. Detta kan synas vara en liten tidsdifferens. Skillnaden infaller emellertid just i övergången mellan vikingatid och medeltid och därmed hörande övergång från hedendom till kristendom. Med en total förändring av en förhärskande religion har säkert också skett stora förändringar inom det sociala mönstret. Om dessa vet vi inget.

Runstensinskrifterna måste således behandlas med största försiktighet. Detta gäller givetvis inte minst om man ska försöka sätta in stenarnas kvinnonamn i ett större socialt perspektiv. Kvinnonamnen på runstenarna har t.ex. tagits till intäkt på den vikingatida kvinnans relativt höga samhällsstatus. En forskare har beräknat att nordiska runstenar resta av ensamma kvinnor över döda män är 12,5% medan stenar resta av kvinnor tillsammans med män är 15%, alltså totalt 27,5 % kvinnorepresentation. Detta är en hög siffra. Sett till olika regioner i Sverige varierar ensamma kvinnor som stenresare mellan 13,5-15,5%. I Danmark och Norge ligger siffran på 11,5% och 10,5%. Småland avviker med endast 4%.

Kontrollerar man nu dessa siffror mot förhållandena enbart i Skåne stämmer de emellertid inte alls. Här är andelen ensamma kvinnoresare endast 2,4%. Runstensresande kvinnor i övriga Danmark under vikingatiden är 17,8%, tämligen jämt fördelade på de olika regionerna. Undantaget är Lolland-Falster med 33 % men här gör det begränsade anta-

let av runstenar säkert sitt till för att förvränga statistiken.

Hur ska denna tydliga skillnad mellan Skåne och Småland i förhållande till övriga områden förklaras? Författaren vill endast väcka frågan, inte närmare gå in på den. Något man emellertid måste ha i åtanke är att ovan lämnade statistiska uppgifter endast anger en relationsriktning, nämligen kvinnan i förhållande till mannen. Hur många runstenar är t.ex. resta av män över kvinnor? Av danska runstenar är det endast tre i Jylland som svarar till detta. Ett samhälle med en relativ hög jämställdhet borde rimligtvis ha resulterat i betydligt fler liknande inskrifter. Så är definitivt inte fallet.

Varför resa en runsten?

Varför ristade man egentligen runstenar? Detta är en fråga som saknar ett säkert svar. Hypoteserna är många. Antingen menar man att runstenarna är kopplade till företeelser under missionstiden, att de är en markering av sociala och politiska maktsituationer eller att de har med den vanliga samhällsorganisationen att göra. Många forskare menar t.ex. att man reste runsten för att manifestera rätten till jord och egendom. Detta påstående verkar dock något märkligt. Läser man i det danska runstensmaterialet kan i varje fall denna hypotes knappast få medhåll. Ta bara mängden av runstenar i Skåne. De berättar nästan samtliga om allting annat än just äganderätten till jord. En runsten berättar t.ex. om en storman som var ”en skeppare vild”, en annan odödliggör två stormannabröder som ligger begravda i London, en tredje nämner att en skånsk storman stred vid Uppsala så länge han vapen hade. Och så har vi en runtext med typiskt skånsk anklang, stormannen som prisas för han var givmildast med mat, en riktig skåning!

Sambandet mellan resandet av runstenar och införande av den kristna läran är ett sedan länge tämligen allmänt accepterat faktum. På ett stort antal stenar, speciellt i Uppland, finns kristna böner inhuggna. Många runstenar bär även korsinskriptioner. Det talas också ibland i runtexterna om handlingar som menas ha uppfattats som en kristlig god gärning, t.ex. att bygga broar för att underlätta för vägfarande.

Runskriften i sten i Norden är känd sedan 300-talet. Antalet av tidiga runstensinskrifter är emellertid försvinnande litet. Endast 13 inskrifter med den äldre runraden, futharken, finns bevarade. En mera precis datering av dessa tidiga runstenar är svår att göra. Så finns det t.ex. i västra Blekinge en ansamling av runinskrifter i sten vilka ligger före vikingatid men vars närmare datering kan omspänna en period på 300-400 år. Dessa äldre steninskrifter är dels ytterst fåtaliga, dels mycket svårtolkade. Ofta uppvisar de någon form av förbannelseskrift. Även vad det gäller personnamn skiljer de sig markant från vikingatidens stenskrifter.

Runt år 800 e.Kr. ersätts den äldre futharken av den yngre vilket innebär att antalet runtecken minskar från 24 till 16 stycken. Fortfarande är antalet runstenar emellertid mycket litet. Det är först under vikingatidens slutskede som den verkligt stora epoken med att hugga runstenar börjar. Denna kännetecknas bl.a. av att språket totalt skiljer sig från äldre tiders runskriftsspråk. Texterna får under sent 900-tal en mera stereotypisk form. Textinnehållet håller sig oftast inom vissa tills synes givna ramar. Merparten av sådana svårtolkade textpartier som kännetecknade de äldre runstenarna är nu borta; allt verkar vara väl genomtänkt, ja, nästan systematiserat. Det ligger således fog i att se andra bakomstående motiv för den sena vikingatidens runstens-

ristande än vad som varit fallet under äldre tiders runhuggande.

Genom modern forskning har man, baserat på runstenarnas motiv, kunnat indela dessa i olika grupper såväl tidsmässigt som geografiskt. Resultaten är mycket intressanta. Runstenarna i Danmark har t.ex. direkt samröre med stenar i Västergötland, Småland och sydvästra Östergötland. Dessa är resta under perioden ca 970-1010-talet. Runstenar i nordöstra Östergötland, södra Södermanland och Öland bildar en grupp och dessa stenar är resta under en period som börjar på 970-talet men sträcker sig in mot mitten av 1000-talet. Runstenarna i landskapen kring Mälaren bildar en tredje grupp. Dessa skiljer sig klart från de övriga genom sin sena tillkomsttid. Runstensresandet inleds här med en blygsam start under början av 1000-talet för att nå sin höjdpunkt under andra hälften av samma århundrade och början av 1100-talet.

Bildsten som ingått i Hunnestadsmonumentet från den skånska sydkusten.

Denna datering av runstensresandet gör att man med mycket stor grad av visshet kan säga att runstenarna måste höra intimt samman med kristnandet av de olika bygderna. Med Danmark som bas kan man alltså i runstenarna se missionsprocessens utveckling. Under slutet av 900-talet kan Västergötland, Småland och västra Östergötland kopplas samman med nära relationer till det danska kungavälde som skapades under Harald Blåtands regeringstid. I dessa områden verkar också runstensristandet ha upphört vid samma tidpunkt som i Danmark. I Uppland startar emellertid vid samma tid en intensiv period av runstensresning. Detta sker samtidigt som missionärer här lägger grunden till kristendomens slutliga genombrott.

Vad är då meningen med att resa en runsten? Vad är det för någonting som man velat framhäva med förfärdigandet av ett fysiskt monument som skulle existera långt efter det att alla de personer var döda som omtalas på stenarna? Författaren vill hävda att det som kännetecknar alla runstensinskrifter är att man framhäver personnamnen. Varje sten har uppgifter om vem den döde var men också vilka som reste minnesmärket och ibland vem som högg runorna. Jag tror därför, till skillnad från andra forskare, att förklaringen till runstenarnas gåta helt enkelt kan ligga i de olika personernas namn.

Den fysiska handlingen som omvände en människa från hedning till kristen har varit själva dopet. Gud känner sin skara genom dopet och den namngivning som då skett. Den kristnes namn symboliserade alltså i sig självt den kristna tron. Redan från den äldsta kristna kyrkans tid vet vi att namn gavs vid dop. Så har också varit brukligt redan under missionstiden i Norden. I t.ex. den norske kungen Harald Hårfagers saga - kungen dog ca 940 - berättar Snorre Sturlasson att ”det var sed att vattenösa ädla människors barn och ge dem namn”. Även om Snorre levde långt senare finns det ingen anledning att betvivla att namnet, dopet och den kristna tron intimt hängde samman redan under missionstiden.

Kännetecknande för nästan alla runstenar är att någon eller några levande genom stentexterna och med eget personnamn lovprisar någon som dött. I den kristna tron ansågs ihågkomst och böner för den döde vara en handling som var viktig för både de levande och de döda. Redan den store kyrkoledaren, senare biskopen av Konstantinopel, Chrysostom, talade i början av 400-talet om att bevarandet och minnet av de dödas personnamn var det bästa sättet att undsätta dem i den s.k. skärselden. Skärselden var det stadium alla döda hade att passera innan han eller hon upptogs i Guds fulla nåd. Genom denna eld skulle alla de synder och förseelser som gjorts under livstiden brännas bort.

En av runstenarna från Hunnestadsmonumentet, försedd med tydligt kristen symbol. Du hittar stenen i Kulturens spännande vikingautställning.

Redan för den äldsta kristna kyrkans män var således tanken på skärselden en ytterst påtaglig huvuddel av den kristna ideologin. För att påverka och hjälpa den döde i skärselden blev det viktigt att denne innefattades i de levandes förböner och handlingar. Under 600-talet började man därför i Västeuropa att bilda speciella, kristna broderskap för att vidmakthålla de dödas minnen genom just deras dopnamn. Under 800- och 900-talen nådde denna personnamnkult sin stora kulmen. Europas många kloster blev basen för denna lära om omsorgen om de döda och vården av personnamnen. Till dessa brödraskap anslöt sig inte bara kyrkans män utan även världsliga personer. I sammanslutningarna finner vi de högre samhällsinnevånarna, både män och kvinnor. Med gåvor till de olika broderskapen försäkrade sig de levande medlemmarna om att få sitt personnamn ihågkommet genom kontinuerligt hållna förböner efter döden. Denna kristna rörelses betydelse ger sig bl.a. uttryck i att en mängd synoder, kyrkomöten, hölls under hela 800-talet där dessa broderskap spelade en framträdande roll.

Dessa broderskap fanns alltså över hela det då kristna Europa. I England skapade t.ex. Orc, en god vän till den danske vikingakungen Knut den store, död år 1035, i Abbotesbury ett sådant brödraskap till minne av Gud och S:t Peter. De uppställda reglerna föreskrev att varje medlem vid annan medlems död skulle skänka en penny för uppräknandet av den dödes dopnamn vid de återkommande bönestunderna.

De nordiska missionärerna hämtades från kloster i norra Europa. Vad var det viktigaste budskapen som dessa missionärer hade att förmedla till hedningarna? För dessa predikare måste förkunnelsen om dopet och läran om den kristna själen efter döden ha varit de absolut mest spektakulära delarna i kristningsprocessen. Den gemensamma nämnaren för båda dessa delar var det personnamn man fått vid dopet och vilket man kunde åberopa för att mildra skärseldens våndor.

Genom att resa en runsten och noga ange namnet på både den döde och de som varit behjälpliga med stenens tillkomst, hugfäste man minnet av den hädangångne och gjorde på detta sätt en god kristen gärning. Samtidigt fick man genom sitt eget inristade personnamn en kredit inför den kommande skärselden. Själva runstensresningen skulle alltså t.ex. kunna jämföras med det kristna skicket att bygga bro. Jag ser också i detta skick ett förstadie till det senare bruket av att införa mera betydelsefulla personer i s.k. nekrologer eller dödsböcker i biskopskyrkorna. När en välgörare till den kristna kyrkan dog antecknades hans eller hennes namn och dödsdag i en speciell bok. Årligen varje dag läste man så mässor över de som dött just den aktuella dagen. En sådan dödsbok, det s.k. Necrologium Lundense, verkar att ha upprättats redan på 1080-talet vid Lunds domkyrka.

Många av runstenarna återanvändes under tidigt 1100-tal som byggnadsmaterial i de äldsta stenkyrkorna. Detta verkar ha varit en tämligen ologisk handling med tanke på att runstenarna rests av bygdens stormän kanske endast två-tre generationer tidigare. Rimligtvis måste minnet om den döde och också släkten ha levt kvar. Att då förstöra och förringa minnesstenarna verkar vara en huvudlös gärning. Kanske är emellertid inmurandet av stenarna i kyrkmurarna inte en så brutal handling som man lätt kan föreställa sig. Genom att använda de kristna runstenarna till fasta byggnadsdelar i bygdens heliga tempel hamnade dessa stenar med sina inhuggna dopnamn så att säga på rätt plats där de indirekt kunde innefattas i kyrkolivets dagliga själsmässor.

Runstensbilder

Två märkliga runstenar

Tullstorps kyrka ligger högt någon mil in från den skånska sydkusten. Man kan i vackert väder skymta havet i söder. Inne på kyrkogården står en mäktig runsten, vars fot pittoreskt brukar vara utsmyckad med pelargoner! Om denna sten skrev fornforskaren Bruzelius följande år 1864: ”Den intressantaste fornlämningen inom Tullstorps socken, för att ej säga inom Vemmenhögs härad, är den hos Worm (på 1600-talet) beskrivna och avtecknade runstenen. Redan på Worms tid var den insatt i östra muren av Tullstorps kyrka, där den kvarblev till 1846, då den gamla kyrkan nedrevs. Vid detta tillfälle blev runstenen inmurad i den sidan av kyrkomuren, som vetter mot kyrkoherdens trädgård. Man skulle väl förmodat, att den blev inmurad i upprätt ställning, men så är ej fallet utan den lades med sista delen av inskriften nedåt, varigenom ungefär en 1/2 aln av stenen är dold under jordytan.”

Tullstorpstenen bär följande inskrift: ”Kleppe och Åse reste dessa kummel efter Ulf”. I dag är runstenen tyvärr sönderslagen i två delar men de har sammanfogats. Med en höjd på närmare två meter bildar stenen ett magnifikt underlag för en bildframställning. Stenen har kluvits och sedan har stenmästaren finhuggit hela framsidan till en absolut plan form. Visste man inte bättre skulle man nästan tro att man stod inför en modernare förfalskning. Stenarbetet har gjorts med en omsorg som definitivt inte är bruklig för skånska runstenar.

Den märkliga bildframställningen kan också sätta spår av svåra tvivel på äkthet. Den är helt enkelt alltför magnifik och kompositionen är unik inom dansk runstensristning. Här möter oss både en djurbild och en skeppsbild. Djuret som återges är det s.k. stora djuret med sina karakteristiskt utformade spiraler mellan kropp och ben, sina spetsiga öron och sin svans försedd med tofsar. Under djuret finns skeppet och det är vid närmare studie av detta man studsar till av förvåning. Skulle detta verkligen vara en bild av ett vikingaskepp?

Skeppet är visserligen försett med djurhuvuden i för och akter, styråran finns på sidan och det hänger en mängd runda sköldar utmed relingen. Det som däremot inte alls passar in på ett vikingaskepp är den mycket höga bordgången. Likaså det faktum att skeppet har en tydlig rammkonstruktion i både för och akter. Detta är en fullständig omöjlighet när vi talar om de nordiska vikingaskeppen. Dessa var nämligen uppbyggda som mycket lätta konstruktioner. Skepp med ramm fordrar ytterst tunga skeppsskrov som ger tillräckligt med rörelseenergi för att rammen ska kunna krossa ett motståndarskepp.

Av alla forskare som arbetat med våra runstenar har jag inte funnit någon som undersökt detta förbluffande faktum att en vikingatida avbildning i Skåne visar en skeppstyp som definitivt inte trafikerat farvattnen i Norden.

- ”Det är bara en fri, konstnärlig utformning”, berättades det mig när Tullstorpsbilden skulle kopieras på väggen till den nya fornsalen på Malmö museum år 1975. När Lis Jacobsen och Erik Moltke kom ut med sitt stora samlingsverk över Danmarks runinskrifter år 1942 tog man inte alls upp detta märkliga problem. Skeppet blev istället för dessa forskare en symbol för dödsskeppet i den gamla hedniska trosföreställningen. Man jämförde med en runsten vid Ledberg kyrka i Östergötland som har både skepp och figurframställning. Ledbergsstenen har allmänt tolkats som en bild av Ragnarök. Detta är den nordiska mytologins stora drama; under Rag-

Tullstorpstenen vid Skånes sydkust, en av Danmarks mest magnifika bildstenar från sen vikingatid. Men vad föreställer egentligen bilderna?

Run- och bildstenen vid Ledbergs kyrka i Östergötland med en av sina krigarefigurer. Notera att mannen bär både yxa och sköld i höger hand.

narök ska allt förgås. Dödsskeppet Nagelfar ska slita sig från sin förtöjning där det ligger i dödsriket Hel och segla ut för att delta i den sista stora striden mellan asar och jättar. Detta skepp är makabert nog dessutom byggt av döda mäns naglar. De två danska forskarna jämförde också sitt påstådda dödsskepp med gotländska bildstenar från 700-talet och med gravfältens s.k. skeppssättningar runt omkring i Skandinavien. Jämförelsen haltar dock betänkligt. Både de gotländska skeppsbilderna och våra många skeppssättningar är nämligen samtliga i avsaknad av några utskjutande rammar.

För ett par år sedan hade jag vägarna förbi Ledbergs kyrka i Östergötland och dess kombinerade bild- och runsten. Jag drog mig då osökt till minnes Tullstorpstenen. Ledberg ligger någon mil nordväst om Linköping mitt ute på slätten. På norra sidan av kyrkogården finner du den imponerande bildstenen. Det var året 1852 som kungen genom den dåvarande riksantikvarien såg till att stenen plockades ut ur kyrkans gamla sakristiemur. Stenen är hög och smal. På de två plana sidorna finns bilder inhuggna. Två stora krigare pryder den ena och lika många den andra sidan. Männen är iklädda spetsiga hjälmar och de har alla en fotsid klädnad. En av dem håller sin vänstra hand på ett svärd som sitter i bältet medan den högra handen håller en yxa försedd med ett längre skaft. Just denna bildframställning är problematisk. I samma högra hand lyckas krigaren nämligen hålla dels en yxa, dels en rund sköld; något som givetvis inte fungerat i verkligheten. Man har uppenbart ansett både sköld och yxa så viktiga att dessa måste ha en framträdande placering på bilden.

Vid basen på Ledbergsstenen finns på den ena sidan en inhuggen skeppsbild. Det behövdes bara ett snabbt ögonkast för att jag skulle förstå att här fanns detaljer som de äldre forskarna förbisett. Bilden på runstenen i Ledberg är nämligen så lik den i skånska Tullstorp att de båda, trots att drygt fyrtio mil skiljer dem åt, på något vis måste hänga samman. Ristarna av de båda stenarna måste helt enkelt ha haft samma förlaga att utgå ifrån. Den höga bordläggningen, sköldarna och rammarna finns på båda stenarna. Skillnaden är att östgötastenen har segel och att den saknar stävprydnader. Det som emellertid är avgörande när man talar om det mycket nära sammanhanget är de ytterst karakteristiska dubbelstrecken vid teckningen av båda skeppens konturer. Intressant är också att djurfiguren som står

över skeppet på Tullstorpstenen också finns på samma plats på Ledbergsstenen. Ledbergsdjuret saknar dock den typiska spiralutformningen mellan kropp och ben och det är dessutom smidigare utformat, som avsåg det att avbilda ett smygande lejon eller liknande kattdjur.

Det stora djuret med alla sina karakteristiska stildrag finns emellertid representerat på andra delar av Ledbergsstenen. Förutom djuret över skeppet har nämligen runristaren huggit in ytterligare tre djurbilder. Den större av dessa har direkta likheter med djuret på Tullstorpstenen. Här finns samma dubbelstrecksristning, samma karakteristiska toppiga öron och dessutom en identisk utformningen av de bakåtriktade frambenens tassar. Här finns också antytt den för det stora djuret så typiska spiralornamentiken mellan ben och kropp.

Djuret från Ledberg biter en av krigarna i foten. Just detta bett har bildat utgångspunkt för de äldre forskarna när de försökt påvisa vad bildmotivet på runstenen föreställer. Vid jordens undergång skulle, om man får tro de medeltida källor som berättar om vår vikingatid, allt gå under genom Ragnarök. Djuret som biter krigaren i foten skulle vara Fenrisulven, bror till Midgårdsormen. Fenrisulven ska under Ragnarök sluka Oden och här på runstenen har han helt enkelt huggit tag i Odens fot. Utifrån denna hypotes har det sedan skapats en förklaring att skeppsbilden måste avse dödsskeppet Nagelfar. Så lätt forskning kan bli till ren fantasi! En intressant detalj, nog så viktig, är nämligen att Ledbergstenen på ena smalsidan har ett stort kors inhugget. Det kan inte råda någon tvekan om att den döde velat framhäva kristendomen. Varför skulle man då ha valt att täcka hela stenen med hedniska motiv?

Ledbergsstenens bild av skeppet med rammar.

Ledbergsstenens text har tolkats enligt följande: ”Bisse satte sten denna efter Torgaut Vinvalitr, fader sin, och Gunna, de båda. Bland tränderna föll han.” Forskare har velat koppla samman dödstillfället med slaget vid Stiklestad år 1030 då Olof den helige med hjälp av svear försökte ta tillbaka Norge men stupade i kamp mot den samlade norska hären från Tröndelagen. Men vad säger egentligen texten?

Hela sista meningen är gjord i lönnskrift. När man tolkat denna kvarstår orden ”bland Þtm föll han”. Man har alltså antagit att ”Þtm” ska utläsas som ”Þrantum” och avse trönder. I det stora verket Sveriges runinskrifter tolkade man också krigarbilderna som olika episoder i slaget vid Stiklestad. För att möta sitt öde i detta slag tågade emellertid Olof den helige med sin här den långa vägen över land från Sverige till Nidaros. Skeppsbilden kan därför näppeligen ha med denna strid att göra. Den stora frågan är emellertid om den kryptiska texten verkligen avser tränderslaget eller om det är resultat av en forskares önskedrömmar. Minner verkligen Ledbergsstenen om en härfärd mot norr?

Skeppsbilder med ramm

Jag har ovan satt sökljuset på två magnifika bild- och runstenar med märkliga bilder. För att finna en alternativ tolkning till den allmänt vedertagna uppfattningen om att de två skeppsbilderna visar det hedniska Nagelfar är det nu dags att titta närmare på övriga skeppsbilder som finns på de nordiska runstenarna. Merparten av stenarna är ju resta över män som färdats lång väg och där skeppen givetvis måste ha spelat en stor roll. Det kan ju då tyckas givet att det nordiska vikingaskeppet finns avbildat på en mängd runstenar. Så är emellertid inte alls fallet. Det är tvärtom ytterst sällsynt med skeppsbilder på runstenar. I Danmark finns skepp på 4% av runstenarna, i Norge på 2 % och i Sverige på endast 0,7%. Dessutom kan nästan samtliga danska skepp och några från Östergötland svårligen ha något med det nordiska vikingaskeppet att göra.

Låt oss börja med de skånska skeppen. I Bösarp, endast en mil väster om Tullstorp, har påträffats fyra delar till en eller flera sönderspängda runstenar. Ett stenfragment visar en s.k. ”mask”-bild, dvs. en avbildning av ett groteskt huvud. Denna sten påträffades år 1904 då den skulle återanvändas vid ett pågående brobygge. Stenen hade hämtats från en stengärdsgård i byn Södra Virestad. På samma plats påträffades fyra år senare det andra runstensfragmentet, denna gång vid rensning av gårdsbrunnen. Detta fragment visar framdelen av ett skepp. Det tredje fragmentet är det enda som har runtext: ”Toke satte …”. Denna runstensskärva återfanns året 1914 i stengrunden till den närbelägna Ryllagården. Slutligen hittades den fjärde stendelen år 1937, inmurad i gårdens brunn.

Fragment av Bösarpstenen som visar ett skepp med ramm, identiskt med Tullstorpstenen.

Ett av runstensfragmenten från Bösarp visar alltså en del av en skeppsbild. Med förbluffande exakthet står vi här inför en närmast kopielik bild av Tullstorpskeppet och Ledbergskeppet. Stäven går upp i ett huvud som, liksom i Tullstorp, lämnar tre flätor utmed bordsidan. Runda sköldar hänger utmed relingen och en kraftig ramm avslutar skeppet framåt. Liksom Tullstorp och Ledberg är skeppets linjer utförda i avancerad dubbelristning. Det finns ingen som helst tvekan om att de tre runstenarna på ett eller annat sätt måste ha haft ett samband.

En annan skånsk runsten med skeppsbild finner vi invid Lödde å, ett vattendrag som inåt landet skiftar namn till Kävlingeån. Någon mil norr om Lund rinner ån förbi kyrkbyarna Gårdstånga och Holmby. I Gårdsstånga har arkeologer i direkt anslutning till det breda vattendraget kunnat gräva fram en stormansgård från vikingatiden. Nära denna gård, endast en liten sträcka uppströms, ligger Holmby kyrka. År 1908 tog man ut en runsten som satt inmurad i kyrkans tornmur. Runstenen har texten: ”Sven reste dessa stenar efter sin fader Thorger.” Förutom text finns också en skeppsbild, tyvärr svårt vittrad. Av intresse är emellertid att skeppet är av samma typ som de tre som omtalats ovan. Man kan tydligt se två kraftiga rammar, höga sidobord och två huvudprydda stävar med de över borden täckande flätorna. Detaljerna i speciellt mittpartiet är dock alltför utslätade för att kunna tolkas. Det råder emellertid ingen som helst tvivel om att vi här står inför samma skeppskonstruktion som på de tidigare, om än bilden i detta fall är enklare tecknad.

Runstensraden går som en kanttext runt Holmbystenen. De danska forskarna förvånade sig år 1942 över det enkla kors som är inristat tvärs genom runraden mitt på stenen. Eftersom man var övertygad om att skeppet var en bild ur den hedniska dödskul-

Run- och bildstenen vid Stratomta i Östergötland. På stenen avbildas ett rammskepp i samma stil som på bl.a. en runsten i skånska Holmby.

ten kom man dock fram till att ”denne mærkelige anbringelse kunde, i forbindelse med det store hedenske skib, tyde på, at korset var tilføjet.” Se här så lätt en lös teori om en hednisk bild kan bli till en sanning! Man hade helt enkelt glömt bort att Ledbergsstenen själv bär ett präktigt kristet kors varför det inte är märkligt att andra runstenar med samma typ av skeppsbilder också kan vara kristna.

Skeppet på Holmbystenen bildar en enklare variant av rammskeppet jämfört med Tullstorp, Led-

berg och Bösarp. Det finns emellertid fler exempel på just denna enklare typ. Strax intill Ledberg, vid Stratomta i Törnevalla socken en mil öster om Linköping, står en runsten med en nästan identisk runstensbild som Holmbyskeppet. Stenen står ute på slätten och år 1727 berättas om stenen att: ”bredwid thenna steen vid lag 20 aln. är en stor jordhög helt rund och omkring platzen såsom af griffter i forna tider”. Runtexten lyder i översättning: ”Ästrid, Osvalde, Augmund, de lät resa denna sten efter Halvdan, sin fader, och Ästrid efter sin make god.”

Stratomta rammskepp har höga bordsidor, två kraftiga rammar och dessutom stävar som avslutas uppåt i figurornamentik. Liksom Ledberg, och troligtvis också Holmby, för Stratomtaskeppet råsegel. Visst är det märkligt! På mindre än två mils avstånd från varandra finns på den rika Östgötaslätten landskapets två enda skeppsbilder på runstenar, båda uppvisande skepp med rammar och båda med närmast identiska kopior i Skåne. Inga andra av de resterande femton skeppsbilderna på runstenar från gamla Sverige är av denna skeppstyp.

Hur är det då i Danmark? Endast fem danska runstenar har skeppsbilder. I Hjermind strax väster om Viborg i norra Jylland finns en sten med en skeppsbild som på ett mycket övertygande sätt har likheter med den enklare typ som representeras i Holmby- och Stratomtabilderna. Tyvärr är stenen så svårt vittrad att skeppet endast framstår till sina yttre konturer. Den höga bordgången och de spetsiga rammarna går dock inte att ta miste på. På stenens baksida står i runskrift: ”Tholv reste denne sten efter sin broder Rade, en mycket velbyrdig dreng”.

Knappt tre mil öster om Hjermindstenen finns ett runstensfragment som suttit inmurat i Spentrup kyrka. Den ena hälften av en skeppsbild är bevarad. Skeppet har en mast, en markerad ramm och en hög stäv med trolig stävprydnad. Detta rammskepp kan sägas utgöra ett mellanting mellan de enklare runstensskeppen och de mera konstnärligt utformade skeppen.

På ön Falster finns ytterligare en skeppsbild på en runsten som eventuellt kan sammanliknas med de ovan omtalade. Stenen är svårt skadad då den under medeltiden huggits om till ett kvaderblock. Av skeppet är därför endast nederdelen bevarat. Skeppet har runda sköldar, synlig styråra och i fören eventuellt en antydan till någon ornamentik liknande Tullstorps- och Ledbergsbilderna. Det saknar dock rammkonstruktion.

För att avsluta det danska runstensmaterialet kan konstateras att det finns ytterligare två skeppsbilder, vilka båda avbildar typiska nordiska skepp. Ett av dessa illustrerar med stor sannolikhet den hedniska sagan om guden Tors fisketur.

Det stora djuret

Den mest berömda bilden av ”det stora djuret” finns på kung Harald Blåtands stora runsten vid Jelling kyrka i Mittjylland. Stenen har tre släta sidor varav den ena täcks av en bild av den korsfäste Kristus. En sida har endast runskrift medan det på den tredje sidan finns den ståtliga bilden av det stora djuret. Djuret möter här besökaren med alla sina karakteristiska drag. De kraftiga benen går samman med kroppen i en typisk spiralornamentik, öronen är markerat spetsiga, ögonen kraftigt rundmarkerade, manen utmed halsens översida finns med och svansen avslutas med en tofs. Gapet är öppet.

I Skåne finns också bilder av det stora djuret. Utmed sydkusten finner du flera exempel på denna ”zoologiska” vikingaart. I Skårby som ligger mind-

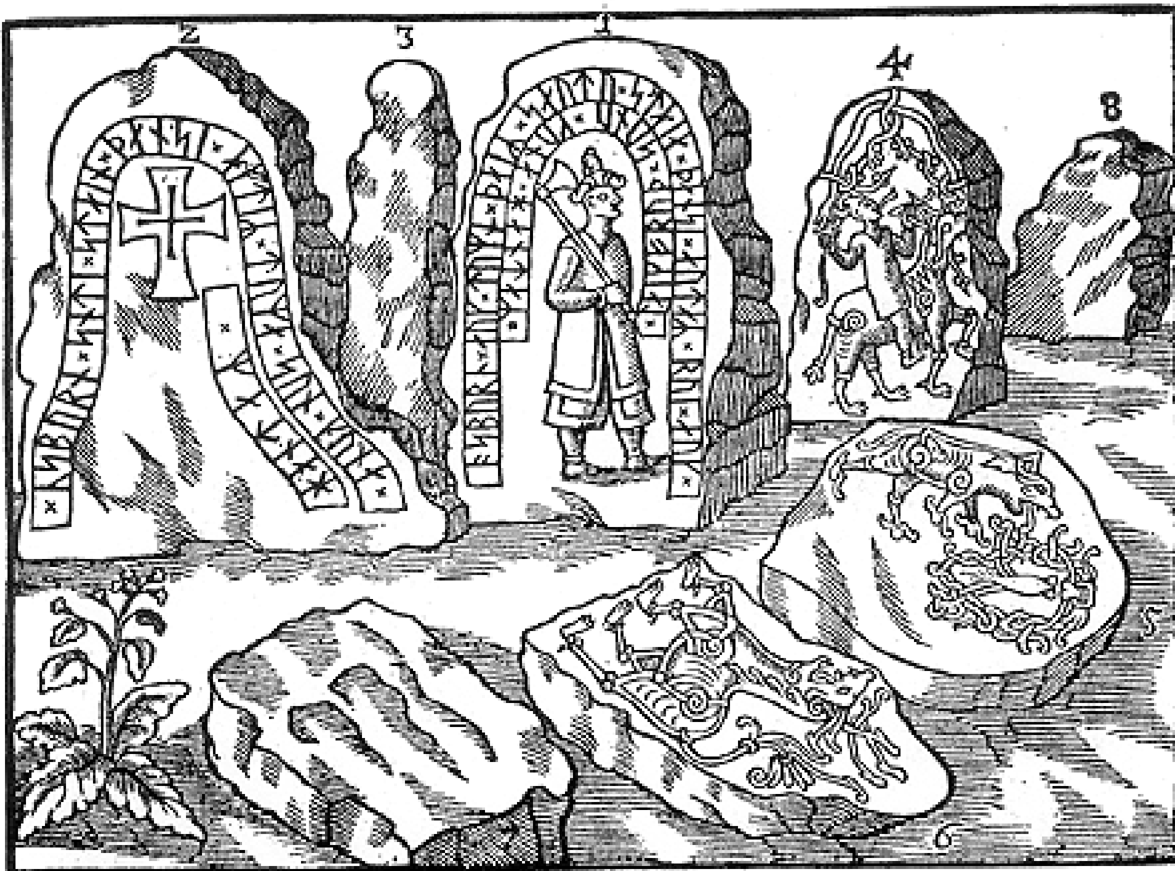
Skårbystenen med sin gemytliga djurbild står i dag på Kulturen i Lund.

re än två mil från Tullstorp stod tidigare Skårbystenen. Numera har den en fristad på Kulturen i Lund. Texten lyder: ”Ká-Ulver och Auttir, de satte denna sten efter Tome, sin broder, som ägde Gudis snape.” Ett stort djur upptar stenens mittparti. Forskaren Ivar Lindqvist noterade kortfattat att han haft problem med att exakt tyda runristarens utformning av djurets nos. Denna del av stenen är nämligen vittrad och även äldre forskare före honom har haft svårigheter. I den bemålade version som nu finns har djuret fått ett närmast gemytligt anlete, man skulle våga kalla det för en vänliga skånsk variant. Det torde dock inte råda någon tvekan om att det är frågan om det stora djuret. Spiralmarkeringarna vid benen, de upprättstående spetsiga öronen och antydan till en man är typiska kännetecken.

Runstenen omtalades redan år 1627: ”findis denne Kampesteen vdi .. en Eng .. imellem Skorby sogn och Gudsnave”. År 1691 berättas dessutom att stenen låg uti en cirkel av ”måttelige” stenar. I slutet av 1800-talet återfanns den i slottet Marsvinsholms park tillsammans med de där sammanplockade runstensresterna efter det ståtliga Hunnestadsmonumentet. Året 1880 forslades så dessa stenar till sin förvisning i universitetsstaden Lund.

Ytterligare en runsten från Skårby satt tidigare inmurad i kyrkmuren. Denna sten har samröre med djurstenen genom att det antagligen är samme person som omtalas på de två stenarna: ”Auttir satte denne sten efter Hakon”. Det är således troligt att dessa två runstenar ursprungligen har stått tillsammans i det vikingamonument som åtminstone delvis fanns kvar i slutet av 1600-talet i form av en ring med stenar, belägen mellan de två byarna Skårby och Gusnava. Det kan noteras att djurstenen, med inskriften om Tome som en gång ägde hela Gusnava, är en av mycket få runstenar som omtalar en vikingatida skånsk stormans markegendom.

Det mest kända och ståtliga vikingamonumentet i Skåne har varit Hunnestadsmonumentet. Detta överlevde så länge att det hann dokumenteras på bild innan det förstördes. Jämfört med övriga Danmark har denna troliga grav endast haft sin like i Jellingmonumentet i Jylland. När runstenforskaren Worm (1588-1654) besökte platsen stod åtta stora stenar i en ring. Fem av dessa hade bilder varav två dessutom var försedda med runinskrift. På 1700-talet förstördes monumentet och idag finns endast tre stenar kvar, samtliga väl tillvaratagna inomhus i

Hunnestadmonumentet så som Worm såg det när han reste förbi på 1600-talet. Bilden hämtad från hans ”Monumenta Danica” år 1643.

Lund där de ingår i Kulturens stora permanenta utställning ”Metropolis”.

På Worms kopparstick framstår monumentet i hela sin storhet. Den äldsta av de två runstenarna har en bild av en man med fotsid kappa, märklig toppig hjälm med utskjutande brätten och spetsornamentik. Han bär en yxa på höger axel. Texten lyder: ”Esbern och Tomme de satte denna sten efter Gunne Hands söner Ro och Legfröd”. Den andra runstenen, försedd med ett kors, bär texten: ”Esbern satte denna sten efter Gunne Hands son Tomme”. Stenen är således lite yngre än den förra; när stenen restes var Tomme död men Esbern fortfarande levde.

På de tre bildstenarna utan runor möter vi i Hunnestad inte mindre än tre bilder av det stora djuret. Ett av djuren rids en människofigur, kanske med två ormar i händerna. Man har i bilden velat se en framställning av häxan eller den trollkunniga kvinnan Hyrrokkin som hjälpte asarna att dra fram Balders likskepp till vattnet. På den andra stenen med

det stora djuret finner vi detta tillsammans med ett ”mask”-huvud medan djuret på den tredje stenen står ensamt.

Förutom på stenarna vid Hunnestad, Skårby och Tullstorp finner vi i Skåne det stora djuret på den väldiga Lundagårdsstenen. Denna sten framtogs redan år 1690 ur grunden till det rivna Allhelgonaklostret strax norr om Lunds domkyrka. Biskopen i Lund slog emellertid sönder stenen och använde delarna till en trappa. År 1868 sammanfogades dock stenarna. Runstenen är med sin närmare fyra meters höjd Danmarks högsta. I dag finns den uppställd i entréhallen till Universitetsbiblioteket.

Texten lyder: ”Torgel, son av Esge Björns son, reste dessa stenar efter bröder sina båda, Olav och Ottar, landmän goda.” Texten börjar och avslutas med ett kristet kors. En stor del av den ena långsidan täcks av två framställningar av det stora djuret. Djuren står mot varandra och mellan dem sitter en s.k. ”mask”-bild. På stenens andra sida pryds toppen av ytterligare en maskbild.

I det gamla Sverige finns sex runstenar med det stora djuret avbildat. Tre av dessa sitter på runstenar belägna i ett begränsat område nära Linköping i Östergötland. De tre djurbilderna på Ledbergsstenen har omtalats ovan. Endast en knapp mil söder om Ledberg finner vi i Lambohov i Slaka socken det andra djuret. Idag finns tyvärr endast en tidig avritning kvar av hela stenen. Ett ytterst litet fragment av texten är dessutom bevarat i original. Även om ritningen inte är alltför detaljerad och noggrann, vågar man påstå att man här står inför ett exemplar av det stora djuret. Bilden är dessutom kombinerad med ett kristet kors. Den tredje runstenen i Östergötland med det stora djuret finns i Kärna, beläget mitt emellan Ledberg och Lambohov. Stenen är tyvärr endast bevarad i sin nederdel men merparten av det ståtliga djuret är synligt.

I nordöstra Västergötland, strax öster om Vänern, hittar du resterande tre svenska djurbilder. På runstenen från Rogstorp finns en vittrad bild av ett djur vilket dock inte helt svarar till alla karakteristika för just det stora djuret. Ca två mil söderut finns runstenen i Stora Ek. Texten berättar bl.a. att man byggt bro till minne av den döde. Här framträder också det stora djuret på ett lite annorlunda, ”primitivt” sätt. Däremot svarar Västergötlands tredje och sista djurframställning, den på den magnifika Olsbrostenen söder om Falköping väl till de danska djuren. En modern svensk översättning av texten lyder: ”Guve reste denna sten efter Olav, sin son, en mycket dugande ung man. Han blev dräpt i Estland. Håvard(?) högg stenen.”

Det stora djuret från Olsbro är faktiskt så snarlikt sina danska motsvarigheter att man här skulle kunna tala om verklig frändskap. Som jag omtalat tidigare finns i Västergötland mycket starka kopplingar till det danska riket i slutet av 900-talet, dels genom speciell runstensstil, dels genom den rika förekomsten av s.k. thegntitlar. Stenen i Olsbro ligger dessutom tillsammans med en mängd andra runstenar som ett pärlband utmed den breda ån Ätran vilken har utlopp i Kattegatt. Ätran måste ha varit den stora kontaktvägen mellan Västergötland och det danska riket. Intressant att notera är att av Västergötlands alla runstenar är det endast fem som omtalar längre färder. Alla dessa stenar finns i området kring Ätran. Här bodde t.ex. en gång Åsmund som dräptes ”i österväg” och Äsbjörn och Jule som föll i krigståg österut. Om kanske samme Äsbjörn berättas att han dog i Grekland. Slutligen minner en sten om två bröder, den ene fann döden västerut, den andre österut.

Olsbrostenen söder om Falköping i Västergötland är en av landskapets vackraste bildstenar. Stora likheter finns med danska bildstenar.

Runstenar med mask-bilder

Den s.k. mask-bilden är ett mycket speciellt bildobjekt. Bilden kännetecknas av att man ser masken, eller det groteska huvudet, framifrån. Kännetecknande är också de två stora cirkelrunda ögonen, den markerade rundade nosen, den halvbågformade ”mustaschen” och det konstrikt flätade skägget. De flesta av maskbilderna har dessutom två horisontella streck som förbinder de två runda ögonen, nästan som om maskerna hade burit glasögon. Dessa ”glasögonstreck” är mycket säregna och kan sägas utgöra ett viktigt bildattribut även om man i dag svårligen kan förklara vad de kan ha åsyftat.

I Södermanland finns tre runstensmasker. Två av dessa stenar står i anslutning till den vikingatida centralbygden kring Uppsa kulle, Södermanlands största gravhög. Strax bredvid finns Aspa med sin runsten vars text berättar om dels rikedom, dels kontakter söderut. En kvinna Astrid lät resa stenen efter Anund och Roland som båda dog i Danmark. Från Västergötland känner man också en sådan här mask. Denna bildsten påträffades vid en grävning år 1949 i Karleby, Leksbergs socken. Författaren har själv sökt stenen men tyvärr inte funnit den. Enligt en gammal uppgift ska den ”förvaras i Lassegårdens bryggstuga” vilket ju inte ger mycket vägledning.

I Danmark finns fyra maskbilder och i Skåne fem runstensristade masker. Så sent som år 1996 upptäcktes den senaste funna maskrunstenen i Danmark. Denna sten hade återanvänts som tröskelsten till portalen i Bjerrings 1100-tals kyrka strax öster om Viborg i Jylland. I Jylland finns dessutom en mask på en upprest sten utan runor. Denna står vid en gammal bro, Sjellebro, vilken gått över Allingån. Man har länge menat att masken genom sitt hemska utseende har skyddat de som färdades på bron mot de onda makterna.

I Skåne återfinner vi masker dels på Lundagårdstenen men också på en av Hunnestadstenarna tillsammans med det stora djuret, på Bösarpstenen samt på en av stenarna i det bevarade runstensmonumentet vid Västra Strö. Vad det gäller Bösarpstenen höll denna faktiskt på att gå förlorad så sent som år 1989. Här är historien:

En av stenarna i Västra Strömonumentet norr om Eslöv bär på denna mask-bild.

Alla runstensfragmenten från Bösarp hade sedan länge sin säkra hemvist på ett av museerna i Lund – trodde man. År 1989 fick författaren i uppdrag att arrangera en stor vikingautställning i Florens. Eva Wängelin och Ingrid Johansson anställdes som utställningsproducenter och dessa två kvinnor gjorde många turer till Lund för att med forskarfrenesi gräva i de arkeologiska skatterna som finns både i Historiska museet såväl som på Kulturhistoriska museet. En dag återvände de i upphetsat tillstånd till Malmö museum och kunde berätta att de funnit en runsten på en parkeringsplats mitt inne i Lund. Det var inte den förste april och vi begav oss därför snabbt till fyndplatsen. Där, på en asfalterad parkeringsplats bakom domkyrkokapitlets gård, låg ett antal stora stenar utlagda som vägstoppar. En av stenarna var Bösarpsstenen med mask-bilden. Bilden var inte bemålad och endast en tillfällighet hade gjort att mina producenter kastat en närmare blick på vägstoppen. Den antikvariske sakkunnige på platsen vägrade tro att vi gjort ett runstensfynd mitt inne i Lund men minen var obetalbar när han på plats besåg fyndet. Hur stenen hamnat här? Det kunde aldrig klargöras. Parkeringsstenen, med arbetsnamnet ”Lillen”, blev dock en av attraktionerna nere i Florens. Den står numera på Trelleborgs museum.

Vad det gäller mask-bilder måste slutligen Västra Strö norr om Eslöv nämnas. Även om detta runstensmonument strax invid kyrkan inte innehåller

Mask-bilden från Bösarp.

Runstenar med de tre motiven rammskepp (svart cirkel), stora djuret (stjärna) och mask-bilden (öppen cirkel). Dessa motivgrupper uppträder tillsammans i ytterst begränsade områden.

lika många bildstenar som Hunnestadsmonumentet är det att räkna till Danmarks viktigare i sitt slag från vikingatiden, se bild på sidan 121. De två runstenarna berättar att ”Fader lät dessa runor hugga efter sin broder Asser, som fann döden nordpå i viking” samt ”Fader lät denna sten hugga efter Björn, som ägde skepp samman med honom”. Förutom dessa två runstenar ingår ytterligare fem större stenar i den ovala ring som omger en förhöjning ute på åkern. På en av dessa återfinnes en mask-bild. Samtliga stenar var kullfallna och man reste dem år 1932. Det var då maskbilden noterades för första gången. På samma sten kunde också konstateras en annan, svårt vittrad bildframställning vilken man menar kan ha varit en människoframställning.

Datering av bildmotiven

Sammanställs nu alla runstensfynden med motiv av det stora djuret, rammskeppet och mask-bilden, framstår en förbluffande samstämmig geografisk kartbild. På kartan är också markerat de exempel på likartade bilder som finns inristade på föremålen i gravfynden från Bjerringhøj vid Mammen i Jylland. Detta fynd svarar väl till den sociala miljö som runstensmotiven representerar. Liksom runstenarna måste vara resta av och över personer ur det vikingatida ledarskiktet, tillhör dessa jydska gravar härskarklassen. I nära anslutning till Mammen finns dessutom en av runstenarna med rammskepp och två av maskbildstenarna. Dessa gravfynden öppnar dessutom genom årsringsdatering unika möjligheter att erhålla en absolut datering av bilderna.

Orten Mammen ligger strax öster om Viborg i norra Jylland. År 1868 grävde man här bort en gravhög och då avslöjades Danmarks rikaste vikingagrav. Själva gravkammaren av kraftiga träplankor var nedgrävd i marken och den hade blivit täckt av blålera innan högen kastades upp. Detta har gjort att bevaringsförhållandena varit mycket goda. Graven var vid utgrävningen helt intakt.

Den döde stormannen i Bjerringhøj har fått med sig en mängd praktgåvor i graven. Huvudet vilade på en kudde, fylld med dun. Han har haft en guldbroderad huva på huvudet och över axlarna har vilat en kappa med broderad djur- och växtornamentik med detaljer i guld samt prydd med hermelinsvansar. Ett pannband av silke med invävda guldtrådar har hållit håret på plats.

Vid sidan om den dödes huvud låg två yxor. Den ena var en riktig praktyxa med silverinlagd ornamentik. Här ses både en stiliserad maskbild och en stiliserad bild av ”det stora djuret” i kamp med en

Detalj av praktskrinet från Cammin. Här ses det stora djuret vända huvudet mot betraktaren, ett huvud som har stora likheter med runstenarnas mask-bilder. Bl.a. återfinns dubbelstrecken mellan ögonen.

orm. Detta är en variant av samma motiv av ”det stora djuret” som är inhugget på runstenen från Jelling. Djuret på yxan är dock tecknat med en så speciell stil, att man kallar denna för ”Mammenstilen” vilken är en av vikingatidens berömda ornamentstilar. Eftersom yxan på nackpartiet har en ingravering av en mask-bild råder det ingen tvekan om att masken och det stora djuret hänger samman.

Träet till gravkammaren i Mammen har fällts vintern 969-970. Samstämmigheten i tid med Jellingstenen, som måste ha tillkommit efter året 959 - troligtvis under slutet av 960-talet, kan inte vara en tillfällighet. Danmarks rikaste vikingagrav är samtida med Danmarks mäktigaste vikingamonument. Det måste också tilläggas att arkeologerna strax intill gravhögen i Mammen påträffade ytterligare en praktgrav. Här kunde man gräva fram utomordentligt påkostade delar till en hästutrustning samt rester efter en kista med silverbeslag. På beslagen till denna kista finns också mask-bilder.

Nordiska stormän och Konstantinopel

Vad föreställer då dessa mask-bilder? Man har antagit att de är människoliknande ansikten med näsa, mun, skägg och hår med uppgift att sprida fruk-

tan och härigenom inneha en skyddande verkan. Ordet ”masker” är myntat sedan länge för dessa bilder. Tack vare två kända praktskrin, nämligen skrinen från Bamberg och från Cammin, kan vi emellertid kanske bättre förstå vad det hela rör sig om. På dessa skrin finns nämligen bilder av både det stora djuret och av masker.

Dessa praktskrin kommer båda troligtvis från samma verkstad. Camminskrinet fungerade som ett relikskrin med den helige Cordulas reliker medan Bambergskrinet kallades för ”den heliga Kunnigundas skrin”. Tyvärr finns endast Bambergskrinet i behåll; Camminskrinet försvann under slutet av andra världskriget. Som tur är finns gipsavgjutningar bevarade. Detta skrin var utformat som ett vikingatida långhus med svängda väggar och böjt tak. Det var, liksom Bambergskrinet, helt täckt av utskurna älghornsplattor med Mammendekor. På båda skrinen hittar vi det stora djuret men, till skillnad från övriga stora djurbilder vänder detta huvudet mot iakttagaren. Och se, här har vi troligtvis maskfiguren återgiven. T.o.m. de två dubbelstrecken mellan ögonen finns ingraverade.

Skulle mask-bilderna alltså vara en frontalprojektion av det stora djuret? Detta skulle förklara varför de två motiven uppträder i samma snäva geografiska områden. Det skulle också förklara varför båda motiven finns på yxan från Mammen. Även mask-bildens placering på Allhelgonastenen i Lund, mellan två stora djur, stämmer. Som jag visat ovan verkar emellertid även skeppet med ramm tillhöra denna annorlunda bildvärld. Jag ska till denna motivlista foga ytterligare en bild, krigaren med sin fotsida klädnad, toppiga hjälm och sin yxa.

Vi möter honom i Hunnestadsmonumentet i Skåne och på Ledbergstenen i Östergötland, båda

På Kulturen i Lund står runstenen med Gunne Hand, kanske en kejserlig livvakt. Tyvärr är stenen numera svårt skadad, jämför med bilden på sidan 134.

gångerna med yxan i höger hand, i Skåne t.o.m. på höger axel. Vad vill denna krigarbild berätta? Från bevarade skrivna källor vet vi att kejsaren av Konstantinopel hade sitt väringagarde med vikingar från Norden. Detta garde försågs med just den utrustning som männen på runstenarna har. Dessa nordiska soldater bar sina praktyxor på höger axeln när de i de många processionerna gick framför kejsaren som hans betrodda livvakt. De leddes av en anförare kallad ”akolouthos” och soldaterna var klädda i azurblå, fotsid sidenbrokad. Det är alltså inte otänkbart att en av de vikingatida stormän som en gång bodde vid den skånska sydkusten har varit i tjänst hos den östromerske kejsaren. Hans rika skara av söner kanske har velat stoltsera genom att visa bilden av sin far när denne var kejsarens man i fjärran land. En fascinerande tanke; långt innan EU och internatio-

nellt, gränslöst samarbete hade kanske en skåning arbetskontrakt långt söderut. Tyvärr har nu Gunne Hand fått lämna sin fagra hembygd för att stå som en främling i den lärde staden Lund. Ni kan hälsa på honom bland runstenarna i Kulturen.

Kan kanske skeppet med ramm ge oss ytterligare vägledning om vi vill försöka koppla samman dessa speciella bildstenar med Konstantinopel, vikingarnas Miklagård? Låt mig slå fast att skepp med rammar inte känns i skandinaviskt material; vi ska ned till den dåtida Medelhavskulturen för att söka efter lämpliga förlagor. Många av de vikingar som tog tjänst hos kejsaren har inte enbart tjänat som dennes personliga livvakter. De har givetvis även funnits på andra positioner inom den kejserliga krigsmakten där deras kompetens och mod kommit väl till pass. I dåtida krönikor läser vi t.ex. om kejsare Basel II år 988:

”En grupp av skyter hade kommit till kejsaren för att hjälpa honom mot Taurus och de var en utsökt samling av män. Han lät dessa män öva i olika grupper, kombinerade dem med andra legosoldater, uppdelade i kompanier och sände sedan ut dem för att slåss mot upprorsmännen.”

Dessa skyter - eller varjager vilket var en dåtida beteckning för bl.a. nordbor - kom till Miklagård våren 988 i ett antal av inte mindre än sextusen man. Det var Vladimir av Ryssland som sänt dem mot löfte att få gifta sig med kejsarens syster Anna efter det att han själv mottagit dopet. Går vi lite längre fram i tiden berättas om kejsaren Michael V (1041-1042) att han: ”till sina personliga livvakter utsåg en grupp av nya soldater, unga skyter, vilka han hade köpt strax innan. Några tjänstgjorde som rena vakter, andra engagerades i olika uppgifter som han önskade skulle utföras.”

Det är lätt att se dessa nordbor enbart som livvakter åt kejsaren men vi ska inte glömma bort att den östromerske kejsaren till stor del grundade sitt imperium på en stark flotta. Det borde därför ha varit logiskt om vikingar, med sin erfarenhet av sjömanskap, också fått tjänstgöra inom kejsarens flotta. Det var på 700-talet som de östromerska härskarna successivt började återta sin makt över Medelhavet. Inom flottan vidareutvecklades de forna krigsskeppen. I första hand försågs skeppen med flera roddarvåningar. Dessa skepp, kända under namnet ”dromoner”, blev kännetecknande för det östromerska rikets alltmera ökande makt. En dromon var en galär med på varje sida två våningar av roddare, inte mindre än tjugofem åror per våning och sida, alltså hundra roddare. Det fanns minst tre olika typer av dromoner. Den minsta kallades Ousiakoi och var ett hundramannaskepp där det nedersta roddarlaget endast rodde medan det övre förutom rodd även användes i närstrid. Pamphyloitypen hade en besättning på 120-160 man och den tredje typen, den äkta dromonen, hade 200 man fördelade på femtio på de nedersta bänkarna, hundra på de övre bänkarna samt femtio sjökrigare.

En dromon hade ett gångbord utmed varje relingssida samt ett i skeppets mittaxel. Relingarna var täckta av runda sköldar. Årorna stacks ut genom hål i skeppssidorna och roddarna hade inga årstöd. Dromonerna var försedda med kraftiga rammar och dessutom hade de katapulter samt utskjutningsanordningar för den fruktade ”grekiska elden”, dvs. en form av eldkastare. För- och akterstävarna var dekorerade med dubbla, uppåtböjda djurprydnader. På en myntyp från kejsare Nicephorus (1078-1081) avbildas ett bysantinskt skepp med djurhuvud i fören. Liknande typ av djurhuvuden finns också på t.ex. en avbildning i ett grekiskt manuskript redan från 800-talet.

Namnet dromon förekommer faktiskt också som ett personnamn i de isländska vikingasagorna. Islänningarna Åsmund och Rannveig hade enligt Grette den starkes saga en son Torstein. Han var mycket ståtlig och stark men något saktfärdig i sina rörelser och i allt vad han företog sig. Därför fick han antagligen tillnamnet dromond efter Miklagårdshärskarens trögseglande skepp. Med tiden fick Torstein en halvbror Grette, en stor viking. Grette slogs emellertid ihjäl av Torbjörn fiskekrok som efter dådet tog sig ner till Miklagård. När Torstein dromond fick höra detta tog han också dit ner och gick i kejsarens tjänst. Här vann han sin hämnd genom att sätta svärdet i brodermördarens huvud ”så det klövs ner till kindtänderna”.

Om nu runstensskeppet med rammar skulle vara en bild av kejsarens krigsskepp kanske vi ska söka förlagan till det stora djuret och mask-bilden i samma sydliga miljö. De högsta ledarna för kejsarens livvakt, dvs. de dåvarande stormännen bland väringarna, har säkert varit i tjänst när det gällde bevakningen av själva kejsartronen. När ett sändebud skulle presenteras inför kejsaren utspelades alltid ett fast uppgjort hovceremoniell. Detta känner vi väl, inte minst tack vare de ögonvittnen som själva skrivit ner eller berättat om det märkliga händelseförloppet:

”Framför kejsarens tron stod ett träd av brons, överdraget av guld. Olika slags fåglar, också de av förgylld brons, uppfyllde dess grenar och kvittrade som verkliga fåglar, envar efter sin näbb. Den kejserliga tronen var konstruerad så att den turvis gjorde intryck av att vara hög, turvis låg. Tronen hade väldiga dimensioner och den var byggd antingen av brons eller trä. Den bevakades av guldsmidda lejon. De piskade golvet med sina svansar och utstötte rytanden med gapet öppet och spelande tungor.”

Kejsarens speciella symboler var således dessa mekaniska vidunder i form av förgyllda lejon. Under hela presentationen spelade djuren en avgörande roll genom att vid givna tillfällen avge sina hiskeliga rytanden samtidigt som de svängde på sina svansar. Bredvid lejonen har väringaledarna stått med sina yxor. Självklart måste detta skådespel, den yppersta demonstrationen av makt, ha satt sina spår. Är det kanske i dessa tronvaktande djur som vi ska se förlagan till det stora djuret hos Harald Blåtand och den innersta kretsen av hans stormän?

Kontakterna mellan Skandinavien och Bysans har säkert varit betydligt mer utvecklade än vad vi i allmänhet kanske tror. Som ett exempel kan vi ta en speciell mynttyp, slagen i Lund under Sven Estridsens regenttid vid mitten av 1000-talet. Myntslagaren var en man vid namn Wulfet. Myntet är en kopia av kejsar Michael IV:s guldmynt, präglat året 1041. Det visar den östromerske kejsaren med ärkeängeln Michael och Kristus. Sådana guldmynt har säkert också tagits hem av den norske kungen Harald (1047-1066) som, innan han blev kung, tjänade i kejsarens armé. Harald ska enligt sagan ha fört med sig hem en enorm skatt från just Miklagård.

På Kulturen i Lund står en från Skånes sydkust inflyttad runsten med en avbildning av en skånsk viking som troligen tjänstgjort i den östromerske kejsarens livvakt. På några få platser i Jylland, Skåne och Östergötland finns kanske dessutom dromonskepp avbildade. Dessa är i så fall de enda samtida bilder i hela världen som existerar av dessa östromerska skepp. Den enda förklaring till bildernas samstämmighet i såväl Skåne som Östergötland är att stenmästarna måste ha haft en gemensam förlaga. Kanske har detta varit ett smycke i ädelmetall med skeppet avbildat? Kanske en tackgåva till några vikingaledare för trogen krigstjänst i fjärran land?

Två religioner

Asatron

Den snustorra sommaren år 2001! Söder om Uppåkra kyrka strax utanför Lund svettades arkeologerna i den skånska förbannelsen, den styva, lerhaltiga jorden. Under höst och vinter lös som gyttja, under vår och sommar hård som betong. Den avbanade markytan var slät som landningsbanan på Sturup, endast en mängd inkrafsade streck i marken bröt av. Strecken är arkeologens kännetecken. Med grävskeden uppritsas olika mörkfärgningar i jorden, på ritpapper och i datorer växer så uppmätningarna fram och med dem planer och detaljer på de sedan länge försvunna husen.

Det var ingen plats vilken som helst som jag stod på. Fyra stora mörkfärgade rundningar markerade de igenfyllda hålen efter fyra väldiga stolpar. Ett par meter utanför omgärdades stolpkvartetten av en mörkfärgad rand som bildade en svagt rundad rektangel; resterna efter husets ytterväggar. Två dörrar från söder och en från norr har lett in i byggnaden. När jag besökt platsen en månad tidigare hade man precis tagit fram spåren efter det forna huset. Grävningsledaren Karl-Magnus Lenntorp hade redan då på känn att det inte var ett helt vanligt hus som dykt upp. Själv sa jag nog på ett mer burdust och högt sätt det han mera diplomatiskt då försökte åsyfta:

- ”Tänk om det är gudahovet som ni hittat!”

Att hitta hedniska kultbyggnader tillhör inte vardagen inom arkeologin. På något sätt är detta typiskt för hela det mytiska sätt som vår nordiska, hedniska religion i dag framstår för oss. Det talas nämligen väldigt mycket om vikingar och om deras asatro. Man kan lätt få uppfattningen att det finns enormt mycket faktamaterial att ösa ur. Så är det inte. För den som vill försöka förstå den gamla nordiska hednatron är det i stället ett relativt begränsat källmaterial som står till förfogande. Visserligen har vi många berättelser om vad de olika gudarna höll på med men detta är närmast ett författaredilemma. Samtliga dessa mustiga berättelser är nämligen nedpräntade av kristna, i något fall även av muslimer. Berättelserna genomsyras alltså av kristna värderingar som här och var säkert också gått ut på att nedvärdera och smutskasta hednatron. Eftersom det saknas material från ”den andra parten”, dvs. från hedningarna, måste mycket tyvärr endast bli mer eller mindre kvalificerade gissningar.

Det är främst de isländska sagorna som ger detaljerat stoff till kunskapen om vad hednisk tro stod för och som berättar alla de fantasieggande gudasagorna. Men vad är dessa egentligen värda? Merparten av de återgivna händelserna är ju nedtecknade flera generationer efter det att ögonvittnena levde. Berättelserna har till stor del överlevt genom muntliga framställningar. Hur kan man sätta tilltro till sådana berättelser? Tänk bara om vi skulle ha skrivit vår skånska historia från början av 1800-talet enbart genom det som överlevt i muntlig form. Vilken torr och kort historia det hade blivit!

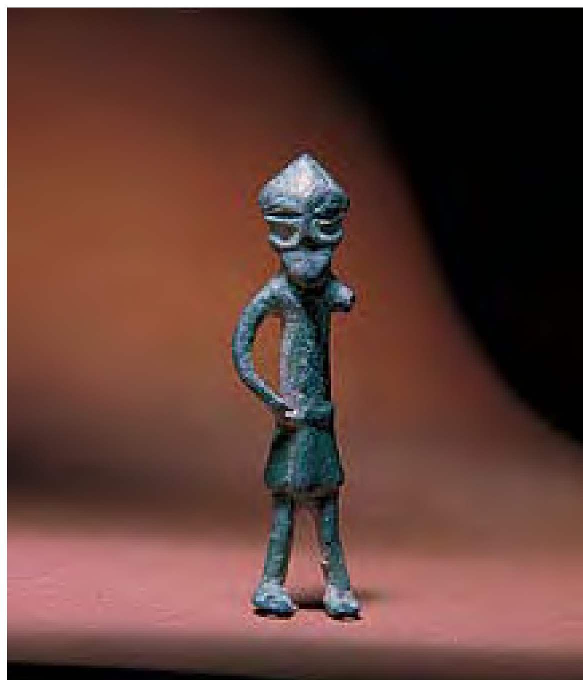
Ändå vore det helt fel att utesluta dessa källor från den gamla vikingaön mitt ute i Atlanten. Dels

är berättelserna skrivna i versform vilket gör att de lättare har kunnat återberättas men som samtidigt gjort det svårare att förvanska texterna. Dels kan vi inte vara helt säkra på att författarna i slutet av 1100-talet - början av 1200-talet inte har haft äldre, numera försvunna manuskript till sitt förfogande. Så menar man t.ex. att en av de tidigaste källskrifterna, Íslendingabók från 1100-talet, troligtvis har haft en äldre förlaga. Denna har emellertid senare reviderats varvid man i den yngre versionen som ett led i den kristna propagandan kan ha tagit bort mycket av upplysningarna om den hedniska tron.

Att dyrka det övernaturliga

I det hedniska Norden kringgärdades människorna i sin tro hela tiden av övernaturliga väsen. Dessa fanns i olika skapelser - som t.ex. gudar, troll, jättar, vättar och diser. Vättar var några märkliga varelser som det gällde att hålla sig god med. Dessa var så viktiga att de t.o.m. fått en egen lagparagraf i den vikingatida, isländska lagen från 900-talet. Här stadgas att man var tvungen att ta bort drakhuvudena på skeppen innan man kom i synhåll från land. Det var absolut förbjudet att segla in mot land med gapande drakhuvud eller uppspärrat tryne, eftersom landvättarna då kunde bli skrämda. Det är faktiskt så att än i dag lever det kvar en ömsesidig vänskap mellan människorna och de små under jorden – åtminstone på Island. Här händer det t.o.m. att man i stadsplaneringen tvingas att ta hänsyn till att stenrösen och jordhögar bebos av dessa. Något sådant finns dock inte längre i Skåne … även om det kanske hade varit behövligt, inte minst när storskövlingen av naturen i det heliga framåtskridandets namn rasar som bäst.

Ett viktigt inslag i den hedniska ritualen har varit offer av olika slag. Året 922 observerade en arabisk diplomat och teolog vid namn ibn Fadhlan vid

Bronsstatyett, kanske en Odenfigur, funnen ”i en sandgraf” i Lindby, Svenstorps socken i Skåne. Foto Historiska Museet, Stockholm.

en ankringsplats på floden Volga en nordisk offerceremoni. När vikingaskeppet angjort stranden gick köpmannen iland för att göra sitt offer. Han tog med sig bröd, kött, lök, mjölk och rusdryck och begav sig till en upprest, hög trästolpe med ett inskuret människoliknande ansikte. Runt stolpen stod små träfigurer och utanför dessa höga trästolpar. Köpmannen kastade sig ner på jorden framför den stora figuren och lade offergåvorna framför denna samtidigt som han bad om god handel. Gick affärerna sedan bra kom han med fler offergåvor; gick de dåligt frambar han också offer till de små figurerna som han kallade ”vår herres hustrur, döttrar och söner” vilka han bönföll att de skulle frambära hans böner. Gick handeln efter detta bra lät köpmannen

slakta ett antal kreatur och får. En del av köttet skänktes bort, det andra kastades mellan den höga trästolpen och de lägre stolparna medan däremot huvudena hängdes upp.

Denna berättelse är en av få, bevisliga ögonvittnesskildringar om hur en offerhandling från vikingatiden gick till. Det är givetvis så att ibn Fadhlan kan ha missuppfattat en del i den symboliska riten. Själv har han bevittnat denna gudadyrkan med förakt vilket också framskymtar då han berättar att om natten kom hundarna och åt upp offergåvorna. Köpmannen kunde då nästa morgon säga: ”Bevisligen har min herre funnit behag i mig eftersom han har ätit upp min offergåva.”

Den hedniska ritualen kring offer verkar ha utspelat sig efter två olika mönster; antingen frambar man offret till gudarna eller så tog man del av offergåvan genom att under en sammankomst förtära den offrade maten och drycken. Genom måltiden blev man mera kroppsligt delaktig i gudaoffret än bara genom ett passivt frambärande. Det finns flera berättelser om stora offerfester med mat och dryck. Tyvärr saknas berättelser från själva Skåne. För att kunna förstå de hedniska matoffer som skett även här måste vi därför ta in uppgifter från ett betydligt större geografiskt område. Biskopen Gregorius av Tours, död år 594, beskriver t.ex. med kristen avsmak hur det gick till i det då hedniska Köln där barbarerna vid offerfesterna frossade i både mat och dryck. Missionären Columban, död år 615, ska en gång i nuvarande Tyskland ha träffat på hedningar som samlats till en rit. I mitten fanns ett enormt kar av öl och festen hölls till guden Wodins ära. Givetvis, med tanke på att nedtecknaren var kristen, lyckades Columban spräcka offerkaret. Hur otroligt det än låter skedde detta genom att han andades på det! Tala om dålig andedräkt.

Från nordiskt område finns en ögonvittnesskildring, författad av en arab som på 900-talet besökte den stora vikingastaden Hedeby i södra Jylland. Han beskrev en fest där stadens hedniska innevånare kom samman för att hylla sina gudar och för att äta och dricka. Resenären skriver också: ”Den som slaktar ett offerdjur, hänger detta på en träställning utanför dörren till sitt hus, oavsett om det är en oxe, vädur, en getabock eller ett svin. På det sättet visste alla att han gjort det som ett offer till ära för sin gud.”

I Snorres stora verk Heimskringla berättas om ett blot som skedde i norska Tröndelagen. Problemet med Heimskringla, som återberättar de tidiga norska kungarnas historia fram till året 1177, är att manuskriptet legat klart så sent som ca 1230. Det är således inga ögonvittnesskildringar som återges utan berättelser som författaren inhämtat från olika källor. Med denna lilla brasklapp kan det ändå vara intressant att ta del av vad som, enligt Snorres uppfattning, hände på blotet:

”Sigurd Ladekarl var den störste blotman, liksom hans fader Håkan varit. Sigurd höll på kungens vägnar alla blotmöten i Tröndelagen. Enligt forntida sed skulle alla bönder, när blot stundade, komma till hovet med de förråd, som de skulle använda under mötet. Där skulle alla ha öl; även slaktades allehanda småboskap och hästar. Allt blodet som man därigenom fick kallades löt och förvarades i de s.k. lötbollarna. Med löt-tenarna, vilka var gjorda som stänkkvastar, skulle man rödfärga alla stallarna (altare), likaså hovets både yttre och inre väggar samt stänka på folket; köttet kokades till de församlades undfägnad. Mitt på hovets golv fanns eldar, över vilka hängde kittlar, och dryckeshornen skulle bäras omkring elden. Den som gjorde blotet och var hövding, skulle själv signa blotbägaren och all blotmaten. Först drack man Odins skål till seger och till

sin kungs till välde, sedan Njords och Frös till årsväxt och frid. Därnäst drack många Brages skål. Även brukade man dricka sina fränders skål, de som utmärkt sig, de s.k. minnena.”

Människor har också offrats vid vissa hedniska blot. Klassisk och välkänd är Adam av Bremens ca 1070 nedtecknade berättelse om vad troligtvis bl.a. ögonvittnet Sven Estridsen själv kunnat berätta om bloten vid Uppsala:

”Vart nionde år brukar man i Uppsala fira en gemensam fest med deltagande av folk från alla sveonernas landskap. Ingen har lov att utebli från denna fest. Kungar och folkstammar, alla och envar sänder sina gåvor till Uppsala, och de som redan har antagit kristendomen måste köpa sig fria från deltagande i dessa ceremonier, något som är grymmare än varje annat straff. Offerriten tillgår på följande sätt: av varje levande varelse av manligt kön offras nio stycken, med vilkas blod man brukar blidka gudarna. Kropparna hängs upp i en lund nära templet. Denna lund hålls så helig av hedningarna, att varje träd anses ha en gudomlig kraft som följd av de offrade kropparnas död och förruttnelse. Där hänger också hundar och hästar jämte människor, och en av de kristna har berättat för mig att han har sett sjuttiotvå kroppar hänga där om varandra.”

I ett samtida tillägg till Adams handskrift, ett s.k. skolarie, finns infogat följande uppgift: ”I nio dagar firades festmåltider och dylika offerhögtider. Varje dag offrar de en människa jämte djur dessutom, så att det på nio dagar blir sjuttiotvå levande varelser som offras. Detta offer äger rum vid vintersolståndet.” I ett annat skolarie berättas: ”Nära detta tempel står ett mäktigt träd, som sträcker ut sina grenar vitt och brett och som alltid är grönt, både vinter och sommar. Ingen vet vilken art det är. Där finns också en källa, vid vilken hedningarna brukar offra och i vilken man brukar kasta ned en levande människa. Om denna inte återfinns, går folkets önskan i uppfyllelse.”

Två andra handskrifter från vikingatiden berättar om människooffer i Norden. Biskopen och historieskrivaren Thietmar av Merseburg (975-1018) beskriver de stora kultfester som ägde rum i Lejre på Själland. Denna plats, nära vikingastaden Roskilde, var enligt legenderna och sagorna ett av de viktigare danska kungasätena. Thietmar berättar att vart nionde år i januari månad samlades här mängder med besökare för blothandlingar. Då offrades inte mindre än 99 människor till gudarna, tillsammans med lika många hästar, hundar och tuppar.

I ett tillägg till Gutalagen, Gotlands urgamla lag, finns ett både märkligt och intressant avsnitt, låt vara ytterst korthugget, som beskriver missionstiden på ön. Denna text, Gutasagan, är troligtvis från sent 1100-tal men berättelserna återger situationen på 1000-talet. Gutasagan är en viktig pusselbit för att förstå brytningen mellan hednisk och kristen tid i Norden. Tyvärr är det på samma sätt för Gutasagan som med övrigt skrivet material; det är ”segrarna”, i detta fall de kristna, som skrivit historien. Den hedniska kulten fanns det därför ingen anledning att orda särskilt mycket om. Före kristendomens införande på Gotland ”och länge därefter trodde man på hult och hugar, vi och stavgårdar (a hult. oc a hauga. wi. oc. stafgartha.) och på heden gud. De offrade då sina söner och döttrar och sin boskap, och bedrev blot med mat och dryck. Detta gjorde de enligt sin vantro. Hela landet hade det högsta blot med människor, eljest hade var treding sitt blot och smärre ting hade mindre blot med boskap, mat och dryck. De kallades matbröder, ty de tillredde måltiderna tillsammans.”

Det var invid de stora högarna vid Uppsala som de hedniska bloten skedde. Det är inte otänkbart att kung Sven Estridsen själv berättat om dessa för Adam. Han växte upp i landsflykt hos sveakungen före mitten av 1000-talet och måste själv på plats ha tagit del av händelserna.

I själva Gutalagen heter det: ”Det är nu så, att blot är menigheten alldeles förbjudet och alla gamla sedvänjor, som följa hedendomen. Ingen må åkalla varken lundar eller högar eller hedniska gudar, varken offerställen eller inhägnade platser. Om någon gör sig skyldig därtill och ledes i bevis mot honom, att han brukar någon åkallan med sin mat eller dryck, som ej följer kristen sed, då ger han tre mark åt socknemännen.”

Själva offrandet har alltså innefattat både människooffer och måltidsoffer. Människooffer skedde dock endast på öns huvudhov. Gotland verkar redan i hednisk tid ha varit uppdelat i tre områden, var och en med sin tings- och blotplats. Förutom dessa stora kultplatser har det dessutom, enligt texten, funnits mindre tings- och blotplatser som lundar, inhägnade platser och ”vi”-områden. Uppgifterna i Gutasagan är faktiskt de närmaste vi geografiskt kan komma om vi vill få en bild av hur en tings- och kultorganisationen kan ha fungerat även i Skåne.

I de hedniska kulthandlingarna ingick emellertid inte enbart offer och mat. Som en avslutning till sin beskrivning av hednatemplet i Uppsala har Adam följande korta passus: ”För övrigt sjunger man, som vanligt är vid dylika offerhögtider, mångfaldiga sånger, som är oanständiga och därför bäst bör förtigas.” Vilken otur för den svenska folksångsskatten att Adam med sin prästerliga utbildning var så pryd av sig! Sanningen är dock att han antagligen inte känt till innehållet i sångerna; hela hans berättelse om Uppsalatemplet är ju baserat på troligtvis vad den danske kungen Sven Estridsen berättat för honom. Att förlöjliga och håna hedniska drag var ju dessutom ett vapen i kampen för kristendomen. Adam ger här uttryck för sin kulturs inställning på samma sätt som den ovan omtalade araben gjorde när det gällde människorna i vikingastaden Hedeby. Om innevånarna i denna stad heter det bl.a. ”Jag har aldrig hört värre sång än dessa människors – den liknar ett morrande som kommer ur deras strupar som hundskall, bara mycket mera vedervärdigt.”

Dansken Saxo, som skrev sin historia i slutet av 1100-talet, berättar om hur en väldig kämpe Starkodder, under sju år vistades i Uppsala. Till slut stod kämpen inte ut, eftersom han under den tid som offringarna skedde blev utled av de kvinnliga danserna, jublet som gycklarna inhämtade för alla sina skådespel och bjällrornas ljuva klanger. Uppgiften får tas som den saga den är men kanske ligger det en liten kärna av sanning i denna beskrivning av en forntida blotfest.

Redan Tacitus beskrev ca 100 e.Kr. germanernas hedniska riter. Här spelade bl.a. kultvagnar en speciell roll. Även under vikingatiden finns belägg för sådana, men då enbart genom föremål som arkeologerna hittat. Jag tänker på den fantastiska skeppsgraven från Oseberg i Norge, genom årsringsdatering bestämd till år 834 e.Kr. Två kvinnor har gravlagts i ett praktskepp tillsammans med en stor mängd utrustning och offrade djur. I en timrad kammare på däcket har man berett kvinnornas sista viloplats. Kammarens tak har varit så kraftigt att det länge motstått trycket från sten och jordmassorna i den hög som uppkastades över skeppet. Kammarens gavel mot aktern var timrad medan gaveln mot fören har varit öppen.

Vid utgrävningen kunde arkeologerna konstatera en spännande sak, nämligen hur delar av begravningsceremonin måste ha gått till. Själva gravhögen har blivit uppförd i två etapper. Först har skeppet med kammaren ställts på plats varefter halva högen färdigställts. Skeppet har alltså en tid stuckit ut ur högen med sin främre hälft. Kammaren har varit öppen ut mot förskeppet. Allt har bildat en magnifik kultscen. Det är också i förskeppet som vi finner de rika offergåvorna som vagn, slädar m.m. Runt fören hittar vi också halshuggna hästar och en halshuggen oxe. Från själva skeppet har man låtit tre åror sticka ut genom århålen. Först efter en tid har så hela gravhögen tillslutits.

Forskare har på senare tid menat att den döda, unga kvinnan i Oseberg kan ha varit en prästinna som tjänat gudinnan Freja. Den äldre av de två kvinnorna har då kanske varit en tjänarinna som dödats för att kunna tjäna även på andra sidan. Gravkammarens inre har man täckt med bildvävnader vilka delvis fortfarande existerar. Här ses processioner av vagnar, dragna av hästar och omgivna av människor. En bild visar hur processionen passerar män som hänger i ett träd; en hednisk offerlund. Bredvid står två kvinnor, en med upplyft svärd, kanske prästinnan själv. Med sig i skeppet har den döda fått en rikt påkostad, fyrhjulig vagn. Det märkliga är att vagnen inte gått att styra; den har endast kunnat köra fram och tillbaka, kanske på en speciellt anlagd, rak processionsväg. Vagnkorgens baksida är täckt av ett bildsnideri, föreställande nio katter. Just katterna var Frejas symboliska djur, vilka drog gudinnans vagn.

Freja var ju älskogens gudinna. Det är då inte att förundra sig över att gravkammaren innehåller en bred praktsäng med djurornamentik på båda långsidorna. Själv upptäckte jag en intressant detalj med sängen när vi år 2001 i Fotevikens vikingareservat skulle göra en fullskalig kopia. Bakstycket har lutat kraftigt. Sängen kan således inte ha varit placerad upp mot någon vägg utan den måste ha haft sin plats mitt ute på golvet. Har denna säng tjänat som redskap i en del av fruktbarhetsriterna, en offentlig scen i ett offentligt rum?

Om vagnen från Oseberg ger oss aningar om hur en del av den stora inramningen av kultfesterna tett sig, lämnar några av slumpen bevarade, obetydliga fröer i samma grav funderingar kring människor-

nas agerande på det personliga planet. Några starkt förmultnade och sammanpressade läderklumpar har en gång varit en liten läderpung som antagligen burits av den döda kvinnan. I en av klumparna fann man ett bevarat frö av arten Cannabis sativa. Ytterligare fyra frön av samma sort påträffades i tygrester strax intill. Kvinnan har uppenbart haft en liten läderpåse som innehållit dessa fröer.

Cannabis sativa, eller hampa, kommer ursprungligen från Centralasien och har i stora delar av Asien betraktats som helig i tusentals år. Det var troligtvis skyterna som spred bruket av hampa västerut redan före vår tideräknings början. Detta folkslag hade seden att kasta hampfrön eller hampblad på heta stenar när man satt i ångbad varvid den då uppkomna röken gav en narkotisk påverkan. Under processen börjar man tvivla på att man själv finns till och känsel, hörsel, syn och tidsbegreppen förvrängs. Närminnet försvinner men man upplever också ett lyckotillstånd. Det var kanske inte enbart starka drycker som gjorde att man vid de nordiska kultceremonierna försattes i extas!

De heliga byggnaderna

Tillbaka till den där varma sommardagen i skånska Uppåkra. Där låg en större, avplanad markyta med knastrigt torr lerjord framför oss och bredvid stora uppkastade jordhögar. Den skånska slätten bredde ut sig runt omkring och från motorvägen i fjärran hördes svagt trafikbruset. Just då skulle det mycket till för att känna historiens vingslag. Ändå

Gravfältet vid Vätteryd norr om Höör i mitten av Skåne är ett av landskapets största bevarade gravområden från den yngre järnåldern. Här finner du olika typer av stensättningar vilka alla markerar forntida gravar.

var det precis så spännande som det ska vara när teori och verklighet försöker närma sig varandra. Tänk om man äntligen arkeologiskt skulle kunna påvisa ett skånskt hednatempel!

Det avgjort mest berömda hedniska tempel som vi tror oss känna är det som för tusen år sedan stod i Gamla Uppsala. Adam av Bremen skriver:

”I detta tempel, som är helt och hållet prytt med guld, dyrkar folket bilder av tre gudar. Den mäktigaste av dem, Tor, har sin tron mitt i salen. På var sin sida om honom sitter Woden och Frej. Man säger att de har följande betydelser: Tor, säger man, härskar i luften och råder över åska och blixt, vind och regn, solsken och gröda. Woden, det vill säga raseriet, styr krigen och ger människan kraft att bekämpa sina fiender. Den tredje, Frej, skänker de dödliga fred och njutning. De förser också hans bildstod med en väldig stående manslem. Oden framställer de beväpnad, liksom våra landsmän Mars. Tor däremot med sin spira tycks likna Jupiter. De dyrkar också till gudar upphöjda människor, som de skänker odödlighet till tack för stora bedrifter. De har tilldelat alla sina gudar präster, som frambär folkets blot. Om en farsot eller hungersnöd hotar, offrar man till Tors bildstod, om ett krig förestår till Woden, om ett bröllop skall firas till Frej.”

I ett tillägg till själva huvudtexten är infogat följande beskrivning: ”En guldkedja omger templet. Den hänger över husets tak och strålar mot de ankommande på långt håll, därför att själva tempelområdet, beläget på slät mark, har berg placerade omkring sig liksom en teater.”

Uppsalaslätten saknar berg men de många och höga gravkullarna gör ändå att beskrivningen mycket väl stämmer med verkligheten. Adam beskriver också ett annat berömt hednatempel, beläget på slaviskt område strax norr om våra dagars Berlin. Här härskade i slutet av vikingatiden folkslaget redarierna. ”Deras mycket kända samhälle är Rethra, som är ett säte för avgudadyrkan”, berättar Adam. ”Där har uppförts ett stort tempel åt avgudarna, av vilka Radegast är den förnämste. Hans bildstod är gjord av guld och hans läger är prytt med ett purpurtäcke. Själva samhället har nio portar och det är på alla håll avgränsat med en djup sjö. En träbro leder över denna och där får endast de som offrar och söker

På Rügens nordspets ligger Arkona högt beläget uppe på en kritstensklippa. En halvcirkelformad vall omger själva fornlämningsområdet. Själva tempelområdet har dock numera rasat ner i Östersjön.

orakelsvar passera.” Trots att denna helgedom först år 1128 förstördes genom den sachsiske hertigen Lothar av Supplingens erövring känner vi tyvärr ingen annan beskrivning än den som Adam har nedtecknat.

Ett tempel som legat betydligt närmare Skåne är det stora avgudatemplet som stod i Arkona på Rügens nordspets. Templet förstördes av biskop Absalon år 1169. Saxo, som på uppdrag av just Absalon författade sin danska historia har en beskrivning av detta. Denna är givetvis av stort värde då den baseras på en ögonvittnesberättelse. Saxo skriver:

”Mitt i staden fanns en öppen plats där det stod ett mycket präktigt tempel av trä som hölls högt i ära, inte blott för att det var så praktfullt, utan också på grund av den avgudabild som var uppställd där. Utvändigt ståtade templet med olika bilder i omsorgsfullt utskurna, upphöjda arbeten som emellertid var grovt och fuskaktigt bemålade. Där fanns bara en dörr men själva templet var delat i två rum, av vilka det yttersta löpte längs med väggarna och hade ett rött tak, medan det innersta vilade på fyra pelare och i stället för väggar hade ”tjeldinger” och för övrigt inget annat gemensamt med det yttersta annat än taket och några få bjälkar.”

Kännetecknande för alla dessa tre tempel är att man har skriftliga källor men de säkra fysiska lämningarna efter byggnaderna saknas eller är mycket tvivelaktiga. Upptäckten av templet i skånska Uppåkra är därför oerhört värdefullt. Det som kanske förvånar är att byggnaden inte har varit speciellt stor, endast 13 meter lång och 6,5 meter bred. Den har haft svagt krökta långväggar av grova, stående ekplank, eller ”stavar”, vilka grävts ner i en ränna i jorden på mer än en meters djup. I varje hörn av huset har stått en stolpe, eller hörnstav, som varit nedgrävd till ansenligt djup. Byggnadens mittparti, som stått fristående från ytterväggarna, har utgjorts av fyra enorma trästolpar. Hålen till dessa är ovanligt vida och djupet anmärkningsvärt, mer än två meter. Arkeologerna fann minst tre olika golvnivåer vilket motsvarar flera ombyggnader av templet under den långa tid som det existerat. Från uppförandet på kanske redan 400-500-talen har det stått fram till sen vikingatid.

Byggnaden har haft tre ingångar, två i söder och en i norr. Varje öppning har inramats av kraftiga sidstolpar och den sydvästra har dessutom haft ett framskjutet parti. Det torde således inte vara någon tvekan om att det är här som templets huvudingång en gång varit.

I väggrännan och i stolphålen har utgrävarna hittat ett hundratal s.k. guldgubbar. Det största fyndet av guldgubbar som vi känner kommer från Sorte Muld på Bornholm. Här fann arkeologerna mer än tvåtusen av dessa lövtunna, ytterst små guldbleck. Alla är stämplade med motiv, föreställande män eller kvinnor. Storleken gör att dessa guldbleck inte kan ha tjänat som t.ex. handelsguld. I stället har de haft med den dåtida kulten att göra. Att de påträffats i så stor mängd i nedgrävningarna för Uppåkratemplets stolpar och väggplankor tyder på att man offrat dessa guldgubbar i samband med uppförandet av templet. Guldblecken hör hemma under århundradena innan själva vikingatiden. Flera guldgubbar från Uppåkra är identiska med exemplar funna från Sorte Muld, dvs. de är tillverkade med samma stämpel. Detta ger en intressant indikation på relationer mellan Skåne och den stora ön ute i Östersjön för nästan ett och ett halvt tusen år sedan.

Ett fantastiskt fynd gjordes i Uppåkra strax efter mitt besök år 2001. En avsökning av markytan skedde med metalldetektor. Arkeologen Jonas Pauls-

Pokal av brons med pålagda, tunna och stämplade guldbleck. Fynd från Uppåkratemplet. Foto Bengt Almgren, LUHM.

son höll i handtaget när det hände. Det inte bara pep i öronen … ”det small till så att glasögonen sprack!” Tro det den som vill. Mitt i den misstänkta tempelbyggnaden hade metallsökaren gett ett kraftigt utslag. Eftersom det bevisligen måste vara ett stort metallföremål äldre än tusen år som låg nedgrävt måste en viss upphetsning ha spridit sig i utgrävningslaget. Och resultatet var inte fy skam.

Strax bredvid den i byggnaden centralt placerade eldstaden har man på kanske 600-talet grävt ner en bronsbägare och en glasskål. Den ca 20 cm höga bägaren är dekorerad med band av tunna guldbleck med instämplade bilder. Foten är löjligt liten, bägaren kan snarast karakteriseras som en väldigt opraktisk och vinglig pokal. Det finns inga kända paralleller och den kan mycket väl ha blivit tillverkad på platsen. Bredvid i gropen låg däremot ett föremål som forslats långa vägar till Uppåkra, en glasskål från området norr om Svarta havet. Skålen, som är tillverkad med två lager av glasmassa, kan dateras till ca 500-talet.

Ett annat, udda och spännande fynd gjordes i ett av stolphålen. Här låg en större järnring. Ringen måste en gång ha suttit som dörring. Järnkrampan, som varit inslagen i dörren, finns fortfarande kvar.

Glasskålen från templet. Foto Bengt Almgren, LUHM.

En liknande ring, men i betydligt större storlek finns från Forsa kyrka i Hälsingland. Forsa ligger i en rik järnåldersbygd med fler storhögar. Forsaringen är ca 60 cm i diameter. Den har fyra förtjockningar varav en blivit utsmidd till en liten torshammare. Runt ringen löper en runtext som berättar om den heliga platsen, dvs. viet, men som samtidigt också är en urgammal lagtext:

”En oxe för viets gild (iordningställande) och örar två (i böter) första gången stav faller; två oxar och fyra örar andra gången; men för tredje gången stav faller, fyra oxar och åtta örar; och all egendom i kvarstad om han icke gör rätt för sig. Det som folket äger kräva enligt landets lag, det var stadgat förr och stadfäst. Och dessa gjorde detta sik: Anund i Tåsta och Ofeg i Hjortsta. Men Vibjörn ristade.”

Forsaringen i hel- såväl som i detaljbild.

En ring från templet. Foto Bengt Almgren, LUHM.

Enligt Snorre sände en gång den kristne, norske kungen Olav Tryggvason en ring till drottning Sigrid Storråda i sveariket. Detta var ”den stora guldring, som han hade tagit från hovdörren vid Lade, och ansågs detta vara en stor dyrbarhet”. Nu visade det sig att ringen inte var av genuint guld utan hade en kärna av koppar vilket gjorde Sigrid rasande.

Ringar hade uppenbart en stark symbolisk innebörd för vikingen. Året 876 svor en ledare för en vikingahär i England en ed till kung Alfred på den heliga ringen. I Hávamál omtalas också att guden Oden svor ed på en ring. Oden hade själv en mäktig guldring, Draupner. Det var dvärgen Sindre som, väl erfaren i smide, hade låtit tillverka denna. Ringen var förtrollad. Varje nionde natt droppade det åtta nya ringar från den och dessa skulle väga lika mycket som Draupner. Vid asaguden Balders död lade

Oden Draupner på likbålet men från dödsriket återsände Balder ringen till Oden.

Inne i gudahoven fanns stora och dyrbara ringar som troligtvis tjänat som viktiga ceremoniföremål. I den isländska sagan om Torstein Oxefot berättas t.ex. följande: ”En ring, som vägde två örar eller mer, skulle ligga på altaret i varje gudahov, och den ringen skulle varje hovgode (präst) ha om armen vid alla rättsförhandlingar, som han själv skulle öppna, och han skulle färga den röd i det offerdjurs blod, som han själv blotade. Var och en som skulle fullgöra något rättsligt åliggande vid domstolen, skulle först avlägga ed på den ringen och nämna sig vittnen, två eller flera.”

I anslutning till tempelbyggnaden i Uppåkra har det skett offer till gudarna. Mängder med lans- och spjutspetsar har påträffats strax intill templet, både söder och norr om byggnaden. Flera har medvetet förstörts genom att spetsarna böjts eller förvridits. Norr om templet låg en hel hög med demolerade vapen. Här återfanns också rester efter en prakthjälm och sköldbeslag. Offringarna kan ha samband med en dyrkan av guden Oden, som ju var krigets gud. En liten bronsstatyett från Uppåkra visar en mansfigur med hornbeklädd hjälm. Den kan troligtvis dateras till vikingatid. Figuren är enögd; ögonhålan på vänster sida är tom. Detta skulle kunna tyda på att bilden visar Oden, något som passar väl in i på de offrade vapnen i området.

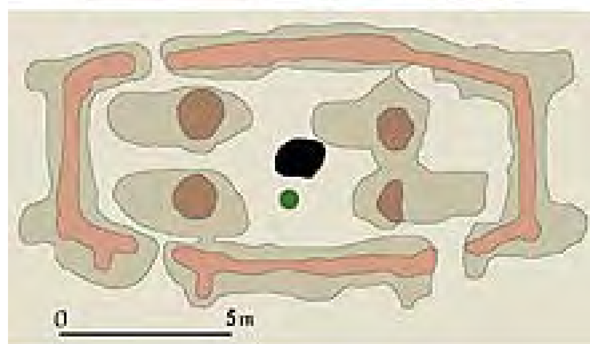
Uppåkratemplet. Rekonstruktion av författaren. Digital- och grafisk konstruktion av Boghos Balyan & Sven Åke Carlén, ”Teknik Cadprojektet” i Malmö.

Hur har då templet i Uppåkra tett sig i verkligheten? Byggnadstekniskt har det varit en mycket intressant skapelse utan tidigare kända motsvarigheter från järnåldern. En viss jämförelse med de norska stavkyrkorna från sen vikingatid - tidig medeltid är dock inte fel att göra om man ska försöka rekonstruera byggnaden.

Byggnadens ytterväggar har varit i s.k. stavkonstruktion mellan kraftiga hörnstavar. Tekniken känns igen från påträffade rester efter stavkyrkor i Lund från ca 1050. De stående plankorna har upptill varit inpassade i en skåra, inhuggen i underdelen av en horisontell trästock, s.k. lejd, vilken legat på hörnstavarna. Den djupa rännan som stavväggarna varit satta i samt de enormt djupa hålen för hörnstavarna visar att byggnadens ytterväggar måste ha varit anmärkningsvärt höga. Hålen har ju till uppgift att hålla emot sidobelastningarna så att väggen inte störtat omkull. Vad talar vi om för tänkbar höjd? I Hemse kyrka på Gotland har man funnit bevarade väggstavar i full längd från den träkyrka som ersattes av en senare stenkyrka. Dessa ekplankor har en längd av drygt tre meter. Med beaktande av den en meter djupa syllrännan i Uppåkra skulle en höjd för templets ytterväggar på upp mot fyra meter över markytan inte vara omöjlig.

Yttertaket mellan ytterväggarna och de fyra hörnstolpar som utgjort den bärande stommen i mittornet bör ha varit beklätt med träspån, vilket fordrar ett tämligen brant tak. Från långvägg till tornvägg bör detta ha höjt sig drygt två meter. Hur högt har själva tornet varit? Två meter djupa stolphål tyder på en väldig konstruktion, inte minst då de fyra stolparna bildat en kvadrat som möjliggjort en effektiv stagning genom kryssverk. Med en längd på stolparna på förslagsvis tio meter har tornets väggar stuckit upp drygt tre meter över långhusets tak-

Uppåkratemplets skalenligt återgivna interiör samt utgrävningsplan över byggnaden. Med svart har angetts en härd mitt i byggnaden. Den gröna punkten visar platsen för pokalen och glasskålen.

ås. Med dessa, som författaren menar fullt rimliga proportioner, skulle en rekonstruktion komma att bli som på bilden på föregående sidor.

Templet har haft tre ingångar; i västra delen två motställda dörrar, i östra endast en dörr i den södra långväggen. Det normala hade emellertid varit att alla öppningar varit parställda. Asymmetrin kan därför eventuellt avspegla husets speciella funktion. Den sydvästra portalen har dessutom varit mera framträdande genom ett framför dörrhålet utskjutande parti. Märkligt nog har dörrplaceringarna i Uppåkratemplet direkta likheter med dörrplaceringar som vi känner dem från många av den tidiga medeltidens nordiska kyrkor. Dessa kyrkingångar har fått sin placering utifrån speciella liturgiska funktioner. I sydväst fanns männens ingång i kyrkan, vilken oftast hade den mest påkostade utformningen. I nordväst fanns kvinnornas ingång med en enkel dörromfattning. Prästen hade sin egen ingång, en enkel dörröppning som från sydost ledde in till kyrkans kor.

Under sin långa existens har templet i Uppåkra blivit ombyggt men det har trots detta hela tiden bibehållit sin ursprungliga planform. Givetvis har det jordgrävda timret i ytterväggarna ruttnat, så också de fyra mittpelarna trots att dessa stått skyddade inomhus. Grunda schakt invid pelarna visar hur man vid renoveringsarbetena släpat fram de fyra nya hörnstolparna från kortsidorna och sedan, med hjälp av dessa schakt, ”tippat” ner dem i de djupare hålen. Tre av de väldiga pelarna har man dragit in från den västra gaveln men märkligt nog är den sydöstra pelaren indragen från den östra kortsidan, att döma av hjälpschaktets placering, se planen på sidan 155. Härigenom har man lämnat området mellan de två södra pelarna oskadat när man grävt dessa tippningsschakt. Det är också mellan de två södra pelarna som den nedgrävda pokalen och glasbägaren återfanns. Jag menar att vi här kan ha ett belägg för var den stora gudastatyn bör ha stått, en staty som man inte velat rubba vid ombyggnaden av templet.

Odenfigur från Uppåkra.

Mittrummet i templet med de fyra pelarna svarar också mycket väl till den ögonvittnesbeskrivning som Saxo har av Arkonatemplet från år 1169. Saxo talar ju om att det fanns två rum i templet, varav det ena löpte runt ett mittrum som avgränsades av just fyra hörnstolpar. Väggarna mellan rummen var inga träväggar utan ”tjeldingar”. Kanske åsyftas med detta namn ett genombrutet gitterverk av trä. Det var i detta centrala tornrum som den väldiga trästatyn av Svantevit med sina fyra huvuden stod. I Uppåkra har det även funnits en öppen härd i detta mittrum, placerad så att gudastatyn kan ha stått i tornrummets södra del.

Mellan asatro och kristendom

Det finns väl knappast någon svensk som inte vet att Ansgar var Sveriges första missionär. Vad man nu egentligen menar med det! Av en slump har en vän till Ansgar nedtecknat hans levnadshistoria. Också av en slump är denna historia bevarad. Hur många ”Ansgar” har det inte funnits som aldrig fick sitt livsöde odödliggjort genom det skrivna ordet? Och vad menar vi med Sverige på den tiden? Skåne tillhörde definitivt Danmark och här spelar Ansgars arbete ingen som helst roll. Med dessa brasklappar

ska jag ändå ut på en resa i spåren efter den vandrande Ansgar i sin svettiga munkklädnad. Jag gör det därför att berättelsen kan ge en vidare förståelse om hur den kristna missionen fungerade.

Det är genom vännen och efterföljaren på Bremens ärkebiskopsstol, Rimbert, som vi i skrift möter Ansgar. År 1986 utkom en modern svensk översättningen och tolkning av denna handskrift. Så här skriver Rimbert om sin företrädares första resa till sveonernas avlägsna land:

”De råkade ut för sjörövare, när de hade hunnit ungefär halvvägs. De köpmän som var med på resan försvarade sig tappert och fick först överhanden, men till sist blev de ändå besegrade av sjörövarna, så att de blev fråntagna fartygen och allt vad de hade och själva med knapp nöd lyckades ta sig i land och undkomma till fots. På så sätt förlorade de gåvor från kejsaren som de skulle ha haft med sig till svenskarna ... Bland annat miste de nästan fyrtio böcker, som de hade samlat ihop för gudstjänsten men som nu föll i rövarnas händer.

Med stor svårighet tog de sig därefter fram till fots en mycket lång sträcka och emellanåt, där det var lämpligast, med båt över vattendrag som låg i deras väg. Till sist kom de fram till en hamnstad i svenskarnas rike som kallas Birka. Där blev de vänligt mottagna av landets kung, som hette Björn, och hans sändebud förklarade i vilket syfte främlingarna hade kommit. När kungen hade fått reda på deras uppdrag, diskuterade han saken med sina män och gav dem sedan med allas bifall tillstånd att vistats där och predika Kristi evangelium.”

Under ett och ett halvt år stannade Ansgars följe i Birka. När de slutligen återvände för att rapportera om sin mission till den tyske kejsaren fick de ”med sig ett brev av kungens hand, skrivet på svenskarnas speciella sätt.” Svenskarnas speciella skrivsätt bör ha varit runskriften. Kejsaren beslöt nu att förmå påven till att instifta ett nytt ärkebiskopsdöme norr om Elbe med säte i Hamburg. Ur påven Gregorius hand fick sedan Ansgar hederstecknet som ärkebiskop för den då kända världens norra utmarker. Påven gjorde dessutom Ansgar till sitt eget sändebud för de vilda folken i norr.

Trots att Birkas hövitsman Hergeir låtit döpa sig, förde den lilla missionsstationen på ön i Mälaren en svår tillvaro. Redan efter några år försvann prästerna. I slutet av sin levnad kom dock Ansgar åter till Birka, troligen något av åren 851-854 e.Kr. Kungen

Torshammare i silver. Lösfynd från Skåne. Foto Historiska Museet, Stockholm.

mottog missionären med glädje men det fordrades denna gång en officiell lottkastning för att få Kristi utsända godkända. Ute på det öppna fältet och inför kungens samlade hövdingar verkställdes lottdragningen, den första kända i svensk historia. Lotten föll till de kristnas fördel. Erimbert utsågs till ny präst på platsen och Ansgar återvände till Bremen i Tyskland, hans nya stiftsstad.

Under slutet av sin långa levnad fick Ansgar ett mycket stort och allvarligt problem att brottas med. För nutidsmänniskan verkar det hela obegripligt. Sveonernas missionär ville inte dö sotdöden! När han därför drabbades av en svår sjukdom blev han dyster, eftersom han ”hade trott att han skulle dö som martyr snarare än av en sådan sjukdom ... och menade, att det berodde på honom själv och hans syner, att han genom eget förvållande så att säga hade blivit lurad på det han säkert hoppats på. ... Denna sorg anförtrodde han under klagan sin trognaste lärjunge, som var hans förtrogne i nästan alla frågor. Denne försökte ivrigt trösta Ansgar och framhöll, att han inte hade fått löfte om att han skulle bli dödad med svärd eller bränd på bål eller dränkt utan att han skulle få komma till Herren med martyrkronan. Men Ansgar lät sig inte tröstas av det.”

Stackars Ansgar! Större delen av sitt liv hade han vistats hos de folk som levde i världens utmarker utan att ha blivit ihjälslagen. I stället fick han som gammal man uppge sin ande hos sina kristna klostervänner i Bremen på morgonen efter Maries kyrkogångsdag året 865 e.Kr. Det är också i Bremens domkyrka vi fortfarande kan bese hans gravplats. En modern, vit stenplatta i golvet minner om den forna missionären. Plattan med texten ”Ansgar 865” är det emellertid inte många av kyrkobesökarna som kan se; den ligger i dag halvt skymd av en modern kyrkobänk.

Vad kan vi lära av Angars liv? En hel del intressanta saker framskymtar i berättelsen. När missionärerna blev strandsatta tvingades de att landvägen ta sig igenom ödemarkerna. Uppenbart var det inte den inhemska befolkningens sed att slå ihjäl vandrare även om dessa kom från annat land, hade annan religion och knappast kunnat tala ett begripligt språk. Osökt tänker man på Tacitus gamla beskrivning om germanernas gästfrihet även mot främlingar. I Birka fick sedan de kristna tillåtelse att slå sig ner. Man har byggt en egen träkyrka och man har skapat en egen församling. Detta tyder på en stor tolerans mot främlingar och deras medförda kulturinslag. Visserligen försvann de kristna efter en tid men vi känner inte bakgrunden till varför det blev så. Det verkar knappast ha varit någon svårare religionsförföljelse, sett i ljuset av det faktum att Ansgar tämligen lätt kunde återkalla sina trogna ett tjugotal år senare. Intressant är att man då lät lotten avgöra om de kristna skulle få bilda en ny församling. Lottkastning var nämligen den urgamla hedniska kultseden för att lösa tvister. Ansgars stora vånda i slutet av sin levnad visar också på en fanatisk personlighet men kan man inte också skymta en karriärlysten människa. Låt vara att karriären inte låg i guld och silver utan på ett helt annat plan.

Ansgar i all ära, men vad med alla de missionärer om vilka vi inget vet eller i bästa fall endast har svårtolkade och osäkra legenders vittnesbörd om? De måste ju ha varit många, dessa helt eller delvis okända män som vågade sig in i de djupa skogarna för att predika och indoktrinera. Tanken slog mig en dag när jag och min hustru sommaren 1995 höll på att fotografera tre avhuggna huvuden som lagts i en träbalja. Huvudena fanns i Emmislövs kyrka nära Broby i nordöstra Skåne. Nu var det inte så blodigt som det kanske låter. Huvudena satt som kalkmålningar i kyrkans valv, daterade till mitten av 1400-

talet. Samma huvudmotiv finns på andra håll i bygden. De sitter i Norra Strös kyrka en dryg mil bort, i Köpinge kyrka strax söder om Kristianstad och i Långaröds kyrka uppe på Linderödsåsen.

Dessa tre huvuden ska en gång ha suttit på tre missionärer vars namn var Unaman, Sunaman och Vinaman. De är nära knutna till den helige Sigfrid, en av de tidiga missionärerna. Sigfrid kom från England. Han är omtalad av Adam som den missionär som verkade både för svear och norrmän och som levde i början av 1000-talet. Olof Skötkonung ska ha blivit döpt av denne vid Husaby i norra Västergötland. En annan tidig källa om missionärens leverne är den isländske munken och historieskrivaren Gunnlaug Leifson, död år 1218. Han berättar att Sigfrid från Norge begav sig till kung Olof som satt i sveariket. Här ska han i staden Sigtuna ha predikat om några gudsmän som nyligen lidit martyrdöden i Växjö i Småland. Se, där har vi männen bakom de avhuggna huvudena. På sin ålders höst begav sig också Sigfrid till Växjö och Värendbygden där han dog.

Kring Sigfrid uppstod tidigt en helgonkult och därför nedtecknades, eller snarare uppdiktades det en berättelse om hans märkliga liv. Det är i denna skrift från 1200-talet som de tre martyrernas namn dyker upp. Dessa skulle ha varit systersöner till Sigfrid och kommit med honom till Växjö. Sigfrid for vidare och lämnade de tre i Växjö ”där han hade byggt en kyrka av trä, och de predikade och gjorde allmogen stor nytta. Men eftersom de inte kunde tala landets tungomål, hade de tagit till sig ledande män i landskapet, med vilka de höll rådslag.”

En natt blev missionärerna emellertid halshuggna. Huvudena lades i en träbalja tillsammans med en tung sten och allt sänktes i sjön. Sigfrid återvände till Växjö och genom ett mirakel fann han de tre huvudena vilka begravdes i träkyrkan. Efter detta blev attributet, dvs. kännetecknet, för S:t Sigfrid en

Gudahagen vid Näsum i nordöstra Skåne har under järnåldern varit en central kultplats för hela bygden. I dag återstår en kulle som inhägnas av i forntiden resta stenar.

balja med tre uppstickande huvuden. Med tanke på närheten till Växjö är det därför inte förvånande att Sigfrid under medeltiden speciellt dyrkats i nordöstra Skåne och att det här finns åtskilliga bilder av honom i kyrkorna. Vid Tockarp invid Glimåkra utpekar dessutom folktraditionen en källa som platsen där Vinaman ska ha döpt de första kristna i området. Mängder med sådan här heliga källor med fantasifulla berättelser från den äldsta kristna tiden finns runt omkring i hela Norden.

Att den gamla hednatron varit svår för kungar, stormän och präster att få bukt med är en självklarhet. Inför vissa hedniska ritualer fick man helt enkelt ge upp. Dessa övergick därför i stället till att bli ett grundläggande arv i den s.k. folktron. I t.ex. isländningen Grette Asmundssons saga berättas hur man lyckades ta död på den våldsamme Grette. En gammal amma rådfrågades:

”Då hon var ung och folket ännu var hedet, hade hon varit förfaren i många hemliga konster. Dem trodde man att hon glömt nu, men fastän kristendomen rådde i landet, låg ännu mycken hedendom och pyrde. Det hade varit lag, att det inte var förbjudet att i lönn blota eller öva annan hedendom, men om det blev uppenbart, medförde det landsförvisning. Nu var det med många så, att han gärna gjorde vad vant var, och det man lärt sig som ung, det kunde man som gammal.”

Detta enkla konstaterande säger egentligen allt om arvet från hedendomen. Hur det gick för Grette? Genom att rista runor i ett trästycke, bestryka dem med sitt eget blod och uttala galdrar, dvs. förbannelser, fick amman död på honom.

Om vi kastar blickarna utanför Norden finns ett rikhaltigare material att ösa ur med exempel på hur missionärerna arbetade. I kungariket Kent i England företogs år 597 en samlad aktion för kristendomens införande. Ett antal munkar anlände detta år under ledning av benediktinermunken Augustinus. Kungen lät sig döpas och år 601 blev Canterbury landets ärkebiskopssäte. Samma år sände påven två förmaningsbrev till sin nye ärkebiskop. I det ena, mera aggressivt i tonfallet, uppmanas han att förfölja avguderi och förstöra tempelbyggnaderna. I det andra brevet är tonen en helt annan ”nämligen att avgudarnas helgedomar hos detta folk på intet sätt ska förstöras, men däremot avgudabilderna i dem; att vatten ska välsignas för att användas till bestänkning i dessa helgedomar; att altare ska byggas och reliker läggas ner i dem.” Påven påpekar också att genom detta förfarande vinner man snabbare folkets omvändande.

De två breven visar att kyrkan i sina försök att krossa hedendomen arbetat efter olika tillvägagångssätt, både aggressiv propaganda och en smart indoktrinering. Påven skriver också år 601 att ”det är utan tvivel omöjligt att ta bort allt på en gång från tröga sinnen, då ju också den som önskar nå den högsta punkten, lyfts upp, inte med språng, utan steg för steg.”

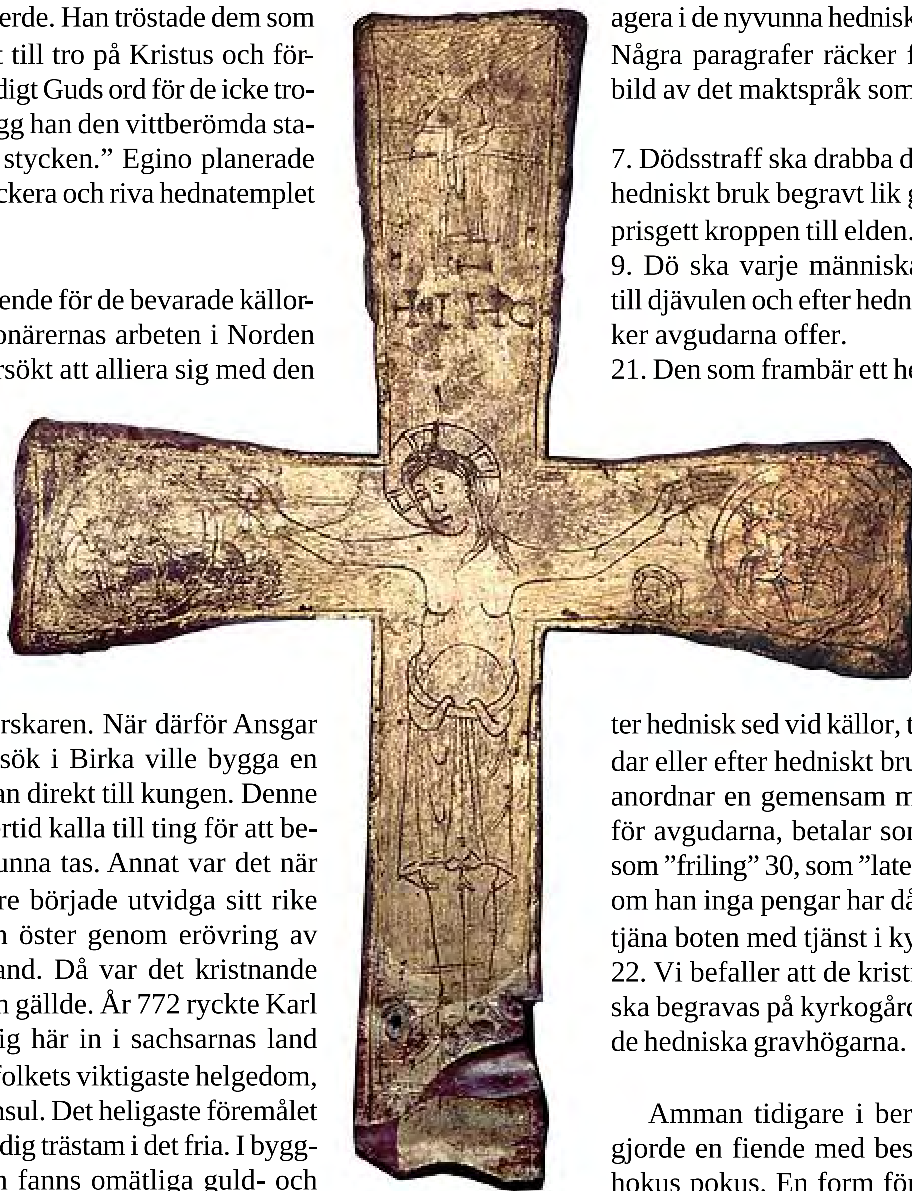
Den sachsiske missionären Winfred, som blev biskopsvigd under namnet Bonifatius, verkade på 700-talet i Belgien, Nederländerna och Tyskland. År 724 befann sig missionären i Hessen. Här ska han ha låtit fälla den heliga eken i Geismar vid Fritzlar. Platsen var en central hednisk stödjepunkt och trädet var helgat till Tor. Det ansågs med sina grenar bl.a. bära upp hela himlavalvet. Denna episod visar på den aggressiva missionen som den också kommer till uttryck i Adams beskrivning över den skånske biskopen Eginos framfart i Västergötland på 1060-talet:

Han ska ”ofta ha besökt kyrkan i Skara och övriga trogna, därför att de inte hade någon herde. Han tröstade dem som hade kommit till tro på Kristus och förkunnade ihärdigt Guds ord för de icke troende. Där högg han den vittberömda statyn av Frej i stycken.” Egino planerade t.o.m. att attackera och riva hednatemplet i Uppsala.

Genomgående för de bevarade källorna om missionärernas arbeten i Norden är att man försökt att alliera sig med den världslige härskaren. När därför Ansgar under sitt besök i Birka ville bygga en kyrka gick han direkt till kungen. Denne måste emellertid kalla till ting för att beslut skulle kunna tas. Annat var det när Karl den store började utvidga sitt rike mot norr och öster genom erövring av sachsarnas land. Då var det kristnande med våld som gällde. År 772 ryckte Karl med en väldig här in i sachsarnas land och ödelade folkets viktigaste helgedom, den s.k. Irminsul. Det heligaste föremålet var här en väldig trästam i det fria. I byggnader runtom fanns omätliga guld- och silverskatter. Enligt källor från klostret i Fulda låg platsen i nuvarande Obermarsberg mellan Kassel och Paderborn. År 782 utsände Karl den store så sina bestämmelser över hur kyrkan med kraft skulle agera i de nyvunna hedniska områdena. Några paragrafer räcker för att ge en bild av det maktspråk som användes:

7. Dödsstraff ska drabba den som efter hedniskt bruk begravt lik genom att ha prisgett kroppen till elden.
9. Dö ska varje människa som offrar till djävulen och efter hednisk sed skänker avgudarna offer.
21. Den som frambär ett heligt löfte efter hednisk sed vid källor, träd eller lundar eller efter hedniskt bruk offrar och anordnar en gemensam måltid till ära för avgudarna, betalar som ädling 60, som ”friling” 30, som ”late” 15 sol. Och om han inga pengar har då ska han avtjäna boten med tjänst i kyrka.
22. Vi befaller att de kristna sachsarna ska begravas på kyrkogårdar och inte i de hedniska gravhögarna.

Amman tidigare i berättelsen förgjorde en fiende med besvärjelse och hokus pokus. En form för besvärjelse

Det s.k. Arenakorset; ett processionskors från Löddeköpinge från ca 1015. Foto Bengt Almgren, LUHM.

var att sätta ”nid” mot någon. I Egil Skallagrimssons saga omtalas en träta mellan Egil och kung Erik Blodyxa i Norge, vilken gjort Egil djupt orätt och dessutom fredlös. Det hela blir till en ganska blodig historia med många döda i bägge läger. Egil dräpte t.ex. ett stort antal av Eriks fränder och följeslagare på ön Herdla. Han lät dessutom i vredesmod sätta upp en hasselstång på toppen av ön. Överst hängdes ett avhugget hästhuvud riktat in mot land, och på denna stång ristade han runor med en förbannelse över konung Erik och drottning Gunnhild. Han framförde samtidigt denna besvärjelse:

”Här sätter jag upp nidstång, och vänder jag detta mot konung Erik och drottning Gunnhild - vänder jag detta nid mot de landvättar som i landet bo och bygga, så att de alla far vilsna vägar, ingen hände att han hemvist hittar, förrän de driva konung Erik och drottning Gunnhild ur landet.”

Tron på de underjordiskas makt avspeglar sig också ibland i det arkeologiska materialet. I Oxie tidigmedeltida bykärna utanför Malmö var författaren själv med om att gräva fram ett djurkranie som lagts under ingången till ett vikingatida hus. Kraniet var täckt av rödockra, således ett offer. Vid utgrävningar i Bunkeflo by i södra Malmö påträffades åren 2001-2002 en vikingatida gård, föregångaren till den medeltida gården. När man en gång grävde stolphålen till gårdens stora långhus, placerades en död katt i ett av hålen i samband med stolpresningen. I den senare gårdens östra länga fann arkeologerna dessutom fyra hästkranier som på 1600-talet nedgrävts i golvet. Detta visar att den hedniska tron varit mycket långlivad. Fram till 1800-talet finns i t.ex. Skåne belägg för att om man lade en flintyxa under tröskeln skyddades huset mot blixtnedslag. Alltså en mycket trolig koppling till Tor som åskans gud och till hans hammare Mjölner.

Ale stenar, Skånes ståtligaste fornminne, ligger naturskönt vid landskapets sydkust. Denna skeppssättning är uppförd under 500-600-talen, alltså strax före vikingatiden. Ytterligare två stenskepp har funnits på båda sidor om det stora skeppet.

Kristendomen

Ansgar i all ära men under vikingatiden tillhörde varken Bohuslän, Halland eller Skåne det Sverige som vi känner i dag. Dessa landskaps missionshistoria är därför en helt annan än den som t.ex. utspelades i Mälareområdet. Vår väg till kunskap i detta ämne ska därför i stället för att gå norrut leda oss västerut, till Mittjylland!

Danmark äger i de s.k. ”gyllene altarna” en dyrbar konstskatt från tidig medeltid. Många kyrkoaltare, vilka var uppmurade tegel- eller stenklossar, kläddes på frontsidan av förgyllda, tunna metallplattor med olika religiösa motiv, återgivna i effektfull relief. Inget annat land har i dag en så stor samling av dessa medeltida konstklenoder som just Danmark. Du finner dem på Nationalmuseet i Köpenhamn. Bland dessa finns några plattor vilka skulle kunna betecknas som de äldsta ”serieteckningarna” med händelsen förlagd till Norden.

Plattorna, sju till antalet, har ursprungligen suttit på ett altare i Tamdrups kyrka vid Horsens i Jylland. Konsthistoriskt kan de dateras till perioden ca 1200-1225. Egentligen är det märkligt att dessa plattor alltjämt existerar. Vid reformationen på 1500-talet var de nämligen upptagna på listor över konfiskerbart material. Ödet ville emellertid att de skulle bli räddade till eftervärlden. I starkt beskuret tillstånd uppsattes de på kyrkans predikstol. Kanske har det varit det märkliga motivvalet som appellerat till 1500-talets präster och dåtida sockenbor. De sju bilderna visar nämligen kristendomens definitiva införande i Danmark!

I historieskrivaren Adam av Bremens version omtalas hur kung Harald Blåtand av Danmark blev omvänd till Vite Krists lära:

Poppo demonstrerar inför kung Harald Blåtand Kristus makt genom att låta upphetta en järnhandske utan att handen kommer till skada.

”I det Herrens år 966 omvändes danerna till tron genom en viss Poppo, som i folkets åsyn, utan att ta skada, bar ett vitglödgat järn, format som en handske. När kung Harald såg detta, uppgav han med hela sitt folk avgudadyrkan och omvände sig till dyrkan av den sanne Guden. Poppo upphöjdes till biskop.”

I en helgonskrift över kung Knut den helige, avfattad på 1090-talet strax efter kungens död berättas följande:

”For at berøre noget af hvad de gamle har fortalt - fra den tid, da biskop Poppo, ærværdig ihukommel-

se, bar det glødende hede jærn, uden at hans hånd blev brændt deraf, og skred over de glohede jærnplader uden at brænde sine fodsåler …”

Den första bildplattan visar hur Poppo predikar för kung Harald Blåtand. På den andra plattan för missionären sin hand med handske in i elden medan den tredje, återgiven på sidan 87, visar när Poppo inför den förvånade kungen tar av sig järnhandsken. Handen är oskadad. Efter detta hokuspokusnummer låter kungen döpa sig på bild fyra, effektfullt nog i en stor öl- eller vintunna. De efterföljande bilderna visar hur kungen ber, hur han skänker en gåva till kyrkan och slutligen finns en bild av två bedjande personer.

Kung Harald tog alltså dopet varefter kungens undersåtar antagligen tvångskristnats. Var någonstans den kungliga dopakten har skett vet vi inte, märkligt nog vet vi nästan inget om Poppo heller. Man skulle kunna gissa på kung Haralds kungsgård i Jelling i Mittjylland men personligen tror jag att det hela kan ha skett hos Haralds svärfar, obodritledaren Mistivoj. Haralds maktallians med denne, dopet och hans giftermål med Mistivojs dotter bör nämligen kunna höra samman i tid.

Skånska biskopar under vikingatiden

Även om tidpunkten för Haralds dop måste ha varit i slutet av 960-talet har han långt tidigare varit välvillig till kristna präster. Redan året 948 kunde t.ex. ärkebiskopen Adaldag i Hamburg-Bremen utse tre missionsbiskopar för Danmark. I Helmods ”Slavekrönika” från 1100-talet berättas hur delar av Danmark blev lagda under ärkebiskopen: ”Salig Adaldag var således den förste ärkebiskop som invigde biskopar för Danmark och från det ögonblicket började Hamburgkyrkan att lägga lydkyrkor under sig”. De första biskoparna var Hored i Slesvig, Liufdag i Ribe och Reginbrand i Århus. Det var alltså endast frågan om biskopsstift i Jylland, dvs. i det område som Harald vid tillfället härskade över. Just året 948 vet vi att dessa tre biskopar deltog i ett biskopsmöte i Ingelheim. Adam av Bremen skrev att Adaldag då ”också gav dem ansvaret för de kyrkor som finns på andra sidan havet, nämligen Fyn, på Själland, i Skåne och i sveonernas land.”

Odinkar den äldre är den näste missionsbiskop för Skåne som träder fram ur historiens töcken. ”Berömd var också i Danmark vid denna tid Odinkar den äldre, salig i åminnelse. … Han predikade på Fyn och Själland, i Skåne och i Sverige och om-

Poppo döper Harald Blåtand i en trätunna.

vände många till kristen tro.” Denne Odinkar, som levde i slutet av 900-talet, var uppenbart av hög dansk ätt. Om hans brorson, prästen Odinkar den yngre, sägs nämligen att han varit en förnäm man av dansk kungasläkt. Odinkar den äldre hade sitt säte i Ribe i Jylland men han var uppenbart också missionsbiskop.

Det är inte helt lätt att klara ut de kyrkliga förhållandena i Sydskandinavien utanför Jylland vid tiden i början av 1000-talet. Adam beskrev själv i slutet av seklet svårigheterna med att bestämma de äldsta biskoparnas geografiska ämbetsområden: ”Jag tror, att orsaken till detta är, att, innan kristendomen fick fast fot, ingen biskop fick något bestämt stift sig tilldelat, utan var och en, i sin iver att utbreda kristendomen, fortsatte längre och längre bort, varvid man gemensamt tävlade om att predika Guds ord för såväl de sina som för främlingar.”

Kung Sven Tveskägg, Harald Blåtands son, ska, efter det att han en tid återfallit till hedendomen, åter ha blivit kristen. Han insatte bl.a. biskop Godebald i Skåne ”för att undervisa”. Denne kom från England och om honom berättas helt kort att han predikat även i Sverige och i Norge. Eftersom Godebald inte kom från Tyskland nämner Adam av Bremen inte mer om honom. För Adam och hans vänner gällde nämligen kampen att motverka allt som hotade Hamburg/Bremens kyrkliga maktställning i Norden. I tyskens lista över Skånes biskopar finns således inte Godebald med. Den äldsta biskopslängden skulle, enligt Adams egna ord, i stället ha sett ut så här: ”Den förste Bernhard, den andre Henrik och även Egino.” I Lunds domkyrkas dödsbok, det s.k. Necrologium Lundense från 1100-talet, möter vi nog en troligtvis mera sanningsenlig version. Här står nämligen att engelsmannen Godebald var den förste biskopen i Lund.

Ett enkolpion från Uppåkra från 1000-talet. Detta är ett litet relikskrin som innehållit ett fragment av Jesus kors eller någon annan relik. Foto Bengt Almgren, LUHM.

Vem var då biskop nummer två, Bernhard? Liksom Godebald kom Bernhard från England. Det är kung Knut den store, död 1035, som har placerat honom som biskop i Skåne. Ärkebiskopen i Hamburg/Bremen var givetvis missnöjd med detta val men efter det att Bernhard personligen ”hade gjort bot”, dvs. underkastat sig denne som sin andlige herre, fick han vänskapsgåvor och tillåtelse att på nytt dra ut som biskop. Dock verkar det som om han fått överge sitt skånska stift och han kom i stället att verka i Norge. De engelska biskoparna i Dan-

mark hade det uppenbart inte helt lätt. Om de inte självmant uppsökte ärkebiskopen i Bremen kunde t.o.m. våld mot dem komma ifråga. Om t.ex. biskop Gerbrand på Själland, som kung Knut också hämtat från England och placerat i Roskilde, berättas att han blev tillfångatagen av ärkebiskop Unwan i Bremen som tvingade honom att avge trohetsed och härigenom överge den engelske ärkebiskopen Aelnoth som tidigare varit hans herre. Aelnoth var ärkebiskop av Canterbury åren 1020-1038.

Om denne biskop Gerbrand och även om hans efterträdare Avoco berättas att de innehade både Roskilde och Skåne som gemensamma stift. Först när Avoco dog år 1060 förändrades situationen. Det som nu skapades kan sägas vara början på det blivande skånska ärkestiftet över hela Norden. Det hela har antagligen börjat som ett nära samarbete mellan den danske kungen Sven Estridsen, ärkebiskopen i Bremen Adalbert och den tyske kejsaren Henrik III. Redan året 1052 hade kung Sven i Slesvig sammanträffat med Adalbert. Följande år besökte Sven den tyske kejsaren i Merseburg och firade där t.o.m. påsken samman med denne. Det är ingen tvekan om att mycket nära relationer nu uppstått mellan dessa tre makthavare.

Troligtvis har de tre gemensamt skisserat en plan för kyrkoorganisationen i norra Europa. År 1053 fick nämligen Adalbert en påvebulla som gjorde honom till påvens legat och vikarie över hela Norden, i vilket inräknades såväl Island, Grönland som Finland. Nästa steg var att få Adalbert förklarad som s.k. patriark samt inrättandet av en ärkebiskop i Lund. Denne skulle lyda under Adalbert, inte under påven. För att lyckas med detta patriarkat stadgade emellertid den kyrkliga rätten att det under en patriark skulle finnas tio till tolv insatta lydbiskopar samt ett nytt, till kristendomen omvänt folk. I Tyskland låg endast två biskopsdömen under Bremen. Det gällde följaktligen att skapa de övriga i Danmark. Detta skedde också år 1060. Då inrättade Sven Estridsen, säkert i fullt samförstånd med Adalbert, ett flertal nya stift. Jylland uppdelades i stiften Slesvig, Ribe, Århus, Vendsyssel och Viborg. På Fyn blev Odense biskopssäte medan Roskilde bibehölls som stiftsstad för Själland. I Skåne tillkom Lund och Dalby. Med denna väldiga omorganisation hade kungen och den tyske ärkebiskopen skapat förutsättningar för en framställning till påven om patriarkatets inrättande. För kung Sven hägrade i bakgrunden en egen dansk ärkebiskop i Lund.

Intressant är att Dalby upphöjdes till biskopsäte. Ortens geografiska placering är egentligen i detta sammanhang omöjlig med tanke på den direkta närheten till Lund. Om man emellertid ser på vad som gällde förutsättningarna för att upprätta ett patriarkat i Bremen stämmer bilden. Som biskop i Dalby placerades nämligen Egino, vilken enligt Adam av Bremen verkade som missionsbiskop. Adam beskriver ingående Eginos arbete med att omvända andra folk till kristendomen. Han förde korståg mot blekingarna och hjälpte kyrkan i Skara i Västergötland mot hedniska revolter. Författaren menar därför att Dalby kan ha fungerat som en bas för en missionsbiskop över områden som inte till fullo ingick i det danska huvudområdet. Adalbert annekterade härigenom sitt planerade patriarkat till även områden och folk utanför det egentliga Danmark som ännu inte hade kristnats. De formella kraven för ett patriarkat verkade var mer än väl uppfyllda.

Nu gällde det att övertyga påven. Är det inte i detta sammanhang man ska se Adam av Bremens väldiga skrift om förhållandena i Norden? Adam bör ha varit utsänd av Adalbert till Sven Estridsen för att av denne, ärkebiskopens vän, få nödvändiga upp-

Ornerad träplanka från 1000-talets träkyrka i Brågarp. Foto Bengt Almgren, LUHM.

gifter för sin bok. Han beskriver ingående hela det väldiga området i Skandinavien där fortfarande hedendom härskade men också hur man med utgångspunkt från Bremen/Hamburg systematiskt arbetade med att omvända detta område till kristendomen. Adams unika verk kan alltså vara den äldsta kända, beställda marknadsföringen av Norden i allmänhet men för Skåne i synnerhet. Kanske var skriftens innehåll avsett att komma under påvens ögon. Året 1072 reste biskop Egino personligen ner till Rom. För första gången besökte en nordisk biskop påvehovet. Egino hade sex år tidigare övertagit biskopstolen i Lund. Det är inte långsökt att tänka sig att Eginos Italienresa ska ses just i kampen om patriarkatets inrättande. Egino dog emellertid strax efter hemkomsten nästan samtidigt med ärkebiskop Adalbert. Två år senare, år 1074, dog även kung Sven. Huvudpersonerna bakom en tanke på ett tyskt patriarkat och ett ärkestift i Skåne var plötsligt borta.

Skånska kyrkor från vikingatiden

Norge har en sagolik skatt av riktigt gamla, bevarade träkyrkor. Höga och konstnärligt fulländade står de här än idag, fastän de flesta byggdes på 1200-talet. Med en bedövande vacker träsnideriteknik är de prydda med allehanda figurer och ornamentik. Det är ett ödets ironi att ett land som har så mycket sten i alla de former ska ha en av världens främsta historiska arkitekturskatter baserat på det förgängliga trämaterialet. Sverige, som i förhållande till sitt grannland kan sägas ha bristvara på sten men gott om träd, saknar däremot rikedomen på äldre träkyrkor men har ett överflöd på sten- och tegeltempel.

På en träkyrkoresa genom Norge besökte jag bl.a. Borgunds mäktiga träskapelse från 1200-talet. Visst är den vacker, denna kolossala kyrka. Men här fanns också turistbussar i mängder och en dyr entré, en riktig turistfälla. Kontrasten var överväldigande ef-

Vid utgrävning i Bremens domkyrka har gravarna efter de äldsta ärkebiskoparna påträffats med välbevarade biskopsskrudar.

tersom jag två dagar tidigare hade besökt en av Norges allra äldsta träkyrkor, den i Urnes. På små branta bergsvägar och över en fjord med en liten färja som bara gick tre gånger per dag hade jag nått mina Norgedrömmars mål. Urnes stavkyrka är uppförd runt år 1050, säkert i samma småskaliga stil som många av missionskyrkorna som funnits i Skåne. Det hela var fullständigt osannolikt. Här stod en vikingatida originalkyrka kvar. Inte en enda turist - inte ens en norrman - så långt ögat nådde. På kyrkans norra sidan fanns fortfarande den i djurornamentik kraftigt profilerade träportalen kvar. Den har suttit där i nästan tusen år. Jag lät händerna smeka de märkliga djuren - kände den anonyme träsnidarens mejselurgröpningar och upplevelsen var total. Denna morgon insåg jag för första gången vilken enorm nordisk konstskatt som för alltid gick förlorad när man under medeltiden började ersätta träkyrkorna med stenkyrkor.

Våra äldsta träkyrkor har varit byggda i stavteknik. Kraftiga, jordgrävda stolpar har burit upp taket. Väggar av kluvna stockar vilka ställts intill varandra med nedre änden fast i jorden, den övre fastsatt i en horisontell bjälke som vilat på stolparna. S:t Clemens kyrka i Lund har varit en sådan träkyrka. Söder om denna restes runt år 1000 Trinitatis kyrka, kanske uppförd på order av kung Sven Tveskägg. I en handskrift från 1030-talet berättas om kungens död år 1014 och vad som hände direkt därefter. Sven begravdes i engelska York men efter en tid beslöts det att flytta hem honom till Danmark. Kroppen togs upp och preparerades med välluktande örter, sveptes och fördes på ett skepp till hemlandet. Här gravlades han "i den kyrka, som samme konung hade låtit uppföra till S:tæ Trinitatis ära i den grav han hade inrättat åt sig". Vilken stad det är frågan om framgår inte men man har ansett att det var i Lund som kungens ben fick vila.

Runt år 1050 verkar det gått inflation i att bygga träkyrkor i just Lund. Vi talar om minst åtta kyrkor. Detta har kunnat konstateras genom s.k. årsringsdateringar. Tidpunkten stämmer väl in med Sven Estridsens ovan omtalade försök att få Lund förklarad som ärkebiskopsstad. Självklart måste han då ha kunnat visa upp en stiftsstad med ett antal kyrkor. Många av de nya kyrkorna restes i nära anslutning till S tortorget. Rester efter två träkyrkor

har t.ex. kunnat grävas fram strax söder och sydost om den äldre Trinitatiskyrkan. Vid utgrävning visade sig en av dessa var mycket välbevarad. Både de invändiga stolparna och de mäktiga plankväggarna stod kvar till en ansenlig höjd. På andra sidan torget restes en annan träkyrka, S:ta Maria; även från denna finns välbevarade lämningar.

Det är lätt att fördjupa sig i de många träkyrkorna i Lund men vi måste också ha i åtanke att det under denna tid funnits en mängd kyrkor runt omkring på landsbygden. Adam av Bremen anger själv antalet till trehundra stycken. Spår efter dessa hittar man allt som oftast vid grävningar i golven till de medeltida kyrkorna. Större igenfyllda gropar vittnar om var en gång de kraftiga trästolparna till träkyrkorna stått. I t.ex. Hammarlunda kyrka har man säkrat tydliga spår efter den äldsta träkyrkan. Denna har ersatts av ytterligare en träkyrka innan den nuvarande stenkyrkan byggdes på 1100-talet.

Grunden till S:t Trinitatis stenkyrkas kor från 1000-talet under utgrävning mitt inne i Lund .

Att bygga kyrkor i sten var endast förunnat de som innehade den högsta makten i riket. Om S:t Clemens stenkyrka i Roskilde från ca 1030 har redan berättats. I Lund ersattes Trinitatis träkyrka av en stenkyrka kanske redan på 1020- eller 1030-talen. På platsen för den nuvarande domkyrkan uppfördes också vid ungefär samma tid en föregångare i sten. En tredje, tidig skånsk stenkyrka var den som uppmurades i Dalby. Inga av dessa stenkyrkor står tyvärr kvar i dag. Roskildekyrkan ersattes snart av den nuvarande stenkyrkan. Lunds domkyrkas föregångare revs i slutet av 1000-talet och ersattes av den nuvarande domen. Vid samma tid revs också den äldsta stenkyrkan i Dalby och ersattes av den nuvarande.

Hur lång tid tog det egentligen att under slutet av vikingatiden bygga en större stenkyrka? Vi har faktiskt en uppgift som kan visa oss detta, även om exemplet inte är hämtat från Norden. Nere i Europa hade man givetvis en äldre stenbyggaretradition att utgå från men hastigheten i exemplet är trots detta imponerande. Det är Gregor av Tours som omtalar ett bygge av en ny större stenkyrka i Clermont under andra hälften av 400-talet. Kyrkan beskrivs som den största som någonsin byggts i staden. Den var i långskeppet 150 fot lång och 60 fot bred med en höjd på murarna till 50 fot. Till långhuset fanns också tvärskepp och absid. Den hade 40 fönster, 70 pelare och 8 dörrar. Kyrkans längd på 150 fot, dvs. ca 50 meter, kan jämföras med den nuvarande Lundsdomens längd på knappt 80 meter. Hela bygget tog endast 12 år. De ovan omtalade tre stenkyrkorna från Roskilde, Lund och Dalby har varit betydligt mindre.

Nog måste det ha varit en märklig syn som mötte besökarna i en senvikingatida stad med en stenkyrka. Högt över de små husen, många av usel kvalitet, reste sig kyrkobyggnaden med sina ointagliga och dominerande murar. En markering av makt lika mycket som en markering av den kristna läran. Ett påtagligt bevis på att missionstidens ofta fanatiska men säkert också ödmjuka präster snabbt ersatts av ett högre prästerskap som visste att utnyttja den makt som den nya religionen gett dem.

Dalby nuvarande kyrka är uppförd under slutet av 1000-talet. Den har föregåtts av en äldre stenkyrka.

Efter Harald Blåtand

Sven Tveskägg

Sonen Sven Tveskäggs uppror mot sin far Harald Blåtand ca 985 hade lyckats. Om mordet på Harald berättar Adam: ”När jag ville utfråga hans sondotters son Sven (Estridsen) som nu regerar i Danmark, om hans död, förteg han sin förfaders brott, men när jag kraftigt framhävde att denne mördat sin fader, sa han: Detta är vad vi, hans efterkommande, nu får lida för och vad fadersmördaren själv måste sona genom att gå i landsflykt.”

Adam av Bremens återkommer ständigt till vad hans sagesman, ättlingen på Danmarks tron, har berättat om sina forna släktingar. Jag menar, till skillnad mot alla de som i sen tid starkt försökt misskreditera Adam, att vi här står inför ett värdefullt källdokument som genom sin redovisning av vem som är uppgiftslämnare är fullständigt unik för den sena vikingatiden. Vad hände efter mordet. Låt oss följa Adams berättelse.

Svearnas kung Erik Segersäll samlade efter Haralds död en här och anföll Danmark. ”Där utkämpades på bägge håll många strider till sjöss - så brukar nämligen detta folkslag kämpa - och danernas samtliga stridskrafter blev tillintetgjorda. Kung Erik Segersäll behöll Danmark. Sven fördrevs från sitt rike.” Kungasonens lott var nu att föra ett kringflackande liv ombord på sina krigsskepp och han härjade under flera år i England. ”Jag var som lamslagen”, berättar Adam, ”när jag fick höra Sven (Estridsen) förtälja för mig om de äventyr som hans morfar, som hade mördat sin far, fick uppleva.”

Om strider mellan danskarna och Erik Segersäll redan under Harald Blåtands tid berättar kanske ett antal skånska runstenar. Eriks brorsson Styrbjörn kom till Danmark för att få hjälp att ta makten i sveariket. Ett antal skånska stormän har hörsammat kallelsen och anslutit sig till den flotta som en dag seglade norrut. I muren till Torna Hällestad kyrka strax öster om Dalby finns tre runstenar som berättar om händelsen. På en läser vi: ”Eskil satte sten denna efter Toke, Gorms son, sin hulde drotten. Han flydde icke vid Uppsala. Satte drängar efter sin broder sten på berget, strödd med runor. De gick Gorms Toke närmast.” På nästa finns texten: ”Asgaut reste sten denna efter Erra, broder sin. Men han var Tokes hirdman. Nu skall sten stånda på berget”. På den sista stenen står ”Asbjörn, Tokes hirdman, satte sten denna efter Toke, sin broder.”

Ordet broder ska inte förstås som köttslig släkting utan åsyftar på dessa stenar i stället ordet ”vapenbroder”. Toke Gormsson har uppenbart varit en man av mycket stor betydelse. Han omtalas som drott och herre, omgiven av en hird, dvs. av sin livvakt. Även om det inte på något sätt kan föras i bevis kan Toke ha varit en av Gorm den gamles söner, alltså kan han ha varit en bror eller halvbror till kung Harald Blåtand.

Vid Sjörup kyrka står ytterligare en runsten som berättar om slaget vid Uppsala: ”Saxe satte denna sten efter Asbjörn, sin kamrat, Tokes son. Han flydde inte vid Uppsala men slogs medan han vapen hade”. Denna runsten har behandlats illa genom tiderna. I början av 1800-talet sprängdes den i sex bitar vilka

En av de tre runstenar som finns inmurade i Torna Hällestads kyrka.

användes som byggmaterial i en bro över Skivarpsån. Fyra av delarna togs ut och sattes ihop. Trots att stenen är ett unikt dokument över vår vikingatid har den fortsatt att behandlas illa. Den antikvariska myndigheten i Skåne har t.ex. inte bevärdigat denna sten med någon hänvisningsskylt av typen sevärdhetskringla. Nu är detta inte så märkvärdigt eftersom sådana skyltar saknas för många av våra unika skånska fornminnen, inte minst vad det gäller runstenar. Att t.ex. också den vackra bildstenen vid Tullstorp helt saknar information är för mig en stor, olöst gåta. Låt mig nu från denna skånska verklighet återvända till historien.

Efter det att Sven Tveskägg var fördriven satt alltså sveakungen Erik som härskare även i Danmark. När han dog runt året 995 tog hans son Olof Skötkonung över som regent. Sven Tveskägg såg då sin chans, anlände till Danmark och lät utropa sig till kung. ”Olof anföll då helt oväntat, i spetsen för en här, den olycklige Sven, fördrev honom ur riket och tog själv Danmark i besittning”. Kungarna försonades dock eftersom Sven Tveskägg varit smart nog att gifta sig med Olofs mor, änkan Sigrid Storråda. Vid samma tid hade emellertid Svens syster flytt till kung Olav Tryggvason i Norge och eggade honom mot sin bror. Ridån kan nu gå upp för den väldig maktkamp till sjöss som kommit att beskrivas på ett mästerligt sätt.

Slaget vid Svolder

Jag började den här boken med att bestiga en av Skånes vackraste utsiktsplatser, den vid Karaby backar. Några mil längre åt nordväst reser sig majestätiskt några andra höjder och härifrån har man den ljuvligaste utsikt över Öresund. Hilleshögs dalar vid Glumslöv, ett av Skånes vackra naturscenarier! Det böljande landskapet, dälderna och i bakgrunden sundets blänkande vattenyta med Vens branta vindpinade landsidor och bortom alltsammans Själland i avståndets oskarpa töcken. Den store skånepoeten Gabriel Jönsson, bördig från trakten, har sammanfattat allt som behövs sägas när man blickar ut över dessa vidder:

”Och när det redes mig en grav
där Glumslövs källsprång gå
skall det på stenen stå:
Själv sjöng jag blott en liten stund,
Sjung för mig evigt Öresund.”

Öresund, som det ligger här framför dina ögon, har haft i stort sett samma utseende under sex- eller

sjutusen år tillbaka. För tusen år sedan, under vikingatiden, var landskapet inhöljt i lite mera lummig grönska. Redan då måste det emellertid ha funnits alldeles förträffliga utsiktsplatser från höjderna upp mot den urgamla landsväg som från den vikingatida staden Helsingborg över Glumslövs kyrkby letat sig söderut mot Säby, Saxtorp och den vikingatida handelsplatsen vid Löddeköpinge.

Från Glumslöv har man under tusen år av Skånes historia haft en alldeles utmärkt kontroll över vad som hände ute på Öresunds vatten. Byn ligger endast några kilometer upp från kusten. Dels har avståndet, dels den väldiga uppförsbacken skyddat mot snabba fientliga anfall från havet. Glumslövsborna har kunnat känna sig lugna här uppe, trots sin första parkettplats till många av de rikspolitiska händelser som genom tiderna utspelat sig inför deras fötter ute på vattnet. Det var t.ex. här utanför som det berömda slaget vid Svolder bör ha stått för drygt tusen år sedan. Låt oss nu öppna Snorre Sturlasons skrivna mästerverk ”Heimskringla” och se

Hilleshögs dalar med Öresund och Ven i bakgrunden.

vad han har att berätta om detta slag som ska ha inträffat år 1000 e.Kr.

Tyra, Harald Blåtands dotter och syster till danerkungen Sven Tveskägg hade blivit bortgift med Burislef i Vendland. Som hemgift hade hon fått med sig de vendiska förläningar som kung Svens döda, första hustru Gunhild lämnat efter sig. Tyra flydde emellertid till Olav Trygvasson i Norge och gifte om sig med honom. Nu ville hon att hennes man skulle förlikas med Burislef så att hon kunde få ut sin tidigare hemgift. Olav drog då samman en väldig flotta, han skulle ju passera sin fiende, danskkungens vatten:

”Han hade sextio långskepp, när han for ur landet och seglade åt södern, förbi Danmark genom Öresund och så till Vendland. Han utsatte en sammankomst med kung Burislef; de möttes och talade då om de egendomar, som kung Olav gjorde anspråk på. De talade i all vänskap och vad kung Olav ansåg sig äga, lämnades honom utan svårighet. Kung Olav dröjde där länge om sommaren; han fann där många av sina vänner.

Så var det då tid för uppbrott. Hos Olav hade insmugit sig en spion, svensken Sigvalde jarl, och han hade vunnit kungens förtroende. Jarlen hade elva långskepp och kung Olav lika många. Kungaskeppet var inget mindre än Ormen långe om vilket det berättas:

”Det var en drake, gjord i likhet med Ormen, som kungen hade haft med sig från Hålogaland, men detta skepp var mycket större och i alla avseenden omsorgsfullare gjort. Kungen kallade det Ormen långe och den andre draken Ormen korte. På Ormen var trettiofyra (roddar)rum, huvud och stjärt var guldbeslagna och borden lika höga som på havsskepp. I Norge har man aldrig gjort ett skepp bättre eller med större kostnader.” Skeppet har alltså haft 68 roddare och det noteras speciellt att relingen låg högt över vattnet som på havsskepp. Härmed avses säker utseende på de vikingatida s.k. ”knarrarna” vilka trafikerade Atlanten.

Samtidigt som norrmännen satte segel hade på ön Svolder den svenske kungen Olof Skötkonung anslutit sig med danerkungen Sven Tveskägg. Det är här som den berömda scen ska ha utspelats när svensk- och danskkungen siktar den norske kungens flotta:

”De fick se ett stort och glänsande skepp segla och båda kungarna sa:
- Detta är ett stort och högeligen fagert skepp, det må vara Ormen långe.

Men Erik jarl svarade och sa:
- Inte är detta Ormen långe.

Det var som han sa, skeppet tillhörde Endride från Gimsa. Lite därefter, såg de, var ett annat skepp under segel, mycket större än det förra. Då sa kung Sven:
- Rädd är nu Olav Tryggvason, eftersom han inte vågar segla med huvud på sitt skepp.

Erik jarl sa:
- Inte är detta kungens skepp; jag känner detta skeppet och det randade seglet; det tillhör Erling Skälgsson.

Då såg de tre skepp komma seglande och var ett av dem stort. Då talade kung Sven och bad dem gå till sina skepp, ty där for Ormen långe. Erik jarl sa:
- Många andra stora och glänsande skepp ha de än Ormen långe, åter må vi vänta.

När de hade talat härom en stund, såg de fyra skepp segla fram och av dem var ett en stor och rikt guldsmyckad drake. Då stod kung Sven upp och sa högt:

- Ormen må bära mig i kväll, honom ska jag styra", och många sa, att Ormen var ett mäkta stort och fagert skepp och att det var stor heder att låta göra ett sådant skepp."

Striden blev hård men till slut hade fienden kringgärdat Olavs skepp. Kungen hade under striden en väldig kämpe vid sin sida, Einar tambaskälvare. En pil splittrade Einars båge:

"Då sa kung Olav:
- Vad var det som brast med sådant dån?
Einar svarade:
- Norge ur dina händer, konung.
- Inte var väl skadan så stor, sa kungen, tag min båge och skjut, kastande denne till Einar, som tog bågen, spände honom genast, så att träet kom utanför pilspetsen, och sa:
- För svag, för svag är härskarens båge.
Han kastade då bågen, tog sköld och svärd och kämpade."

Striden slutade med att Olav Tryggvason kastade sig i vattnet och för alltid försvann i djupet.

Var låg då Svolder? Tyvärr kan inget säkert svar ges på den frågan eftersom källmaterialet inte är entydigt men en plats verkar vara mest logisk, nämligen ön Ven i Öresund. Den svensk - danska flottan måste ju ha legat på ett ställe där det var sannolikt att den norske kungen skulle färdas förbi på sin hemfärd från kung Burislef i Venden. Platsen bör dessutom ha legat på den danske kungens territorium.

Namnet Ven omtalas inte i de tidigmedeltida källorna. Det äldsta belägget för önamnet härstammar från år 1231 då ön kallas "Hwæthæn". Eftersom den norska flottan med en sannolikhet som gränsar till visshet tagit Öresund som riktmärke för färden hemåt, är detta också ett ypperligt ställe för ett bakhåll. Från Backafall uppe på ön ser man långt i gott väder, något som tydligen, enligt Snorre, var rådande när slaget stod år 1000. Det är faktiskt också så att Öresund i den allra äldsta, mera pålitliga källan utpekas som platsen för slaget. Adam av Bremen berättar nämligen följande om Olav Tryggvason:

"Man berättar att Olav Tryggvason, som då härskade över nordmännen, döptes och blev den förste kristne i detta land. När Olav Tryggvason hade fördrivits från Norge, kom han till England och antog där kristendomen, som han som den förste tog med sig tillbaka till sitt land. Han hämtade sin gemål från Danmark, den övermodiga Tora, på vars inrådan han började krig med danerna.

Men när nu nordmännens kung Olav Tryggvason fick höra talas om kungarnas förbund, blev han ond på Sven och menade att denne, som liksom hade övergivit Gud och flera gånger fördrivits, lätt kunde fördrivas även av hans trupper. Han samlade alltså en flotta av tallösa skepp och angrep danernas kung. Detta skedde mellan Skåne och Själland, där kungarna brukar utkämpa sjödrabbningar. Det smala sundet i det baltiska havet vid Helsingborg, där Själland kan ses från Skåne, är ett omtyckt tillhåll för sjörövarna. Sedan de alltså sammandrabbat där, blev nordmännen slagna och jagade på flykten av danerna. Kung Olav, som av en händelse ensam blev kvar, kastade sig i havet och fick så ett slut som var värdigt hans liv."

Danagälderna

Sven Tveskägg blev alltså till slut kung i Danmark men under de allra sista åren fram till sin död år 1014 även i England. Det är de stora s.k. danagäldernas tid. Begreppet dyker upp första gången år 991 i samband med den norske kungen Olav Trygg-

En mycket liten del av den väldiga mängd silvermynt som ingår i den skånska Igelösaskatten. Foto Bengt Almgren, LUHM.

vasons härjningar i England. Den engelske kungen Ethelred den rådville fick ett förslag av ärkebiskopen i Canterbury att betala en lösensumma och på detta sätt bli kvitt vikingarna. 10.000 pund silver betalades och därmed hade en ond spiral påbörjats för engelsmännen. Landet skulle ständigt bli attackerat och nya lösensummor utkrävas. År 994 var det dags igen. 16.000 pund silver lämnade detta år landet ombord på vikingaskeppen. Under Sven Tveskäggs ledning härjades nu landet i ett flertal år. År 999 gick man upp i Themsen och ödelade hårt landet på båda sidor om floden. Två år senare härjades systematiskt hela Sydvästengland. Nu utbetalade Ethelred för tredje gången danagäld, denna gång på 24.000 pund silver men han skulle dessutom också underhålla hela den danska vikingahären.

Danagälderna fortsatte åren 1007 och 1012. Totalt kan vikten silver under dessa år ha uppgått till inte mindre än 67 ton! En stor del av dessa mynt vaktades nog girigt av sina ägare, dvs. de soldater som varit med på vikingafärderna. Väl hemma har en del gömt undan sitt silver. Många vikingaskatter som påträffats nedgrävda i jorden är just sådana

här delar av de stora danagälderna. Ta bara exemplet med Igelösaskatten.

Igelösa ligger en mil nordväst om Lund. År 1924 var Jöns Jönsson i gång med att gräva en ny grav på kyrkogården. Plötsligt slog spaden i en stor hård klump. Genast insåg Jöns att han hittat en skatt av fastärgade silvermynt. Vad han då inte visste var att detta är en av Skånes största påträffade skatter. I klumpen fanns inte mindre än 2039 mynt samt en del till ett silversmycke. När mynten rengjorts kunde också en närmare tidsbestämning göras. Mynten bär en stämpel med både myntmästarens namn såväl som myntningsorten. De flesta är slagna i England. I stort sett hela landet är representerat i fyndet, något som väl stämmer med en insamlad danagäld. Även tyska mynt finns, så också arabiska. Det äldsta myntet är präglat år 865, det yngsta troligen före år 1005. Ett litet silvermynt är unikt i denna skånska samling. Det är ett norskt mynt som präglats under Olav Tryggvasons tid i perioden 995-1000. Endast fem mynt av denna typ är kända.

Knut den Store

Sven Tveskägg dog år 1014 som härskare över Danmark och en stor del av England. Hären och flottan valde genast Svens son Knut till ny kung men det hände sig då att en annan son, Harald, hemma i Danmark samtidigt fick kungsnamn. Medan Knut uppehöll sig och stärkte sin makt i England styrde Harald Danmark. Runt året 1018 dog emellertid danskkungen och Knut blev då herre över båda rikena. I Norge hade Olof digre blivit ny kung året 1015. Han byggde snart efter sitt trontillträde upp en vänskapsallians med svearna. Stödet var behövligt. Knut försökte nämligen köpa över de norska stormännen på sin sida och han krävde också att Olof skulle hylla honom som sin länsherre. Svaret blev det väntade. Olof och svearnas kung Anund Jacob möttes i Kungälv för att planera ett krigståg mot Danmark. Om attacken skriver den samtida skalden Sigvat Skald:

”Det omtalas, att de
svala kölarna susade
norrifrån med kungen (Olof)
till det flata Själland;
men Anund drog med
en annan, en svensk här,
vid årtullen mot danerna.”

Attacken mot Danmark kom alltså från två håll, norrmännen sände sin stora flotta mot Själland och svenskarna sin flotta mot Skåne. Sveaflottan stod under hövdingarna Ulf och Eilifs kommando medan Anund Jacob själv drog med landhären in i Skåne. Enligt historieskrivaren Saxo i slutet av 1100-talet seglade bonden Håkan i skånska Stångby till Knut i England och varnade honom om anfallet. Efter kriget ska Knut som tack för bondens besvär ha belönat denne med två skånska egendomar.

Anfallet har säkert inte kommit överraskande för Knut. Snabbt har han kunnat samla sin väldiga här och flotta och avsegla mot Danmark. I hans följe fanns den ovan nämnde Sigvat Skald. Han beskriver flottans seglats över Nordsjön, ett av våra äldsta nordiska krigsreportage:

”Och furstens drakar
bar blå segel
i rån vid medvinden.
Hans seglats var ståtlig.
De skepp som kom
seglande västerifrån
gled fram på böljan
över Limfjorden.”

På Själland ska samtidigt den norske kung Olof ha försökt att vinna befolkningen för sin sak. Han deltog här på ett ting och nådde med nöd och näppe att fly när plötsligt Knut med sin flotta anlöpte stranden. Norrmännen höll söderut och anslöt till svearnas flotta som låg vid Helgeå utanför östra Skåne. Knut landsteg samtidigt i Skåne och i ett slag vid Stångeberg, platsen är tyvärr inte närmare känd, besegrades den svenska armén. Samtidigt hade den danska flottan rundat Skåne och närmade sig den svensk-norska flottan. Upptakten till det som skulle komma att bli slaget vid den heliga ån var gjord.

Slaget vid Helgeå

Om detta slag finns flera olika källor vilka delvis berättar olika saker. Låt mig börja med dansken Saxo från slutet av 1100-talet. Han berättar så detaljerat om platsen vid Helgeå att man kan misstänka att han själv väl känt till området och att hans berättelse vilar på en inhemsk skånsk version.

Svenskarna hade satt sig fast på en ö och danskarna gick i land ”i närheten av den och slog bro mitt över ån; här utvidgar sig den nämligen så att den mer liknar en stor, stillastående sjö än en å”. Under den efterföljande striden brast träbron och danskarna drunknade i stort antal. Svenskhövdingen Ulf insåg att han var instängd med sina skepp, tog därför på natten med några mindre skepp sina soldater över från ön till fastlandet och undkom. Kung Knut gav då order att ”sjön skulle undersökas, och han lät liken efter de drunknade, som blev uppfiskade med krokar och bottengarn, begrava vid byn Åsum, som ligger vid ån.”

Snorre beskriver också slaget vid Helgeå. I hans version är svenskkungen och danskkungen tillsammans på flottan som ligger utanför åmynningen. Olof beger sig upp till sjön från vilken Helgeå rinner och bygger här en dammbarriär av trä och torv och dämde på detta sätt upp ån. I den torrlagda ådalen placerade de ut stora, fällda trädstammar. När nu kung Knut kom fram till åmynningen såg han att fiendens flotta utrymt inloppet och han ankrade därför här. Under natten bröt emellertid svenskarna fördämningen, åfåran fylldes snabbt med vatten och de lösa trästammarna kom forsande mot danskarnas skepp. Många skadades svårt och samtidigt anföll fienden. Efter en hård strid avvek den svensk-norska flottan medan kung Knuts skepp var alltför skadade för att fortsätta striden. Knuts fiender rodde snabbt österut längst landet innan hans landhär hann förena sig med flottan.

Denna dramatiska händelse ska ha inträffat året 1025, i varje fall omtalas den så i den anglosaxiska krönikan: ”1025. Detta år for kung Knut till Danmark med skepp till holmen vid den heliga ån, och där kom emot honom Ulf och Eilif och en övermåttan stor här, både landhär och flotta, från Svitjod, och där blev många dräpta för Knut, både danskar och engelsmän, och då hade svenskarna valplatsen.”

Hur ska man då tolka dessa till synes motstridiga uppgifter? Låt mig först få visa på platsen för dramat; Helgeå i nordöstra Skåne. De båda kungarna Olof och Anund har haft en strategi som gått ut på att svenskarna tagit sig ner i Skåne medan norrmännen attackerat den västra delen av Danmark. Det är viktigt att notera att Blekinge, som jag visat tidigare i boken på sidan 34, vid denna tidpunkt sannolikt tillhört svearna. Om man kommer seglande med en stor flotta från sveariket i norr blir den första stora internationella handelsplatsen i Skåne den köping som legat några kilometer uppströms i Helgeå. Några av flottans skepp kan ha seglat uppför ån till handelsplatsen medan de övriga bidat sin tid vid åns mynning.

Invid köpingeorten bildar Helgeå den mycket stora Hammarsjön. Denna sjö av i dag har emellertid inte samma utseende som under vikingatiden. På 1700-talet bröt sig Helgeå en ny fåra nedströms och fick då sitt nuvarande utlopp söder om Åhus. Samtidigt sjönk sjöns yta kraftigt. Tar man detta i beaktande visar det sig att strax intill kyrkan i Åsum har det funnits ett stort näs eller ö i Hammarsjön. Bilden svarar alltså väl till den som Saxo beskriver.

Runsten i Forsheda i södra Småland som kanske omtalar slaget året 1025: ”Rolf och Eskil reste denna sten efter Livsten, sin fader, som blev död i Skåne vid Gårdstånga, och de förde honom till Finnveden.”

Den smått otroliga historien om trästammar och den framrusande vattenvågen i Helgeå låter osannolik men topografin motsäger faktiskt inte berättelsen. Genom att göra ett dämme uppe i Hammarsjön kan man få vattenflödet i åfåran att radikalt minska. Ån är nämligen i sitt utlopp från Hammarsjön relativt smal. Detta arbete har givetvis fordrat veckor av slit, men tid har svearna haft gott om när de inväntat danskkungen. Det som talar mot teorin är frågan hur svearna visste att danskkungen skulle ankra upp inne i åmynningen, den enda plats där arbetet med den gillrade fällan skulle kunna ge resultat? Kanske har ankringsplatsen varit ett logiskt val om den varit den samma som de fredliga handelsmännen nyttjade när de kom till köpingeorten?

Saxo berättar att det i Hammarsjön byggts en träbro som rämnat under danskarnas attack. Kanske har arbetsstyrkan uppe i ån anfallits och dragit sig tillbaka efter det att dämmet öppnats. Om allt detta kan tyvärr endast spekuleras, säkert är i varje fall att kung Knut led ett nederlag men också att den allierade flottan retirerade. Snorre skriver:

”Så snart kung Knut sett, att Norges kung och sveakungen styrde i öster utmed landet, lät han några män rida landevägen dag och natt, allt som kungarna seglade fram. Han hade på så sätt alltid besked om deras här, och när han sporde, att en stor del av folket övergivit kungarna och seglat hem, styrde han åter till Själland och lade sig med hela hären i Öresund; en del låg vid Skáni, en annan vid Själland.”

För kung Knut har det självklart varit viktigt att blockera hemvägen för den norska flottan. Att ligga och vänta vid den skånska östkusten passade illa. Valet föll i stället på Öresund och han delade här flottan på två ankringsplatser, en på den skånska sidan och den andra på den själländska.

Jätten Finn i Lunds domkyrkas krypta kommer från en äldre stenkyrka, troligtvis den som Sven Estridsen uppförde i Lund. Om denne ”jätte” finns många frågetecken. Säkert är i varje fall att han är den ende skånska ”vikingen” som är ordentligt avbildad.

Efter flykten från Helgeå satt den norske kungen Olof instängd i Östersjön. Olof beslutade sig därför att med sin norska här tåga hem landvägen. Endast Hårek från Tjotta vägrade eftersom han ansåg sig vara för gammal för den långa fotvandringen. Hårek beslöt sig i stället för att med ett ensamt krigsskepp försöka ta sig igenom Öresund:

”Hårek gjorde som han hade sagt, bidde vind och seglade sedan åt väster utanför Skåne, till dess han kom till Hölunum.” Vad som sedan hände honom här, vid Höllviken, ska jag berätta lite senare.

Sammanfattningsvis kan sägas att skånska Helgeå svarar väl till beskrivningarna av striden. Köpingorten, placeringen av kyrkan i Åsum, ön i sjön, det faktum att fiendehären seglade österut utmed Blekinge och att kung Knuts soldater kontrollerat flottorna ridande österut samt Hårekss hemfärd västerut utmed den skånska sydkusten fram till Höllviken – allt stämmer. Att kung Knut dessutom inte enbart haft seger till lands utan även tur framskymtar måhända i ett bevarat brev från honom, daterat år 1027, där han skriver om sina fiender: ”som, om det var dem möjligt, ville beröva oss riket och livet; men de kunde det inte, eftersom Gud tillintetgjorde deras styrka.” Det var alltså himmelska makter, inte kungens trupper som avgjort striden.

Sven Estridsen

Knut den store dog hösten 1035. Han efterlämnade sönerna Hardeknut och Harald Harefot. Den senare grep makten i England och for fram med stor grymhet mot dem som menade att Hardeknut var den rätte kungen. Han dog emellertid redan år 1040 varefter brodern Hardeknut övertog kungamakten även i England. Redan två år senare dog även denne son av Knut den store. Nu blandade sig en annan av

Sven Tveskäggs ättlingar in i striden om den danska kungakronan. Hans namn var Sven Estridsen. Det något märkliga efternamnet visar att han var son av en kvinna vid namn Estrid. Normalt baserades ju efternamnen på faderns namn. Med namnet Estrid markerade emellertid den unge tronkandidaten sin arvsrätt till Danmarks tron genom sin moder. Estrid var nämligen dotter till Sven Tveskägg.

Svens far var Ulf Wulfsige, en engelsman som av kung Knut upphöjts till jarl. Ulf var med och kämpade på Knuts sida i slaget vid Helgeå men uppenbart har det funnit motsättningar mellan de två. När Knut någon tid efter slaget befann sig i Roskilde hände en nog så dramatisk episod. Knut spelade en dag schack med svågern Ulf jarl. Kungen fuskade och jarlen reste sig därför för att gå.

”Löper du nu, Ulf rädde, frågade kungen. Jarlen vände sig om i dörren och sade: Längre hade du sprungit i Helgaån, om du kommit i tillfälle. Du kallade mig inte Ulf rädde, när jag kom till din hjälp, under det att svearna slog er som hundar.”

Kungen Knut blev inför dessa ord vred och lät därför en av sina män mörda jarlen när han senare befann sig i kyrkan under morgonmässan. Roskildekrönikan berättar att Estrid lät bygga en kyrka i Roskilde till sin mördade mans minne. Vilken kyrka det är frågan om vet vi inte med säkerhet men som nämnts tidigare är S:t Clemens stenkyrka i staden genom myntfynd daterad till ca 1030. Estrid kan därför ha ersatt denne, sin farfader Harald Blåtands troliga träkyrka, med en kyrka av sten. Handlingen kan ha varit ett smart drag av kvinnan. Hennes son Sven var endast minderårig men med bygget knöt hon sin familj till danska kungaätten genom att uppföra ett synligt, kristet monument. Den lille Sven skulle i framtiden komma att vara i behov av all hjälp han kunde få. Hans väg till makten kantades nämligen av en mängd misslyckanden.

Efter mordet på fadern flydde Estrid med Sven till sveonernas land. Här regerade kung Anund Jacob och i hans tjänst tillbringade Sven Estridsen de närmaste tolv åren. Det är tack var denna landsflykt som vi i dag, genom det som Sven senare berättade för Adam av Bremen, bl.a. har kännedom om templet i Uppsala och andra saker från sveariket. I unga dagar drog Sven, efter Knut den stores död, på vikingatåg till Flandern. Han blev emellertid tillfångatagen och förd till själve ärkebiskop Alebrand i Bremen. I stället för att slå ihjäl den vilde från norr ingick kyrkans man ett vänskapsförbund, gav Sven gåvor och släppte honom fri. Han anslöt sig nu till sin släkting, kung Hardeknut i Danmark. I Norge hade samtidigt Magnus, sonen till den år 1030 stupade Olof den helige, gripit makten. Magnus attackerade Danmark. Hardeknut lät då Sven Estridsen avsegla med en flotta från England. Dock förföljde oturen honom och han tvingades fly tillbaka till landet västerut. Här möttes han av budskapet att hans kusin Hardeknut var död. Sven återvände då till Danmark och Adam skriver: ”Man berättar om många strider mellan Sven och Magnus. När Sven hade besegrats i alla dessa sjöslag, flydde han till sveonernas land och kung Anund”.

Med svearnas hjälp och en jarl vid namn Tove återvände Sven och jagade bort Magnus från Danmark. Adam säger att Magnus stupade i striderna ombord på sin flotta och att Sven nu blev kung även över Norge. En annan källa berättar att den norske kungen störtat från sin häst och brutit nacken. Året är 1047. På Viborg ting i Jylland väljs Sven Estridsen till ny kung i Danmark. Framtiden ser emellertid allt annat än ljus ut för den nye regenten. Med en mängd mäktiga fiender mot sig sökte sig därför kung

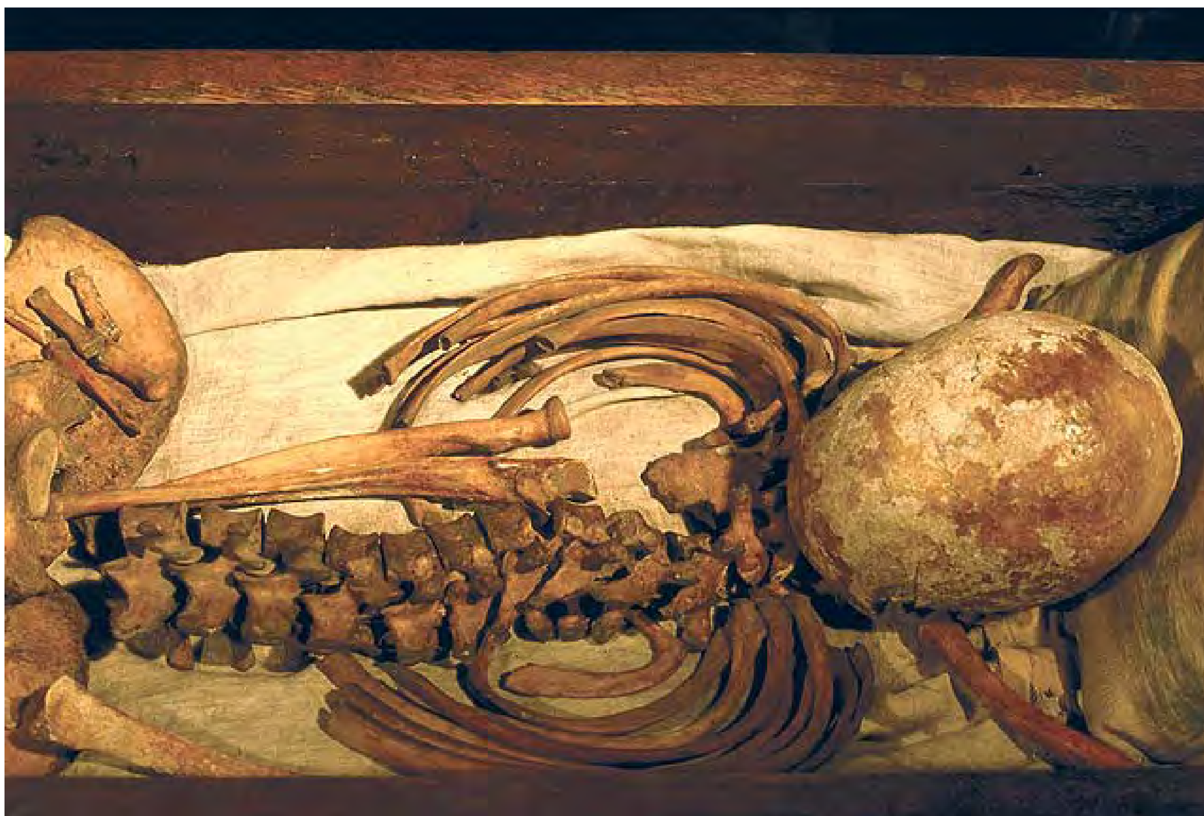
Sven till den tyske kejsaren Henrik III. Ett stöd från denne var av oskattbart värde. Här spelar säkert också det faktum in att Sven ju tidigare skapat nära vänskapsförbindelser med ärkebiskopen i Bremen. Det är därför inte speciellt överraskande att kungen och kejsaren år 1048 möts i just Bremen. Följande år deltog Sven Estridsen t.o.m. med den danska flottan i kejsarens angrepp på hertig Baldwin i Flandern. Vid detta tillfälle svor han också sin trohetsed till kejsaren.

Den mäktige bundsförvanten i söder behövdes. I norr hade norrmännen nämligen åter fått en krigisk ledare. Harald Hårdråde, en bror till Olof den helige, hade kommit hem från Konstantinopel efter att under lång tid ha tjänat i den östromerske kejsarens livgarde. Han grep nu makten i Norge "och mellan honom och Sven var det ständiga krig så länge de båda levde." År 1050 kom Harald med en stor flotta seglande ner genom Öresund. Skånes kuster skövlades och brändes. Norrmännen fortsatte sedan västerut till den rika staden Hedeby i Jylland. Den gamla vikingastaden brändes ner och skulle aldrig mera återuppbyggas.

Tolv år senare rådde fortfarande fiendskap mellan danskar och norrmän. Harald kom åter seglande ner utmed Västkusten. Utanför ån Nissans mynning mötte han Svens samlade flotta. Danskarna hade bundit samman sina krigsskepp så att en enda lång träplattform bildats. På detta sätt var det lättare att slå tillbaka en motståndare. Saxo beskriver ingående slaget, speciellt hjälten Aslaks märkliga bedrift. Aslak var en av stormannen Skjalm Hvides rorsmän. Rasande lät han mitt under striden ha kastat av sig all sin skyddsutrustning. Med endast en väldig träklubba och en sköld sprang han över på ett stort fiendeskepp. Allt som kom i vägen för honom fällde han med många och tunga slag. Till slut hade han rensat hela skeppet, antingen genom att slå ihjäl sina motståndare eller också kasta dem överbord. Om man nu ska våga tro Saxo har vi här ett exempel på en riktig vikingatida bärsärkargång. När kvällen kom hade dock fortfarande inte slaget vunnits av någondera parten. Under natten lösgjorde skåningarna sina skepp och flydde med dämpade åror upp i ån "till spott och skam, så länge Danmark består, ty den skamliga flykt, som de hade all rätt att blygas av, har satt ett outplånat brännmärke på dem inför deras efterkommande".

Om Sven uppenbart varit en tämligen misslyckad krigare har han som regent haft andra och bättre företräden. Relationen mellan kungamakt och kyrka verkar t.ex. ha legat honom varmt om hjärtat. Runt ca 1050 ingick ju Sven ett kyrkligt samarbete med ärkebiskopen i Bremen, ett arbete som säkert också hade den tyske kejsarens gillande. För Svens del har målet varit att kunna inrätta ett ärkestift i Lund. Själv skulle han dock inte få njuta resultatet av sina ansträngningar. Först år 1104 blev den skånska staden Nordens kyrkliga centrum.

Sven Estridsen var en kvinnokarl av stora mått. Till djup förfäran för kyrkans män avlade han barn på löpande barn, och dessutom med olika kvinnor. Kungen ska ha varit gift med en kusin vid namn Gunhild, änka efter kung Anund Jacob i Sverige. Detta var en alltför nära släktskap för att kunna godkännas av kyrkan. Biskop Egino förebrådde kungen, ärkebiskopen i Bremen likaså. T.o.m. Adam av Bremen målar här en svart bild av sitt intervjuoffer "men kungen lyssnade i alla fall inte till prästernas förmaningar, utan så snart han hade skiljt sig från sin kusin, tog han den ena hustrun efter den andra och därtill bihustrur." Resultatet blev en väldig massa barn. De flesta av sönerna skulle alla komma att bli danska kungar, efter varandra!

Under högaltaret till S:t Knuts kyrka i Odense på Fyn finner du denna kista med benen efter kung Knut den helige. Kungen blev, tack vare sin bror Erik, mycket snabbt efter sin död år 1086 förklarad som helgon.

Estridssönerna

Sven Estridsen, död 1074, blev gravsatt i Trefaldighetskyrkan i Roskilde på Själland, dvs. i föregångaren till den nuvarande domkyrkan. Nu skulle en ny dansk kung väljas. Bland Svens söner fanns två olika falanger, en med mera fredliga och den andra av mera krigiskt sinnade arvingar. Till den först gruppen hörde Harald, Oluf och Niels och till de mera krigiska Knut, Benedikt, Erik och Sven. Det ting som skulle välja kung samlades på Isöre vid Isefjorden i norra Själland.

Två kandidater fanns, den äldre sonen Harald Hén och hans yngre bror Knut. Medan Harald var böndernas man appellerade Knut till ledungsflottans ledare och soldater. Knut drömde om att kunna återupprätta Englandsväldet, Harald däremot hade insett att vikingatågens era var förbi. Han lovade att hålla kung Harald Blåtands lag och eftersom bönderna var i flertal blev han utropad till ny dansk kung. Knut lämnade mötet som en bitter broder.

Meningarna är delade om huruvida Harald Hén var en duglig regent. Redan under hans livstid fanns

olika åsikter i frågan. I t.ex. Roskildekrönikan kallas kungen ”den härligaste man och den rättfärdigaste härskare”. Saxo däremot spyr sin galla och kallar kungen slö och overksam och anklagar honom dessutom för att ha gjort landet fattigt på lag och på rätt. Det måste också vara motståndarna som myntat kungens smeknamn. Hén kan nämligen tolkas som ”mjuk slipsten”.

I ett brev år 1078 ber påven Gregorius den norske kungen att inte stötta Haralds bröder i deras uppror. Uppenbart pågick det vid denna tidpunkt en maktkamp i Danmark och givetvis har det varit lillebror Knut som varit hjärnan bakom denna. Kampen blev inte långvarig. Harald Hén dog nämligen redan år 1080, alltså efter endast sex år vid makten. Valet av kunglig gravplats är inte helt utan intresse utifrån en skånsk historiehorisont. Det var nämligen i koret i kyrkan till ”den berömda plats som på danska heter Dalby, det är dalens by” som danerkungen sänktes till den sista vilan. Harald Hén, och kanske också hans anfader Sven Tveskägg, är de enda danska kungar som kommit att vila i skånsk jord. Kanske ska detta tolkas så att det var i detta östliga landskap som de hade haft sitt främsta stöd.

Brodern Knut (den helige) tillträdde nu den danska tronen. Han hade sedan unga år ”sjöben” efter att ha legat ute med krigsskepp i ständiga härjningståg. År 1075 försökte han t.ex. på allvar sätta sig fast i England. Som kung har han lämnat efter sig en bild av en härskare som styrde riket med järnhand. Han tog sig rätten att själv kalla ut krigsflottan i s.k. ledung, han hävdade kungens rätt till det som ingen ägde, dvs. havet och de stora skogarna. Han skapade dessutom nya skatter. I den isländska Knytlingasagan från 1200-talet möter oss denna bild av en sträng herre på tronen. En gång ska t.ex. kungen på resa i Halland ha blivit vägrad reshästar varvid han genast bestämde att böndernas svin inte fick gå i skogarna eftersom dessa marker tillhörde honom. Likaså slog han, åter enligt sagan, fast att det var han som ägde fiskerätten i Öresund, inte bönderna, eftersom alla öde platser tillhörde kungen. Havet om något var en sådan öde plats.

Självklart har det endast varit en tidsfråga innan böndernas dolda hat mot sin kung slog ut i full flamma. Elden börjar pyra den dag kung Knut år 1085 kallade ut ledungsflottan för ett krigståg mot England. Kungens dröm om att återuppliva det forna danska Englandsväldet skulle nu bli till verklighet. Samlingsplatsen för flottan var Limfjorden i norra Jylland. Nu inträffade något märkligt. Kungen lät nämligen hela flottan ligga sysslolös medan han själv uppehöll sig i södra Jylland. I det bevarade källmaterialet kan vi inte förstå orsakerna till detta. Till sist sändes i varje fall Knuts bror Oluf till kungen för att av denne få klartecken till avfärd. Oluf blev då fängslad och sändes som fånge till Flandern. Av det tilltänka krigståget blev intet och den stora flottan upplöstes.

Året efter är Danmark i fullt uppror. Kungen och hans bror Benedikt besöker Odense på Fyn och blir på platsen angripna av bönderna. Tillsammans med livvakten tar de sin tillflykt till Albani kyrka men de dödas här framför altaret av den uppretade människomassan. Det märkliga inträffar emellertid nu att Knut redan år 1101 blir helgonförklarad av påven Urban II! Danskarna fick på detta sätt en egen helgonkung, låt vara av tvivelaktig karaktär. Norrmännen med sin helige Olof var inte längre ensamma om att ha en mördad kung som rikshelgon.

Brodern Oluf frisläpptes efter mordet från sin fångenskap i Flandern och valdes till ny dansk kung. Han skulle komma att regera fram till sin död året

Lunds nuvarande domkyrka började uppföras under 1080-talet. Kyrkan är, trots många restaureringar och förändringar, Nordens främsta arkitektoniska verk när det gäller den romanska konstperioden.

1095. Hans smeknamn Hunger visar på en eländig tid för Danmark med ständig missväxt och hungersnöd. Efter Olufs död stiger nummer fyra av Sven Estridssens frillosöner upp och intar den danska tronen, Erik Ejegod. Kungen har tur, missväxterna upphör och landets innevånare börjar åter kunna se ljust på framtiden.

Skåne är i början av 1100-talet Danmarks kornbod. Man skrev året 1103. Kung Erik är nu en man som närmar sig femtio år, gift med Bodil, dotter till den norske jarlen Thrugot Fagerskinn. Det är en gudfruktig man som i Lund detta år tar farväl av biskop Ascer. Fem år tidigare har han rest den långa vägen ner genom Europa till Italien för att personligen möta påven. I Bari mötte han Urban II och fick löfte om att hans mördade bror kung Knut skulle upphöjas till helgon. Påven lovade också att Norden skulle avstyckas från det tyska ärkestiftet och få bilda eget stift med Lund som kyrkligt centrum. Det var en glad dansk kung - Erik Ejegod, den alltid gode - som då, året 1098, drog hem över Alperna och genom tyska kejsarens stora rike.

Nu, året 1103, trycker kung Erik biskop Ascers hand i Lund och lämnar därefter Danmark. Han och hustrun Bodil ska som pilgrimer bege sig till den heliga graven i Jerusalem för att året efter vara hemma och delta i den högtidliga ceremoni när Ascer i Lund invigs som Nordens första ärkebiskop. Men ödet vill något helt annat. De kommer aldrig hem igen. Den 10 juli dör Erik i feber i Paphos på Cypern. Bodil tar sig till den heliga staden men dör på Oljeberget och får sin grav i Josafats dal. Det blir i stället Eriks bror Niels som får närvara när påvens utsände kardinal Alberich år 1104 i Lund ger Ascer palliet. Detta är ärkebiskopens värdighetstecken i form av ett brett tyghalsband. På halstyget finns invigda, vävda kors av ullen från speciella får. Ascer är nu ärkebiskop över hela Norden, Skåne har blivit ett kulturellt centrum. Året 1104 blir ett naturligt gränsår mellan vikingatiden och den framtid som kommit att kallas den nordiska medeltiden.

Karta över vikingatida företeelser i sydvästra Skåne.
1. Ringvallen vid Eskilstorp.
2. Järnåldersgravfältet på Lilla Hammars näs.
3. Trolig vikingatida hamnbassäng.
4. Platsen för Kungsgården.
5. Trolig vikingatida båtgrav.
6. Kungshögen från bronsåldern.
7. Snekkebjer.
På kartan ses också dragrännan över näset, vallen vid Kämpinge och spärren till Foteviken med djuprännan.

Det vikingatida Foteviken

Sagans Halör

Jag ska nu ta er med till Skånes sydvästra hörn. Detta kustområde var förr tämligen ogästvänligt, öde och platt med väldiga sandstränder. Här ligger Falsterbohalvön med sina medeltidsstäder, den äldre Skanör och den något yngre Falsterbo. Den sandiga halvön avskiljer Öresund från Östersjön genom en smal landtunga vars strand i nordväst gränsar åt Höllviken, i sydost till Kämpingebukten. Parallellt med Höllviken ligger den långsmala, grunda Foteviken.

Området kring Foteviken finns omtalat redan i en av de äldsta skrivna källorna. I den s.k. ”Färingasagan” – ”Færeyinga saga”, berättas hur sagans huvudperson Trond i sin ungdom från Färöarna drog åstad på handelsfärd. Nedan följer ett utdrag av sagan i Bo Almqvists översättning:

”Trond hade knappt med varor. Han seglade till Norge, där han slog sig ned i en köpstad över vintern. Man fann honom för jämnan tystlåten och hemlighetsfull. På den tiden härskade Harald gråfäll i Norge. När det led mot sommaren drog Trond med några handelsfarare till Danmark och kom på sommaren till Skanör. Där hade en stor skara samlats, och det sägs att medan marknaden pågår där är det ingenstans i hela Norden som så mycket folk kommer samman. På den tiden härskade Harald Gormsson, som kallades Blåtand, över Danmark. Konung Harald och en stor skara av hans män var i Skanör denna sommar.

Nu är att omtala två av konungens hirdmän. Den ene hette Sigurd, den andre Hårek. De var bröder och brukade gå omkring på handelsplatsen på jakt efter en så god och bred guldarmring som stod att uppbringa. De kom till en tältbod där allt var mäkta präktigt inrett.”

Hirdmännen blir bestulna och kungen beordrar att inga skepp får lämna handelsplatsen. För att handelsmännen inte ska behöva stanna efter det att marknaden avslutats väcker Trond förslaget att varje man ska betala en liten summa silver. Denna täckte väl att ersätta de två hirdmännen, ge kungen och hans övriga hird en del och dessutom fick Trond som förslagsställare ¼ av summan. ”Omedelbart därefter avseglade ett stort antal skepp”.

I denna moderna översättning utspelar sig händelsen i Skanör – men så står det faktiskt inte i originalsagan. Vi läser: ”Um sumarið eftir fór Þrándur með byrðingsmönnum suður til Danmerkur og kom á Haleyri um sumarið.” Platsen är alltså Haleyri, dvs. Halör. Denna plats kan svårligen vara identisk med Skanör av nedan anförda skäl.

Fiskhandelsmarknaden i Skanör var under medeltiden en av Nordeuropas största årliga samlingsplatser. Under den tidiga hösten, i slutet av augusti och under hela september, gick sillen till och det var också vid denna årstid som handelsmännen flockades på sandstranden ute vid Öresund. Förutsättningen för denna handelsplats var en effektiv organisation när det gällde införseln av trätunnor och

salt. Detta skapades först genom Lübecks grundande på 1150-talet och den samtidigt utvecklade tyska Hansaorganisationen. Det är också från denna tid som vi har de äldsta bebyggelsespåren i Skanör i form av ett mindre kapell ute på den vindpinade Skanörsudden. Författaren har själv vid undersökningen av Skanörs kyrka kunnat konstatera att i nedre delen av dess nuvarande norra långhusmur döljer sig rester efter detta kapell. Byggnaden har varit uppförd av huggen kritsten i mindre block som varierat i storlek. Likheterna i byggnadsteknik med den ringmur som funnits kring Absalons borg i Köpenhamn från 1160-talet är slående.

Vi förflyttar oss nu ett steg bakåt i tiden, till året 1134. Då stod ett stort slag vid Foteviken. Detta måste ha utspelats sig på andra sidan Höllviken, inte ute på Skanörsudden. Slaget, som stod den 4 juni, skedde vid ”marknadsplatsen”. Det är uppenbart att vi talar om två olika marknadsplatser i nästan samma område. År 1134 saknades fortfarande den tyska organisationen vilken var grunden för just den skånska fiskhandeln. Utan de enorma saltkvantiteterna från Lüneburg fungerade nämligen inte fiskhandeln i stor skala. När Trond besökte marknaden i Halör skedde detta på sommaren, slaget år 1134 stod också i början av sommaren – alltså vid en årstid då sillen ännu inte gått till i Öresund. Marknaden vid Foteviken kan således inte ha varit en fiskemarknad.

Att den stora handelsplatsen i sydvästra Skåne flyttats från Foteviken och Lilla Hammars näs över Höllviken ut till den mera ogästvänliga Skanörsudden hänger således samman med att de säkerligen traditionella handelsvarorna helt ersatts av saltade fiskprodukter. Genom denna nya och helt dominerande handelsvara har man också tvingats att flytta marknadsplatsen till den för fisket mest lämpliga, nämligen ut på Skanörsudden. Med tyskarnas nya skeppstyp, koggen, har enorma kvantiteter av varor kunnat fraktas jämfört med hur förhållandena var i de tidigare, mindre skeppen. Koggarna var emellertid djupgående och klumpiga och de fordrade ett relativt säkert ankringsläge. Höllviken upp mot Skanörssidan har erbjudit en sådan säker ankringsplats. Här låg man i skydd för höstvindarna som mestadels kommer från nordväst - sydväst.

De bevarade manuskripten till ”Färingasagan” går endast tillbaka till 1300-talet men har av forskarna menats vara avskrifter av en handskrift från 1200-talet. Sagan omspänner Trond Torbjörnssons liv, dvs. tiden ca 950 till ca 1030. Det skulle således ha funnits en period av runt tvåhundra år mellan händelser och nedtecknande – ett faktum som skulle göra sagan till just en ”saga” i mera modern definition. Mycket tyder emellertid på att det äldsta, numera försvunna manuskriptet i varje fall tillkommit redan på 1100-talet. Nedtecknandet bör ha skett innan Skanör etablerats som norra Europas största fiskhandelsplats vid en tid då Halör ännu inte överflyglats av Skanör. Tiden mellan huvudpersonens död och nedtecknandet har i så fall minskats avsevärt. Sannolikheten att huvuddragen i berättelsen är riktiga har därmed också ökat.

Är då platsen Halör lika med området vid Foteviken? Själva ortnamnet talar faktiskt för att så ska ha varit fallet. Halör måste nämligen ha legat vid en i sundet klart markerad udde. Efterledet ”ör” är ju typiskt för Öresund, som t.o.m. i sitt egennamn inrymmer detta begrepp, ”Örens sund”. Utmed sundets kuster finns dessutom flera utskjutande uddar som bär på detta namn – Helsingör, Dragör och Skanör. Det smala Lilla Hammars näs mellan Höllviken och Foteviken faller väl in i denna lista som den forna platsen för Halör.

Området strax innanför den väldiga Falsterbohalvön ligger också mycket strategiskt. Den stora sandiga halvön skjuter ut i havet och bildar en vattendelare mellan Östersjön och Öresund. Halvön har för sjöfarten alltid varit ett mycket besvärligt område att runda. För att undgå de förrädiska sandrevlarna, vilka ständigt är i rörelse, fordras en lång sjöfärd. Det har emellertid gått att avsevärt förkorta denna resa genom ett s.k. drag över näsets smalaste parti. En smal vattenränna grävdes därför redan tidigt tvärs över näset. Med hjälp av rep har skeppen på denna plats kunnat dras över land.

Genom arkeologin vet vi att Foteviksområdet har varit en betydelsefull plats långt tillbaka i tiden. I det inre av viken ligger ”Kungshögen”, en bronsåldershög som i legenderna kring slaget vid Foteviken år 1134 menas vara den stupade prins Magnus grav. Detta är givetvis rent nonsens men i högen återfann riksantikvarien Montelius på 1890-talet den berömda målade husurnan från ca 1000 f.Kr. Urnan visar på dåtida kontakter med områdena söder om Alperna. Nära gravhögen har det under de senaste årtiondena kunnat friläggas delar av stora forntida bebyggelsekomplex. En by med många långhus från tiden runt Kristi födelse har t.ex. påträffats i området. Någon knapp kilometer längre mot norr finns s.k. ett kulturlager efter ytterligare en större järnåldersbebyggelse. Ute på Lilla Hammars näs ligger dessutom ett av Skånes större gravfält från den yngre järnåldern.

De flesta av våra bondbyar i sydvästra Skåne uppstod i slutet av vikingatiden. Av dessa bildar de som ligger närmast kusten alla ett likartat mönster. Själva bebyggelsen, ”bygatan”, ligger tre till fyra kilometer in från havet. Samtidigt har de alla kontakt med Öresund genom långsmala markområden. Uppenbart var havet för tusen år sedan attraktivt men farligt. Genom byarnas tillbakadragna lägen skyddades man mot snabba, fientliga strandhugg.

Två byar i sydvästra Skåne skiljer sig emellertid helt från detta mönster, Lilla Hammar och Kämpinge. Båda ligger direkt invid stranden på båda sidor om den landtunga som förbinder Falsterbohalvön med fastlandet. Dessa byar måste ha haft en särställning som gjort att innevånarna inte har varit attraktiva mål för våldsverkande främlingar. Storleken på byarna är också anmärkningsvärd, ställd till det förhållande att de odlingsbara markerna ute vid havet varken varit omfattande eller gett hög avkastning. Av Söderslätts femtio medeltida byar återfinns i storleksordning Kämpinge på åttonde plats med sina 17 bondgårdar. Lilla Hammar har med sina 11 bondgårdar en plats i listans mitt. Till skillnad från Kämpinge innefattade Lilla Hammars odlingsmarker dock helt och hållet endast den sämre strandmarken. Lilla Hammars by är så att säga utklämd mot kusten. Hur förklara att två så stora byar placerats ute på den farliga strandmarken? Det måste helt enkelt i anslutning till de senvikingatida byarna Kämpinge och Lilla Hammar funnits ett speciellt försvar som kunnat möta detta hot. I klartext - kungamakten bör ha haft ett speciellt intresse i just dessa byar.

Kungsgård - marknad – religion

Strax sydost om Lilla Hammars by, ner mot Foteviken, ligger en större ensamgård. Denna existerade redan på de äldsta bevarade kartorna från 1600-talet. Det faktum att den bildar en egen enhet utanför den s.k. ”bygatan” gör att ägaren måste ha haft ett speciellt förhållande till de övriga i byn. Gården ägde också på 1600- och 1700-talet den mark i den norra delen av byn där den medeltida kyrkan en gång stod. Kungen beordrade år 1584 att ”den lille Kirke

Fotevikens utlopp mot Höllviken sett mot söder. Djuprännan in i viken avtecknar sig tydligt.

eller Kapell” i Lilla Hammar som länge stått öde skulle rivas och samtidigt skänkte han rivningsteglet till hospitalet i Malmö. Kungen framstår alltså här som en patronat, dvs. han innehar rätten till kyrkan. Detta framgår också år 1546 då kungen mottar silver av Lilla Hammars kyrka, dvs. arrende på mark.

Ensamgården och sambandet med den medeltida kyrkotomten gör att det är rimligt att koppla samman detta med en gammal kungsgård vid Foteviken. Så sent som år 1713 omtalas faktiskt denna kungsgård. Då genomfördes nämligen en omfattande rekognosering av strandförhållandena mellan Ystad och Malmö. Syftet var att finna de tänkbara platser där danskarna skulle kunna landsätta en armé. Vi läser om Foteviken: ”Ifrån Lilla Hammar till Kongsgården (i) deerst. warande Wijken, samt sedermehra öfwer allt är lång och mycket steenig uthgrund och inaccessibel allt intill Limhambn.” Kungsgården låg alltså då i det inre av Foteviken.

Det äldsta, indirekta omnämnandet av en kungsgård i Lilla Hammar kan vi hämta från en av beskrivningarna av slaget vid Foteviken och marknadsplatsen år 1134. Den danske kungen Niels hade landstigit med en stor del av den danska flottan. När han insåg att slaget var förlorat fick han en häst av sin man på platsen och kunde rädda sig ner till skeppen. Denne person kan ha varit den kungliga fogden på kungsgården.

Striden år 1134 stod alltså vid marknadsplatsen i början av sommaren. ”Färingasagan” berättar att sommarmarknaden vid Halör var den största i Norden. När huvudpersonen Trond lämnade marknaden har han av kungen erhållit ¼ av den lilla silverbetalning som varje köpman bidragit till. I en annan del av sagan berättas att ”det myckna silver som Trond hade kommit över i Halör tröt aldrig, så han var den rikaste av alla på Färöarna.” Sagans utsago är således mycket tydlig. Marknaden i Halör har varit en välbesökt och rik marknad.

Till denna plats har handelsmän från alla väderstreck sökt sig med sina skepp. Den mest logiska ankringsplatsen för östlandsfararna har varit på östra sidan av Falsterbohalvön, så nära marknadsplatsen som möjligt, dvs. på Kämpinges strandmarker. Dessa handelsmän från Östersjön behövde dock få sina varor transporterade till själva marknadsplatsen några kilometer längre mot nordväst. Detta måste ha skett via kustvägen som då, liksom nu, löpt fram endast några hundra meter från stranden. Västerut når den fram till Lilla Hammar. Transport av varor med kanske inhyrda hästar och vagnar bör således inte ha varit något problem.

Kungsintresset av marknaden vid Halör måste givetvis ha baserats på möjligheter till skatteintäkter. Denna skatt har inte varit beräknad på vad och hur mycket man sålde – så fungerade inte det medeltida

Strandvallen vid Kämpinge är anlagd under sen vikingatid. Varför den uppförts vet man inte med säkerhet.

skattesystemet. I stället blev varje deltagare beskattad. Under den medeltida fiskemarknaden i Skanör fick t.ex. alla fiskebesättningar som deltog betala en viss summa för säsongens fiske. Varje köpman har också fått betala för att få vara på platsen. Kontrollen av detta kunde bäst ske i närheten av de uppankrade skeppen eftersom dessa var en förutsättning för handeln. Samma system måste ha brukats även vid den årliga marknaden på Halör. I Kämpinge har kontrollpunkten kunnat vara just landsvägen vid stranden. Här passerade österifrån kommande köpmän med sina varor till och från marknaden. Här bör kungens fogde lätt ha kunnat utöva sin kontrollmakt.

Författaren menar att det är i detta sammanhang som den märkliga vallen ska ses – vallen som i Kämpinge går rakt upp från stranden och når fram till landsvägen vid Kämpinge medeltida bygata. Utgrävningar genom vallen har avslöjat att den är uppkastad i slutet av vikingatiden. En hel del teorier har under årens lopp sett dagens ljus om vad denna relativt kraftiga vallkonstruktion egentligen har haft för funktion. Några har menat att den är en rest efter en halvcirkelformad försvarsvall som skulle ha omslutit ett bosättningsområde. Denna teori faller emellertid på det faktum att vallen – som är bevarad på en flera hundra meter lång sträcka inte alls böjer av utan går i det närmaste helt rakt. Den kan helt enkelt inte ha använts som försvar – vad skulle en rak vall som på detta sätt går in från stranden ha kunnat försvara? Om man däremot tänker sig att kungen velat kontrollera landtrafiken på landsvägen blir det hela mera logiskt. Vallen skulle i så fall ha hindrat t.ex. vagnar från att smita förbi mellan landsväg och strand. Denna funktion som tullhinder kan kanske ha varit det samma i Kämpinge som för den vall man påträffat vid den vikingatida kustbosättningen i Löddeköpinge?

Vad var det då som gjorde att köpmän förr i stort antal flockats på ängarna vid Lilla Hammars näs? En av de mest viktigare förutsättningarna måste ha varit att någon kunde garantera liv och egendom. Under medeltiden möter vi detta under begreppet ”torgfrid”, dvs. kungens fogde i städerna garanterade genom sin maktutövning att lagar och bestämmelser hölls och att handelsmännen kunde känna sig säkra. Men hur var det med säkerheten innan det danska ”riksenandet” i slutet av 900-talet? Även för den tidens köpmän var det ju viktigt att rättvisa skipades. Vem garanterade detta?

Ett fenomen som skapat säkerhet och som alltid stod över all världslig makt var religionen. Vid heliga platser har det varit en allmängiltig rättspraxis som gällt. Våldsbrott i anslutning till dessa platser har i alla religioner straffats hårt av de närvarande själva. Det är i detta sammanhang mycket spännande att kunna konstatera att det vid det inre av Foteviken har funnits just en sådan helig plats. Exakt hur denna manifesterats, om det varit en tempelbyggnad eller en helig lund, är inte känt. Bara det faktum att den verkligen existerat endast ett hundratal meter söder om Lilla Hammars bygata och i nära anslutning till kungsgården. Här låg nämligen under medeltiden en åkermark med namnet ”Vi”.

Namnet finns nedtecknat på 1560-talet i en gårdsförteckning över alla de egendomar som då tillhörde Lunds stift. Av de elva bondgårdarna i Lilla Hammars bys var det två som under medeltiden blivit donerade till kyrkan. En av dessa gårdar ägde en jord i byns södra vång, kallad ”lille Vies ager”. Namnet antyder att en angränsande jord kallats för ”store Vies ager”.

Exakt var i den södra vången som åkerkomplexet ”Vi” legat är inte känt. Namnet hade nämligen för-

svunnit när man i slutet av 1600-talet ritade den första kartan och skrev den äldsta bevarade beskrivningen av byn. Detta är förargligt men visar samtidigt att åkernamnet har ett gammalt ursprung som redan vid denna tid gått ur bruk. Den södra vången sträckte sig utmed Höllviken. Den troliga marken för denna åker ligger låglänt och ett stort parti är på kartor från 1600- och 1700-talet markerad som ängsmark, dvs. ett fuktigare markområde.

Ett ”vi” var en hednisk kultplats med rötter tillbaka till tiden före kristnandet. I Danmark har man kunnat konstatera att dessa vi-platser ofta har legat vid kusten och att de bör ha haft nära samband med kungamakten. I Foteviken stämmer detta väl med den intilliggande, troliga kungsgården. Ett vi-område som legat i direkt anslutning till en kungsgård och till den marknadsplats som omtalas i området kastar ett helt nytt ljus över det vikingatida och det forntida Foteviken. En situation där det funnits en helig offerlund eller ett mindre tempel på platsen är således inte osannolik. Var det inte i skydd av denna heliga plats som den årliga marknaden växt upp?

Våra gamla danska ortnamn kan ge indikationer om var det i hednisk tid kan ha funnits kultplatser. Danska forskare har konstaterat att det i Danmark finns flera platser med ord som Odin, Thor, Tyr, Fröj och Freja som eventuellt kan visa på forntida kultplatser. Även platser med ord som Gud, helig, vi och hylle ingår i denna lista. Av femton platser med ordet ”Odin” bär t.ex. fem i efterledet ordet ”vi”. Övriga ortnamn på ”vi” har inte några gudanamn kopplade till sig. Danska religionshistoriker menar att Odin under slutet av hednatiden kan ha varit en gud som främst attraherat överklassen.

Man har också konstaterat att platser med namnet ”vi” till övervägande del ligger vid kuster i nära anslutning till naturhamnar. Själv har jag genom åren haft anledning att detaljstudera två sådana skånska ”vi”-platser, hämtade ur det äldre skriftmaterialet. Förutom ”viet” i Lilla Hammars by gäller det också ”vi”-området i Hyllie i södra Malmö. Hyllie är en kyrkby vars historia sträcker sig tillbaka till sen vikingatid. Själva bykärnan med kyrkan har legat tre kilometer från kusten. På 1790-års karta finns halvvägs mellan byn och Öresund ett sankmarksområde som kallades för ”Vi-ängen” och ”Vi-ängsfallet”. I direkt anslutning låg en trolig gravhög från bronsåldern. I just detta område har dessutom gjorts ett stort offerfynd i form av ett flertal flintyxor.

En dryg kilometer västerut ligger den gamla angöringsplatsen Limhamnen. I nära anslutning till Limhamnen finner vi i de äldsta källorna även namnet ”Helietsæde bod”. Platsen är under slutet av medeltiden också känd som ”Heligstedboo” och ”Hellestebou”. Hur förklara detta namn? Någon plats som varit helig under medeltiden känner vi inte i området. Den direkta närheten till ett ”vi”-område samt ordet ”Hyllie” öppnar emellertid intressanta tolkningsmöjligheter. Efterledet i ordet ”Hyllie” kommer av det danska ”höje” men vad med förledets ”Hyll”? Tidigare förslag har varit att finna förklaringen i ordet ”hylle”, som betyder fläder. Danska forskare har emellertid i senare tid framfört teorin att ordet åsyftar en byggnad till en helgedom. Så finns t.ex. ordet ”hylle” i samband med Odinnamn, t.ex. Onsild i Norra Jylland som i äldre former kallades för Othenshylle.

Ortnamnet Hyllie har skrivits olika genom århundradena; på 1100-talet Hullogy, år 1303 Höllöghe och år 1350 Höllöghæ. Ordet Höll är i detta sammanhang intressant. Det stora vattenområdet intill Foteviken och ”vi”-området bär t.ex. fortfarande på sitt gamla namn, Höllviken. Vi har alltså här vid

södra Öresundskusten två ”vi”-platser, båda med koppling till ordet ”höll”. Kan namnet härledas ur ordet för ”hall”? Till de forna kultplatserna har ju funnits hallar för själva offermåltiderna. Betyder Höllviken viken vid viet med den stora hallen?

År 2001 gjordes en märklig upptäckt strax utanför Fotevikens Museum.

- ”Kan du snabba dig hem. Man har hittat något konstigt på åkern bredvid Vikingareservatet.”

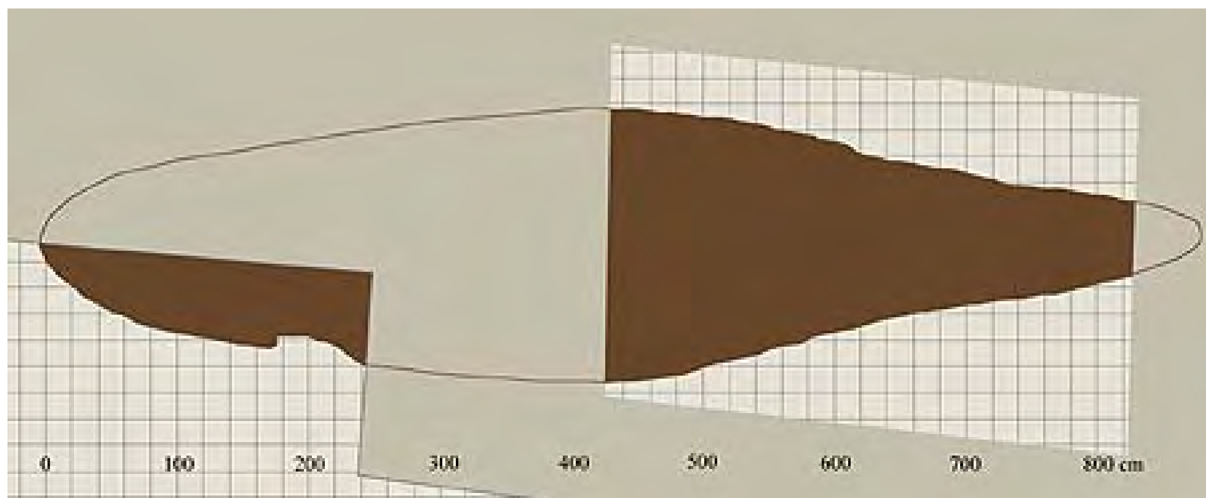

Den förmodade båtgraven under utgrävning.

Så lät beskedet på min mobiltelefon. Nästa morgon var vi i full gång med att undersöka det där märkliga som dykt upp i den skånska myllan strax söder om Lilla Hammars by. Vid schaktning för en ny villa strax norr om ridhuset på Lilla Hammars näs hade det i den gula moränleran avtecknat sig en med fet, sotig jord igenfylld grop. Det hela blev något av en akututryckning. Fynden i gropfyllningen var nämligen från vikingatiden. Ingen hade förväntat sig detta; varken markägaren eller personal hos länsantikvarien. Vi på Fotevikens Museum fick en dag på oss att dokumentera fyndet.

Merparten av den ca trettio cm tjocka matjorden var redan avschaktad. Det var således relativt lätt att frilägga den igenfyllda gropens begränsningar mot den ljusa leran. Problemet var att påförda grus- och sandmassor till det nya huset redan täckte större delen av fornlämningen. Med god assistans av markägaren kunde emellertid en del av massorna flyttas. Från början misstänkte vi att detta var en lämning efter ett grophus, en tanke som vi snart tvingades överge. Gropen har inte varit speciellt djup och utmed sidorna fanns en ansamling smärre stenar, placerade som om de använts till att stötta något som en gång ställts i gropen. I fyllningen, speciellt utmed gropens sidor, fanns dessutom både vikingatida kermikskärvor, djurben och lite kolfragment. Hur skulle detta tolkas?

Formen på nedgrävningen framgår av figuren. Vilka alternativa tolkningar man än kanske kan göra måste en av de bättre tolkningarna otvetydigt bli att vi här faktiskt står inför resterna efter en båtgrav. Gropen bildar en perfekt planform på ett ca 8,5 meter långt skepp. Detta skulle i så fall ha ställts i en relativt grund grop i marken. Den döde har lagts i skeppet som sedan täckts av en uppkastad hög. Skeppet har snart ruttnat i den sandiga jorden och under år-

Planuppmätning av den förmodade båtgraven söder om Lilla Hammars by. Tyvärr medgav inte undersökningstiden att fornlämningen avtäcktes i sin helhet.

hundraden har även högen försvunnit. Plogen har sedan förstört alla spår utom den djupare delen av den igenfyllda gropen.

Flottan

Vikingatidens mest särpräglade attribut är just skeppet. Det var genom stor skeppsbyggarkonst och traditionsrikt sjömanskap som vikingatidens människor kunde knyta förbindelser över haven, antingen dessa var av fredlig eller av krigisk art. Med vår tyvärr allmänt krigiska syn på vikingatiden ser man ofta vikingaskeppen i egenskap av krigsskepp. Så har det givetvis inte varit. Av alla de tiotusentals vikingaskepp som seglat i nordiska vatten har endast ett fåtal varit krigsskepp. Övriga skepp har färdats långsamt, legat djupt och varit packade med handelsvaror.

I den rika isländska sagolitteraturen möter vi givetvis mängder med uppgifter om dåtidens skepp. För att visa på olika dåtida skeppstyper ska jag nedan använda mig av bara en av huvudsagorna. Handlingen i Egil Skallagrimssons saga utspelar sig under 900-talet. Eftersom sagans huvudperson Egil i sanning var en ”äkta”, kampglad viking förekommer i berättelsen ofta långskeppet. När t.ex. isländingen Arinbjörn beslutade sig för att fara i viking, rustade han tre stora långskepp som kunde bära trehundra man. En annan viking, Torolv, lät sjösätta ett stort långskepp. Han bemannade det med mer än hundra man, allesammans präktiga och välbeväpnade folk. Själv hade Egil ett långskepp som kunde rymma hundra man eller mer.

Uppenbart har de större långskeppen kunnat bära upp emot ett hundratal vikingar. Det fanns emellertid även mindre långskepp. Den ovan omtalade Torolv har i början av sagan ett långskepp på sextio man. På detta satt ett drakhuvud och han utstyrde det på det präktigaste sätt. Till krigsskeppen har också hört skeppstypen ”snecka”. När Torolv och Ey-

vind lambe skulle besöka kung Harald använde de sig av ett sådant skepp: ”De kom dit med en tjugobänkad, väl bemannad snecka, som de förut haft i viking.”

Tittar vi nu på andra skepp utanför krigsskeppen så möter oss namnet ”karve”. En karve har, trots att det varit ett mindre skepp, uppenbart medfört en hög status för sin ägare. I sagan framgår att dessa skepp varit målade på utsidan: ”De hade en karve, som roddes av tolv eller tretton man vid var reling och de hade nära trettio man med sig. Detta skepp hade de vunnit under sommarens vikingafärd. Det var målat ovan vattnet och mycket vackert. När de kom till Tore, blev de väl mottagna och stannade där en tid. Karven låg tältad vid stranden framför gården.” Både skeppstypens begränsade storlek och dess höga status framgår när sagan senare berättar om Rognvald kungasons skepp. Han hade ”en sexårad karve, målad helt och hållet ovan vattnet. I denna hade han med sig tio eller tolv man, som alltid följde honom.”

Av handelsskepp omtalas både lastbåt, skuta och knarr. En av sagans lastbåtar hade en besättning på tjugo man. En skuta var bemannad med upp till trettio man och var mycket snabbrodd. Knarren var det största lastskepp som vikingatidens människor hade till sitt förfogande. Den var djupgående med höga skrovsidor och var därför väl lämpad att möta Nordsjöns och Atlantens väldiga vågor. Det var med hjälp av knarrar som vikingarna och deras familjer kunde

Fotevikens Museums kopia av det skepp från år 1023 som återfanns i spärren in till Foteviken.

befolka Atlantöarna, inte minst då man på skeppen kunde föra över levande boskap. När Egil Skallagrimsson och hans kumpan Kvällsulv en gång skulle segla iväg ”utrustades två stora knarrar för färden. På vardera hade de trettio vapenföra män och därtill kvinnor och barn.”

Hölunum – en vikingatida hamn?

Vår kunskap om vikingatidens skeppstyper är således väl förankrad. Det säger sig självt att de stora krigsskeppen behövde kontinuerlig tillsyn och reparation. Det vore ologiskt att tänka sig att kungens eller stormännens skepp bara drogs upp på en öde strand inför vinteruppehållet. Det måste helt enkelt ha funnits speciella hamnar eller skyddade angöringspunkter med tillgång till dåtida varvsplatser. En sådan vinterhamn har troligtvis funnits i just Foteviken i anslutning till Höllviken.

En av de äldsta uppgifterna som finns om Höllviken har märkligt nog inte beaktats i större grad av tidigare forskare. Ovan omtalades slaget vid Helgeå året 1025. Efter slaget seglade kung Knut till Öresund där han delade upp flottan. En del ankrade vid den själländska kusten, den andra vid ”Skáni”. Den exakta ankringsplatsen för den västra flottenheten är okänd. Då Snorre omtalar att kung Knut med stort följe efter landstigningen red till Roskilde kan eventuellt Köpenhamn ha varit en logisk ankringsplats. Efter mordet på Ulf jarl ”drog sig kungen åter ner till sina skepp och låg där länge om hösten med stor här.” Detta tyder på mera ordnade bostadsförhållanden på platsen.

Om det således råder tveksamhet var man ankrat den västra flottenheten finns ingen tvekan om var flottan förlagts på den skånska sidan, i varje fall inte om man får tro Snorre. Detta framgår av följande episod. Norrmännen visste att kung Knut blockerade södra Öresund. Trots detta vägrade en storman att lämna sitt skepp och gå landsvägen hem till Norge. Mannen var Hårek från Tjotta. Han beslöt sig i stället för att med ett ensamt krigsskepp försöka ta sig igenom Öresund:

”Hårek gjorde som han hade sagt, bidde vind och seglade sedan åt väster utanför Skåne, till dess han kom till ´Hölunum´. Det var afton och stark blåst. Han lät då lägga ner seglet och masterna, ta ner väderviten och svepa skeppet över vattnet med grå duk. Han lät ro i några rum fram och bak, men de flesta männen satt mycket lågt i skeppet. Kung Knuts väktare såg detta och talade sig emellan, vad det kunde vara för ett skepp; de tänkte, att det var lastat med salt eller sill, ty de såg, att männen var få och rodden dålig, skeppet syntes dem grått och otjärat samt utblekt av solen, de såg även, att det låg djupt. Men när Hårek kommit fram i sundet förbi hären, lät han resa masten, hissa seglet och sätta upp förgyllda vädervitar; seglet var vitt som nyfallen snö och randat med rött och blått. När Knuts män såg detta, sa de till konungen, att konung Olof troligen seglat där förbi. Men Knut svarade, att Olof vore så klok att han hade inte med endast ett skepp farit mitt igenom hans här; han trodde snarare, att det var Hårek från Tjotta eller någon hans like.”

Platsen där kung Knut förlagt sin flotta på den skånska kusten var alltså ”Hölunum”, som Hårek nådde efter att ha seglat västerut utmed skånska sydkusten. Platsen i fråga kan endast vara Höllviken, som redan i källmaterial från 15-1600-talen kallas för ”Höl”. Här fanns alltså i början av 1000-talet en så stor ankringsplats att halva danska flottan kunde ligga säkert.

Inloppet från Höllviken till Foteviken har i dag ett helt annat utseende än för tusen år sedan. Då låg

havsytan lite lägre och det område norr om mynningen som nu består av två småöar hade kontakt med fastlandet. Mellan denna landtunga i norr och den norra spetsen på Lilla Hammars näs i söder uppfördes en drygt tvåhundra meter lång stenbarriär. Stenarna har varit i storlek av en lätthanterlig mansbörda. Den förste som på allvar satte in denna barriär i ett historiskt sammanhang var flygarkeologen Esse Ericsson år 1967. Han konstaterade då att denna ca två meter breda stenvall varit betydligt större innan danska ”stenfiskare” under 1900-talet demolerat den. Enligt folktradition kallades barriären för ”bron” på vilken man kunnat köra med vagn och häst. Detta kan dock inte ha varit sant. I mitten fanns nämligen en mindre öppning så att skepp kunnat passera in och ut från Foteviken.

Åren 1981-1983 genomfördes en noggrann undersökning av spärren. Det avslöjades då att den äldsta byggfasen består av ett pålverk med relativt glest nedbankade ek- och bokpålar medan den andra fasen utgjordes av utläggandet av stenbarriären. Fem skepp påträffades vilka tolkades ha använts att föra ut stenar med. Av dessa låg fyra delvis under stenpackningen medan det femte, ”vrak 1”, låg strax invid. Då detta skepp haft en last av större stenar har det använts under byggnadsarbetet. Skeppet är enligt dendrodatering byggt året 1023.

På kartor från 1600-talet går inloppet till Foteviken under namnet ”S tijgegapet”. Förledet antyder förekomsten av ett pålverk, stickor. Undervattensspärrar av trä med detta namn känns från flera platser i Danmark. I Sverige är motsvarande ord ”stäk”. Hur tog sig då vikingatidens skeppare in i Foteviken?

Själva inseglingen från Höllviken måste ha skett genom orientering i förhållande till befintliga land-

Mitt ute i Fotevikens inre vattenbassäng ligger denna lilla holme. Har den en gång anlagts för den vikingatida hamnens försvar?

märken. Området är emellertid flackt och några naturliga riktpunkter har inte funnits. Direkt invid inseglingsrännan ligger emellertid ringvallen vid Eskilstorp, eller snarare vattengraven vid Eskilstorp. Detta dike bildar en 50 gånger 37 meter stor oval. Diket är inte helt slutet utan lämnar en fri passage på ena långsidan. Vattengravens bredd är på mellan 3-4 meter. Vad har denna grav en gång tjänat för funktion? Efter det att Esse Ericsson från luften funnit vattengraven visade han flygfotot för professorn i arkeologi Holger Arbman. Denne erinrade sig då att ”den såg ut som de mellansvenska hingsthetsningshagar av sten, där vikingarna roade sig med hästtävlingar och där man kunde samla en talrik publik.” Denna något fantasifulla tanke har sedan på något märkligt sätt blivit till sanning.

Författaren menar däremot i stället att det på platsen uppkastats en hög kulle, omgiven av en bred vattengrav. På kullen har stått ett mindre trätorn el-

Denna medeltida danska kalkmålning visar ett vikingatida krigsskepp under segel.

ler ett sjömärke. Sandmaterialet och det ständiga högvattnet har sedan under århundradens lopp återfört materialet från högen ner i vattendiket. Under 1000-talet kan emellertid landmärket ha fungerat för skepp som skulle in i naturhamnen i Foteviken. Det kan noteras att det dessutom tjänat som kustmärke för gränsen mellan Oxie och Skytts härader.

Innanför spärren går djuprännan i själva Foteviken utmed dess västra strand nästan invid land. Rännan är så smal att skeppen inte har kunnat gå i bredd. Man har också varit tvungen att ro närmare en kilometer söderut för att nå det inre av Foteviken. Här öppnar sig området till en större hamnbassäng men för att komma dit måste man följa djuprännan runt en holme som ligger mitt ute i viken. En naturlig holme på denna plats är närmast en omöjlighet eftersom botten endast består av lättrörlig sand. Döljer sig inte här rester efter en medveten uppbyggnad av stenar eller träpålar?

Den mäktiga sten- och träbarriären i Fotevikens mynning avslöjar att vi står inför en betydelsefull, vikingatida hamn. Svårigheterna att från barriären ta sig in till själva hamnen har också varit perfekta om man tänker på försvaret av de ankrade skeppen. Dateringen av det sänkta skeppet visar att vi för hamnens tillkomst i varje fall ska söka oss ner i det tidiga 1000-talet. Antingen står vi här åter inför en anläggning från kung Haralds Blåtands tid eller också har hamnen tjänat som vinterhamn för den skånska ledungsflottan under 1000-talet. I sammanhanget kan noteras att det på landsidan av Foteviken finns en höjd med namnet ”snekkebjer”. Ordet snecka är som omtalats ovan den vikingatida benämningen för just krigsskepp.

Den danska vikingaskeppskopian Roar Ege av Roskilde.

Litteraturförteckning

Allmänna översikter

Adam av Bremen. Historien om Hamburgstiftet och dess biskopar. Proprius förlag. Stockholm 1984.

Rimbert: Boken om Ansgar. Proprius förlag. Stockholm 1986.

Snorre Sturleson: Konungaboken eller Sagor om Ynglingarne och Norges Konungar intill år 1177. Örebro 1869.

Saxo Grammaticus: Danmarks Krønike. København 1985.

Norden under vikingatiden

Christensen, Arne Emil & Ingstad, Anne Stine & Myhre, Bjørn: Osebergdronningens grav. Vår nasjonalskatt i nytt lys. Oslo 1992.

Collinder Björn: Beowulf. Eslöv 1988.

Danmarks historie. Bind 2. Politikens forlag 1976.

Destination Viking. Western Viking Route. Västervik 2001.

Guidebook. Avaldsnes. Norways oldest throne. Karmøy kommune.

Jansson Sven B. F.: Ett överraskande runstensfynd. Om Elleköpingestenen. Ale 1965:3.

Lund Niels: Ottar og Wulfstan - to rejsebeskrivelser fra vikingatiden. Roskilde 1983.

Myhre Björn & Gansum Terje: Skipshaugen 990 e.Kr. Borrefunnet 1852 – 2002. Skien 2003.

Rosborn Sven: För tusen år sedan. Vikingarna. Malmö 1989.

Sawyer Peter: När Sverige blev Sverige. Alingsås 1991.

Svanberg Fredrik: Cultural Diversity in Present-day Scania and Blekinge ca. AD 800-1000. Lund Archaeological Review 1997.

Thomasson Ragnar: Vitasten. Blekingeboken 1953.

Vikings. The north atlantic saga. Smithsonian Institution 2000.

Skåne under vikingatiden

Andrén Anders: Städer och kungamakt – en studie i Danmarks politiska geografi före 1230. Scandia 1983.

Birkebæk Frank A.: Fra handelsplads til metropol 950-1080. Roskilde byes historie – tiden indtil 1536. København 1992.

Blomqvist Ragnar & Mårtensson Anders W.: Fynd från Ultima Thule. Lund1963.

Cinthio Erik: Lunds domkyrkas förhistoria, S:t Laurentiuspatrociniet och Knut den Heliges kyrka än en gång. Ale 1990:2.

Cinthio Hampus & Boldsen Jesper: Patterns of Distribution in the Early Medieval Cemetery at Löddeköpinge. Meddelanden från LUHM 1983-1984.

Cinthio Hampus: The Löddeköpinge Investigation III. Meddelanden från LUHM 1979-1980.

Cinthio Maria: De första stadsborna. Medeltida gravar och människor i Lund. Stockholm 2002.

Cinthio Maria: Livet i vikingastaden. Vikingarna. Malmö 1989.

Grieg Sigurd: Hemmelighet. Maihaugen 1953-56. Utgitt av de Sandvigske samlinger. Lillehammer 1957.

Gåvobrevet 1085. Lund 1988.

Holmberg Rikard: Om Lunds murar och vallar. Ale 1970:1.

Holmberg Rikard: Öresundskustens medeltid. Lund 1977.

Malmer Brita: Hur gammalt är Lund? Ale1972:2.
Medeltidens ABC. Stockholm 2001.
Middelaldergården i Tröndelag. Foredrag fra to seminar. Verdal 2003.
Mårtensson Anders W.: Gravar och kyrkor. Uppgrävt förflutet. Lund för PKbanken i Lund. Lund 1976.
Ohlsson Tom: The Löddeköpinge Investigation I. Meddelanden från LUHM 1975-1976.
Ohlsson Tom: Vikingatid och medeltid i Löddeköpinge. Ale 1973:1.
Olrik Hans: Danske helgeners levned. København 1893-94.
Persson Jan: Kammar. Uppgrävt förflutet för PK-banken i Lund. Malmö 1976.
Persson Ove: Undersökning av människoskelett. Uppgrävt förflutet för PKbanken i Lund. Lund 1976.
Redin Lars: Tomarp. Medeltidsstaden nr 70.
Rönnby Johan: Bålverket. Om samhällsförändring och motstånd med utgångspunkt från det tidigmedeltida Bulverket i Tingstäde träsk på Gotland. Stockholm 1994.
Silvegren Ulla W: Skånelands mynthistoria. Numismatiska meddelanden XL. Stockholm 1995.
Skansjö Sten: Lomma – Malmös tidigmedeltida föregångare? Ale 1980:2.
Skansjö Sten: Söderslätt genom 600 år. Skånsk senmedeltid och renässans. Lund 1983.
Sköld Per Edvin: Söderslätts förhistoria. Lund 1968.
Svanberg Fredrik & Söderberg Bengt: Porten till Skåne. Löddeköpinge under järnålder och medeltid. Malmö 2000.
Sveinbjarnardòttir Gudrún & Backland Paul G.: Nordbolus. Skalk 1982:4.
Thun Egon & Anglert Mats: Vä. Medeltidsstaden 57. Göteborg 1984.
Wasén Karl Fredrik: Översättning av brevet från år 1124 från latin. Fotevikens Museum.
Vikingatidens ABC. Borås 1995.

Harald Blåtands tid

Andersen H. Hellmuth: Jyllands vold. Århus 1977.
Andersen Steen Wulff: Vikingeborgen Trelleborg. Slagelse 1998.
Andrén Anders: Lund. Medeltidsstaden 56. Göteborg 1984.
Birkebæk Frank A.: Fra handelsplads til metropol 950-1080. Roskilde byes historie – tiden indtil 1536. København 1992.
Brate Erik: Östergötlands runinskrifter. Sveriges runinskrifter 2. Stockholm 1911.
Brönsted Johannes: The Vikings. Harmondsworth, Middlesex 1960.
Carelli Peter: En kapitalistisk anda. Kulturella förändringar i 1100-talets Danmark. Lund 2001.
Chropovský Bohuslav: The Slavs. Their Significance Political and Cultural History. Prague 1989.
Cinthio Erik: The Churches of St. Clemens in Scandinavia. Res Medievales. Lund 1968.
Clarke Helene & Ambrosiani Björn: Vikingastäder. Höganäs 1993.
Fabricius Hanne: Københavns topografiske udvikling indtill 1300. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie. København 1998.
From runestone to runestone in Central Jutland. Viborg Stiftmuseum 2000.
Holmberg Rikard: Om Lunds murar och vallar. Ale 1970:1.
Holmberg Rikard: Öresundskustens medeltid. Lund 1977.
Internetskrift: Michael Psellus (1018 - after 1078): Internet: Chronographia. http://www.fordham.edu/halsall/basis/psellus-chronographia.html.
Internetskrift: The Byzantine navy. Internet: http://cma.soton.ac.uk/HistShip/shlect29.htm#SL562.
Internetskrift: Schia Erik: Den første urbaniseringen i Oslofjord-regionen. Föredrag på Bryggens Museum 1992. http://www.uib.no/bmu/publ/onsdagskvelder/bind7.

Jacobsen, Lis & Moltke, Erik: Danmarks runeindskrifter. København 1942.
Jacobsson B. & Arén E. & Blom K.A.: Trelleborgen. En av Harald Blåtands danska ringborgar. Lund 1995.
Jacobsson Bengt: En skånsk ringborg. Fornvännen 85. 1990.
Jacobsson Bengt: En skånsk trelleborg. Trelleborgen. Föreningen Trelleborgen i Trelleborg. Hässleholm 2002.
Jomsvikingernes saga. Oversættelse, indledning og noter ved Helle Degnbol og Helle Jensen. København 1978.
Jørgensen Bent: Et gensyn med navnet Trælleborg.Fjortende tværfaglige Vikingesymposium 1995. Københavns Universitet 1995.
Lager, Linn: Den synliga tron. Runstenskors som en spegling av kristnandet i Sverige. Uppsala 2002.
Lindquist, Ivar: Runstenen från Skårby. Kulturen 1961. Lund 1962.
Nonnebakken. Odenses forsvundne vikingeborg. Fyns Oldtids arkæologiske vejvisere nr 2 1991.
Ramskou, Thorkild: Om vikingetidens masker med mere. Hikuin nr 2. Alborg 1975.
Randsborg, Klavs: The Viking age in Denmark. London 1980.
Redin Lars: Laholm. Medeltidstaden 39. Stockholm 1982.
Rydbeck Monica: Skånes stenmästare före 1200. Lund 1936.
Sawyer, Birgit: Kvinnor och familj i det forn- och medeltida Skandinavien. Skara 1992.
Skaarup Bi: Møllerende eller voldgrav. Hikuin 14. 1988.
Ulriksen Jens: Aggersborgs forsvarsværker. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1993.
Weidhagen-Hallerdt Margareta: S:t Clemens kyrka i Helsingborg. Medeltiden och arkeologin. Lund 1986.
Wihlborg Anders: Helsingborg. Medeltidsstaden 32. Göteborg 1981.
Wrangel Ewert: ”Två praktskrin från Skåne”. Historisk tidskrift för Skåneland 1921. Band 7.
Wranning P.: Laholmstrakten under vikingatid och tidig medeltid. Bilder av halländsk arkeologi – en bok tillägnad Lennart Lundborg. 1996.
Zilliacus Henrik: Arvet från Bysans. Helsingfors 1989.

Två religioner

Arup Erik: Danmarks historie. København 1925.
Bæksted, Anders: Nordiska gudar och hjältar. Oslo 1985.
Bergqvist Johanna: Spår av religion i Uppåkra under 1000 år. Fynden i centrum. Keramik, glas och metall från Uppåkra. Lund 1999.
Birkebæk Frank A.: Fra handelsplads til metropol 950-1080. Roskilde byes historie – tiden indtil 1536. København 1992.
Christensen A.E. & Ingstad A.S. & Myhre B.: Osebergdronningens grav. Vår arkeologiske nasjonalskatt i nytt lys. Oslo 1992.
Christensen Tom: Sagntidens kongsgård (Lejre). Skalk 1996:5.
Cinthio Erik: Lunds domkyrkas förhistoria, S:t Laurentiuspatrociniet och Knut den Heliges kyrka än en gång. Ale 1990:2.
Davidson H.R. Ellis: Nordens gudar och myter. Stockholm 1988.
Gansum Terje: Fra jord til handling. Plats och praxis – studier av nordisk förkristen ritual. Falun 2002.
Ingers Ingemar: Ortnamn i Malmö III. Malmö fornminnesförenings årsbok 1959.
Kling Jörgen: Ett vikingatida långhus i Tygelsjö. Arkeologi i Malmö. Arlöv 1992.
Kristnandet i Sverige. Gamla källor och nya perspektiv. Redaktion: Bertil Nilsson. Uppsala 1996.
Larsson Lars: Det gådefulde hus. Skalk 2004:1.

Larsson Lars: Resultat från 2001 och 2002 års utgrävningar i Uppåkra. Ale 2002:3.
Nilsson Bertil: Sveriges kyrkohistoria. Missionstid och tidig medeltid. Arlöv 1998.
Olsen Olaf: Hørg, hov og kirke. Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie 1965. København 1966.
Rosborn Sven: Den sydsvenska sandkusten. En maritim utredning. Rapport från Fotevikens Museum 2000.
Watt Margrethe: Hedendom, kristendom och dödskult. Vikingarna. Utställningskatalog till Vikingautställningen i Florens 1989.
Weibull Lauritz: Skånes kyrka. Från äldsta tid till Jacob Erlandsens död 1274. Köpenhamn 1946.

Efter Harald Blåtand

Gertz M. Cl.: Kong Knuts liv og gerninger eller æreskrift for dronning Emma. København 1896.
Hvornår skete det? Politikens Danmarkshistorie. København 1955.
Kongemagt og kirke 1060-1241. Politikens Danmarks historie. København 1976.
Lund Niels: Lid, leding og landeværn. Roskilde 1996.
Moberg Ove: Trekungaslaget vid Helgeå. Tidskriften Ale 1995:4.
Olrik Hans: Danske Helgeners levned. København 1893-1894.
Svanberg Fredrik: Vikingatiden i Skåne. Lund 2000.
Weibull Lauritz: Skånes kyrka. Från äldsta tid till Jacob Erlandsens död 1274. Köpenhavn 1946.

Det vikingatida Foteviken

Almqvist Bo (översättning): Färingasagan. Södertälje 1992.
Andersen Harald: Vier og lunde. Skalk 1998:1.
Andersson, Helge: Strandrekognosceringen i Öresund 1713 och 1714. Skånes natur Skånes naturskyddsförenings årskrift 1962.
Ericsson Esse: Flygspaning efter sagans Halör. Limhamniana 1967.
Rosborn Sven: Studier i Hyllies äldre historia. Limhamniana 1982.